

T.L. XURVALIEVA

**PEDAGOGIK KASBIY
KOMPETENTLIK VA KREATIVLIK**

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

Xurvalieva Tarmiza Latipovna

PEDAGOGIK KASBIY KOMPETENTLIK VA KREATIVLIK

DARSLIK

Magistratura 70110201 - Ta'lim-tarbiya nazariyasi
mutaxassisligi: va metodikasi (maktabgacha ta'lim)

-14022/29-

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIV TA'LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI

TOSHKENT-2023
«Yangi chirchiq book» NASHRIYOTI

YDK-378

KBK-74.1

X-89

Xurvaliyeva T.L.

Pedagogik kasbiy kompetentlik va kreativlik: Darslik. T.: 2023.-120 b.

Mas'ul muharrir:

X.I. Ibragimov - Pedagogika fanlari doktori, professor.

Taqrizchilar:

N.N. Djamilova - Toshkent Davlat

pedagogika universiteti "Maktabgacha ta'lim metodikasi" kafedrası, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor.

Z.S. Teshabayeva - CDPU "Maktabgacha ta'lim metodikasi" kafedrası pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.

Mazkur darslikda "Pedagogik kasbiy kompetentlik va kreativlik" fanining asosiy masalalari, maktabgacha ta'lim tashkiloti tadbirachisining kasbiy kompetentligi va kreativlikning nazariy-amaliy asoslari, kasbiy kompetentlikning tarkibiy qismlari, kompetentlik darajalari, muhim funksional kompetensiyalar, tadbirachining kasbiy kompetentligini rivojlantirish bo'yicha pedagogik-psixologik kollobratsiya, jahon ta'lim amaliyotidagi muhim kompetensiyalar nazariy jihatdan asoslangan. Shuningdek, kasbiy malaka va pedagogik mahorat, zamonaviy tadbirachi imidji, kreativlik tushunchasi, kreativlik negizida aks etuvchi muhim sifatlar, kreativ potentsiallik darajasini aniqlovchi mezonlar, kasbiy kompetentlik komponentlari yoritilgan.

Darslikda tadbirachining kasbiy kompetensiya turlari va ularning bog'liqligi, kompetentlikni rivojlantiruvchi vositalar, pedagog kreativlik potentsialining ustuvor tamoyillari, kasbiy kompetensiya talablari, tadbirachining pedagogik faoliyatini modelashirishga oid ilmiy-nazariy ma'lumotlar keltirilgan.

Darslik O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2022 yil 30 dekabrda 429-sonli buyruqiga asosan chop etishga ruxsat etilgan.

ISBN 978-9943-9169-8-2

KIRISH

Mamlakatimizda zamonaviy pedagogik yondashuvlar va integratsiyaga asoslangan ta'lim texnologiyalari asosida o'qitish sifatini oshirish, zamonaviy talablarga javob beradigan kadrlar tayyorlash tizimini qat'iy topirish, o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarning real hayotiy vaziyatlarda qo'llanishiga erishish, ta'lim mazmunining hayotiy ahamiyatini oshirish masalalariga katta e'tibor qaratilmoqda. Talabalarda kasbiy kompetensiya va kasbiy bilim, ko'nikmalarini shakllantirish masalasi ijtimoiy-gumanitar fanlar majmuiga kiruvchi predmetlar mazmuniga singdirilgan masalalardan hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi qonunining 4-moddasida "O'quv dasturlarini tanlashga doir yondashuvning yagonaligi va tubqulashirilganligi; insonning butun hayoti davomida ta'lim olishi; ta'lim tizimining dunyoviy xususiyatga ega bo'lganligi; bilimlik, qobiliyatlik va iste'dodning rag'batlantirilishi" ¹ kabi vazifalar ko'rsatilgan.

Uchinchi Renessans yo'llidan borayotgan ilmiy uyg'unlash, yangi kashfiyot va ixtirolar qilish jarayonida Respublikamiz yoshlarini ijtimoiy muhitga moslashtirish, ilm-fan bilan shug'ullanishga yo'naltirish hozirgi davrning muhim vazifalaridan biridir. Mamlakatimizda ta'lim sohasini modernizatsiyalash talaba-yoshlarning intellektual va ma'naviy barkamol bo'lishini ko'zda tutadi.

Maktabgacha ta'limning asosiy maqsadi bola shaxsini sog'lom va yetuk shaxs sifatida tadbirachilik, ta'limning asosiy bosqichi - maktabga har tomonlama tayyorlashni ko'zlaydi. O'zbekiston Respublikasi "Maktabgacha ta'lim va tadbirachilik to'g'risida"gi Qonunining 39-moddasida tadbirachilar "Pedagogik etkaga rioya etishi, bolaning shaxsi va qadriyatini himoya qilishi, bolalarni zo'ravonlik ko'rinishlaridan himoya qilishi, ularni vatanparvarlik, mehnatga, qonuniy vakillarga hurmat bilan va atrofmuhitga e'tiyokorona munosabatda bo'lish ruhida tadbirachilik; maktabgacha ta'lim va tadbirachilik davlat ta'lim dasturini bajarishi; o'z malakasini oshirishi; kasbiy ko'nikmalarini va pedagogik mahoratini takomillashirishi shart"² deb belgilab qo'yilgan.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti tadbirachisining pedagogik kasbiy kompetentlik va kreativlikning nazariy asoslari bilan tanishtirish, tadbirachilik

¹ O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni. Toshkent. 2020 yil 23 sentabr. O'RQ-637-son.

² O'zbekiston Respublikasining qonuni. "Maktabgacha ta'lim va tadbirachilik to'g'risida". 2019 yil 16 dekabr. O'RQ-595-son.

faoliyatini ilmiy-uslubiy jihatdan to'g'ri tashkil etishni o'rgatish, tadbirlarni tashkillashtirish va sifat samaradorligini oshirishda yangicha yondashuv, samarali metod, vosita va shakllardan foydalanish mahoratiga ega bo'lishning mazmun-mohiyati, tamoyili, metodlari va sog'lom avlodni tarbiyalash masalalariga oid bilim, ko'nikma va malakalar berishdan iborat.

"Pedagogik kasbiy kompetentlik va kreativlik" darsligining mazmuni bo'lajak tarbiyachilarda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish, kompetensiyaga oid ilmiy izlanishlar, xorijiy tajribalar, kompetensiyani rivojlantirish yo'llari, pedagogik mahorat kabi masalalar haqida tasavvur hosil qilishdan iborat. Darslikda tarbiyachi-pedagog faoliyatiga kreativ yondashuv, zamonaviy tarbiyachi imidfiga qo'yilgan zamonaviy talablar, bola shaxsining ma'naviy-axloqiy sifatlarini shakllantirish, ta'lim-tarbiya jarayonini didaktik tamoyillarga mos ravishda tashkil etish va amalga oshirish, ta'lim tarbiya mazmuniga oid axborotlarni qayta ishlash, umumlashtirish va bolalarga yetkazish kabi ma'lumotlar berilgan.

I. BOB. TARBIVACHII KASBIY KOMPETENTLIGINING UMUMIY TASNIFI

§ 1. Kompetensiya haqida tushuncha

Tez o'zgarayotgan Yangi O'zbekistonda ta'lim sohasida tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa maktabgacha ta'lim tizimi uchun yuqori malakali pedagoglar tayyorlash masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Bo'lajak maktabgacha ta'lim tarbiyachilari zamonaviy talablar asosida kasbiy bilim, ko'nikma va malaka ega bo'lishi dolzarb sanaladi. Ularda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish hozirgi zamon ta'lim sifatini belgilab beruvchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

So'nggi o'n yilda pedagogika sohasida "kompetensiya", "kompetentlik" tushunchalari qo'llanilmoqda. Bu esa ta'lim mazmunini isloh qilish zarurati bilan uzviy bog'liq. Inglizcha "**competence**" tushunchasi lug'aviy jihatdan bevosita "qobiliyat" ma'nosini ifodalaydi. Mazmunan esa "faoliyatta nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish"dan iborat.

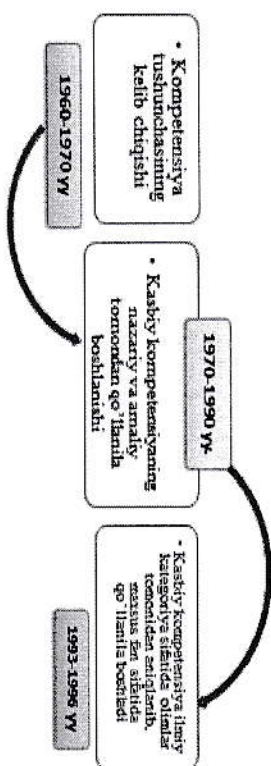
"Kompetentlik" tushunchasi ta'lim sohasiga psixologik izlanishlar natijasida kiritib kelgan. SHu sababi kompetentlik no'anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, mulqotga kirishishi, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlarni rejasiga egalikni anglatadi. SHuningdek, "kompetentlik" tushunchasi faoliyatta nazariy bilimlardan samarali foydalanish yuqori darajada kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon etish deb talqin etiladi.

Kompetentlik bu-shaxsning tanlagan kasbi bo'yicha egallagan bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni amaliyotga qo'llay olishi qobiliyati, layoqati va kasbiy muammolarni mustaqil hal qila olishidir.

Kompetensiyalar talab bo'lib, kompetentlik-usbu talablar bajarilishining namoyonidir.

Kompetensiya va kompetentlik tushunchalari bilim, ko'nikma, malaka tushunchalaridan ko'ra kengroq ma'noni anglatadi. Chunki ular shaxsning yo'nalganligi (motivatsiyasi, qadriyatlarining yo'nalishlari), uning stereotiplarini yengish, muammolarni his etish, kuzatuvchanlik, fikrlash qobiliyatini; xarakterini - mustaqillik, maqsadga intiluvchanlik, irodaviy sifatlarini qamrab oladi.

«Kompetensiya» tushunchasining yuzaga kelish bosqichlari quyidagilar:

1-rasm. Kompetensiyaning yuzaga kelish bosqichlari

So'nggi yillarda "kompetentlik" tushunchasi va uning tarkibiga kiruvchi kompetentliklar mazmunini aniqlatirish, pedagogik faoliyatni rivojlantirish muammolari bo'yicha qator tadqiqotlar olib borilgan. Bu esa, ularni tasniflash muammosini yuzaga keltiradi. Zero, yuqorida aytilgan kompetentlik yo'nalishlari shaxs umummadaniy kompetentligining tarkibiy qismlari hisoblanadi.

L.V.Zanina, N.P.Menshikovlarning fikricha, "kasbiy-pedagogik kompetensiya ma'lum bir qadriyatlar, ideallar va pedagogik ongning sohibi sifatida pedagogik faoliyat, pedagogik muomala va shaxsini shakllantirishni aniqladigan bilim, ko'nikmalar tizimiga egalikdir"³ Kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda o'quv jarayonida media va innovasion muhit yaratish talab etiladi. Chunki bo'lajak tarbiyachilar maktabgacha ta'limga doir yangiliklardan axborot maydoni orqali xabardor bo'ladi.

Kasbiy kompetentlik-mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishi.

SHundan, kompetensiya va kompetentlik tushunchalari bilim, ko'nikma, malaka tushunchalaridan ko'ra kengroq ma'noni anglatadi. Chunki ular shaxsning yo'nalganligi (motivatsiyasi, qadriyatlarining yo'nalishlari), uning stereotiplarini yengish, muammolarni his etish, kuzatuvchanlik, fikrlash qobiliyatini, xarakterini mustaqillik, maqsadga intiluvchanlik, irodaviy sifatlarini qamrab oladi.

³ Zanina L.B., Menshikova N.P. Основы педагогического мастерства. Ростов-на-Дону: "Феникс", 2003. -288 с.

Kompetensiya-bitor soha bo'yicha har tomonlama chiqur bilimga ega bo'lgan va shuning uchun ham fikri salmoqli, ishonchli hisoblangan kishining ahlali.

Umuman "**kompetensiya**" va "**kompetentlik**" atamalari pedagog olimlar tomonidan bir xilda talqin etilmaydi.

Kompetentlik tushunchasi ma'lum sifatarni, ularni egallash darajasini belgilashni nazarda tutadi. Demak, kompetensiya va kompetentlik tushunchalari bilim, ko'nikma, malaka tushunchalaridan ko'ra kengroq ma'noni anglatadi. Chunki ular shaxsning yo'nalganligi (motivatsiyasi, qadriyatlarining yo'nalishlari), uning stereotiplarini yengish, muammolarni his etish, kuzatuvchanlik, fikrlash qobiliyatini, xarakterini-mustaqillik, maqsadga intiluvchanlik, irodaviy sifatlarini qamrab oladi.

M.A.Choshanov "kompetensiya – bu nafaqat bilimga ega bo'lish, balki uni munazam yangilash va aniq sharoitlarda qo'llash istagi, ya'ni, tezkor va harakatchan bilimlar: bu eng maqbul va samarali yechimlarni tanlash va noto'g'ri mulohazalarni rad etish qobiliyatini anglatuvchi fikrlashning moslashuvchanligi va tanqidchiligi"⁴ deb qaraydi.

Hozirgi vaqtda "kompetentlik" tushunchasi va uning tarkibiga kiruvchi komponentlar mazmunini aniqlash, faoliyatning turli sohalarida ularni shakllantirish hamda rivojlantirish muammolari bo'yicha juda ko'p tadqiqot materiallari mavjud.

Kompetensiya, kompetentlik, kasbiy kompetentlik kabi tushunchalarning mohiyati mamlakatimiz va xorij olimlari tomonidan keng tadqiq qilingan. N.SH.Turdiyev va Yu.M.Asadovlar "kompetentlik", "kompetensiya" tushunchalariga quyidagicha ta'rif beradi: "bilimlar majmuining amalda qo'llanilishi; shaxsning uquvi, xislatlari, fazilatlar; amaliy faoliyatga tayyorgarlik o'ldov; muammolarni hal etish, amalda zarur natijalarni qo'lga kiritish layoqati; shaxsning professional faoliyatini ta'minlovchi bilim; ko'nikma, malakalar yaxlitligi; faollashgan (amaliyotga tadbiq etilgan) o'quv, bilim, tajribalar majmui; shaxsning maqsadli yo'natirilgan emosional iroda kuchi"⁵. Talabalar kasbiy

⁴ Чошанов М. А. Гибкая технология проблемно-модульного обучения. -М.: 1996. -162 с

⁵ Турдыев N.SH., Асədov Yu.M., Абдулова S.N., Тенієv D.SH. Umumiy o'rta ta'lim tizimida tarbiyalanuvchilarning kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari. T.N.Qori Niyozy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot instituti, T.: 2015. -B 160 s-bet

kompetentlikni rivojlantirishda bilim olishga ehtiyoj, intilish paydo bo'lishi uchun ularda o'z-o'ziga baho berish va o'z-o'zini rivojlantirish muhim rol o'ynaydi. N.Q.Tojiboeva fikricha "kompetensiya deganda, ta'lim subyektlari va jarayonlarga nisbatan aniqlanadigan o'zaro bog'liq bo'lgan shaxsiy xususiyatlar, bilim, ko'nikma va kompetensiya, faoliyat usullari tushuniladi. Agar inson zarur kompetensiyalarni egallasa, unda uning rivojlanishining bu holati kompetentlik atamasi bilan tavsiflanadi"⁶

Ma'lumki, kasb-hunar shaxsning ijtimoiy qadriyati hisoblanga, kasb-kor egasi bo'lishi esa ijtimoiy hodisa sifatida tavsiflanadi. SHuningdek, oliy ta'lim tizimida talabalar kasbiy kompetentligining o'rinishida ijtimoiy-madaniy va kasbiy sabotizligi ulardagi kasbiy mahorat, kasbiy madaniyat, shaxsiy sifatlarini yetarli darajada rivojlanmasligiga sabab bo'ladi. Demak, shunday ta'lim jarayonini yaratish zarurki, bu jarayon bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini uzluksiz rivojlanishini ta'minlaydigan chiyojlarga mos ta'lim tamoyiliga asoslanishi shart hisoblangan.

§ 2. Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisining kompetensiyasi

Tarbiyachi yosh avlodimizni xalqimizning munosib farzandlari qilib tayyorlashdek muhim, faxrli ish bilan birga mas'uliyati vazifani bajaradi. Tarbiyachining siyosiy yetukligi bolalarni tarbiyalash sifatini uchun xalq hamda jamiyat oldidagi o'z mas'uliyatini anglashga, ta'lim-tarbiya vazifalarini ijodiy yondashishga, o'z mahoratini doimo takomillashtirib borish va kasbdoshlarini o'sishiga yordam beradi.

Demak, tarbiyachi avvalo, bilimni bo'lishi, o'zi yashab turgan ulkan hayotini bilishi, tabiat va jamiyatning qonuniyatlarini tushunishi, ijtimoiy faol bo'lishi, umumiy va maktabgacha tarbiya pedagogikasini, bolalar ruhiyati va fiziologiyasini egallashi hamda ularning yosh xususiyatlarini bilishi kerak. SHuningdek, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilishga ilmiy nuqtai nazardan yondashuvi bolani har tomonlama rivojlantirish muvaffaqiyatini amalga oshirishga imkon beradi.

Har bir tarbiyachi o'zini tahlil va nazorat qila olishi davlatimizning maktabgacha ta'lim tizimi oldiga qo'ygan quyidagi talablarni amalga oshirishi muhim:

- Bolaning sog'lig'ini saqlash va mustaqamlash.
- Aqliy qobiliyatini o'stirish.

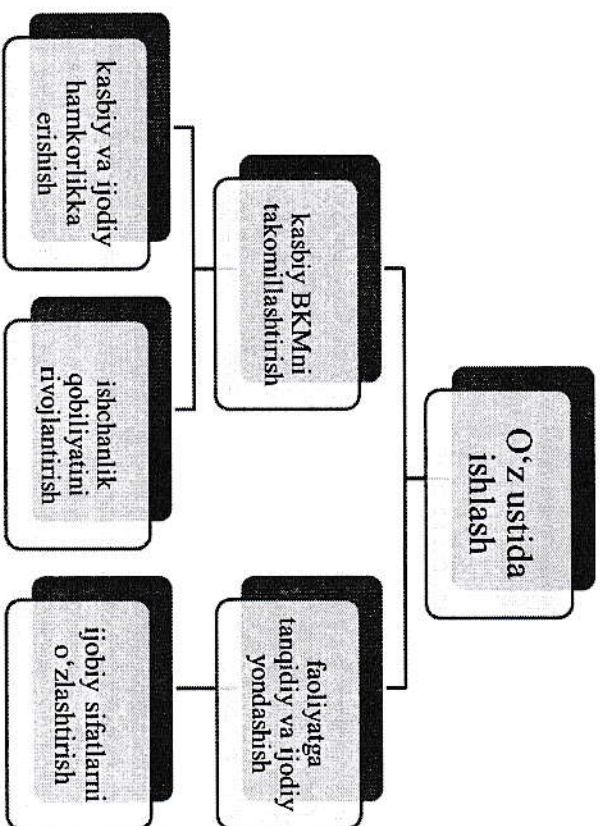
⁶ Tojiboeva N. K. Oliy ta'lim tashkiloti talabalarida menejerlik ko'nikmasini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish. diss.p.f.f.d.(PhD). T.: 2022. -209 b.

- Milliy qadriyatimiz va ma'naviyatimizning g'oyaviy tamoyillariga mos keluvchi e'tiqod va qarashlarini tarkib topirish.

- Ona vatanga muhabbat, ijtimoiy faollikni shakllantirish.
- Yosh avlodga o'rtoqlik, do'stlik hissiy halollik va mehnatsevarlikni tarkib to'rtirish.

Demak, bola shaxsini shakllantirishda tarbiyachining o'rni muhim sanaladi. Har bir bolaning shaxs sifatida shakllanishida ma'suldir. SHunga ko'ra tarbiyachi bolalarga kundalik hayotda, o'yin, mashg'ulot, birgalikdagi mehnat faoliyatida ular bilan bo'ladigan munomilada, muloqotda ibrat, namuna bo'lishi bolani har tomonlama diqqat bilan o'rganishi, uning shaxsiy xususiyatlarini, qobiliyatlarini bilishi, pedagogik nazokatini namoyon qilishi, bolalarning xulq-atvorini tarbiyalashi lozim.

"Kompetentlik" tushunchasi ta'lim sohasiga psixologik izlanishlar natijasida kiritib kelgan. SHu sababli kompetentlik noan'anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalikni anglatadi. Kasbiy-pedagogik kompetentlikka ega bo'lishda o'z ustida ishlash, o'z-o'zini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. O'z-o'zini rivojlantirish vazifalari o'zini tahlil qilish va o'zini o'zi baholash orqali aniqlanadi. **O'z ustida ishlash** – tarbiyachi-pedagogning izchil ravishda o'zining kasbiy malakasi va shaxsiy sifatlarini rivojlantirib borish yo'lida amaliy harakatlarni tashkili etishidir.

2-rasm. Tarbiyachi-pedagogning o'z ustida ishlash tuzilmasi

Bolani tarbiyalash nihoyatda qiyin va murakkab jarayon bo'lib, juda qadimdan ushbu faoliyatga jamiyatning etuk kishilari jalb etilgan. Xususan, qadimgi Greksiya va Rim tarixidan yaxshi bilamizki, miloddan avvalgi davrlarda ham yosh avlod tarbiyasi o'zining ma'naviy qiyofasi va aqliy qobiliyati bilan jamiyat a'zolari o'rtasida yuksak hurmat ehtiromga sazovor bo'lgan kishilar, ya'ni donishmandlar zimmasiga ishonib to'shirilgan. Ushbu holat yosh avlod tarbiyasi uning tashkil etilishi mazmunini faqat shaxs kamolotini emas, balki jamiyat taraqqiyotini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini anglatadi. O'zbekiston Respublikasida ham tarbiyachi-murabbiy kadrlarni ma'naviy qiyofasi, aqli salohiyati hamda kasbiy mahoratiga nisbatan jiddiy talablar qo'yilmoqda.

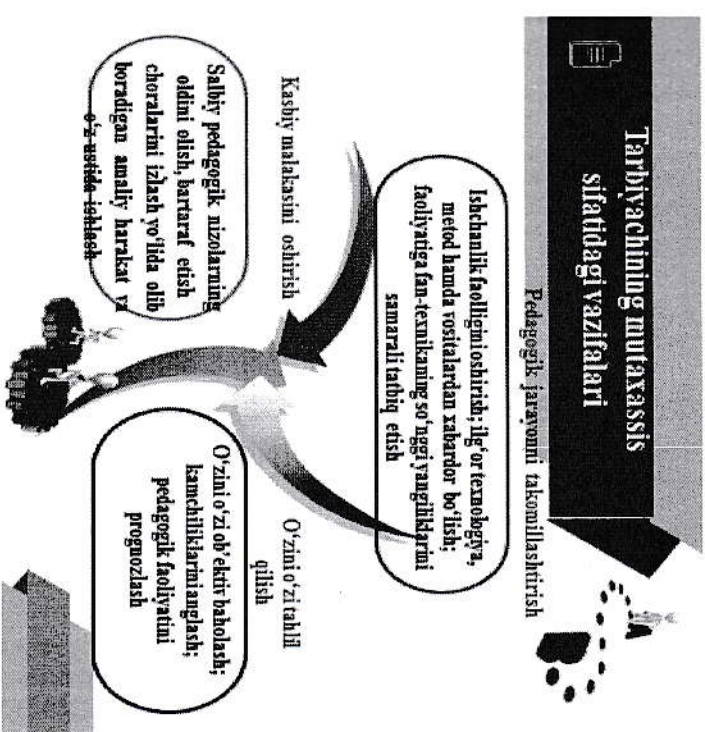
Yuqoridagi qayd etilgan fikrlardan bugungi kun tarbiyachisi shaxsiga nisbatan qo'yilayotgan talablarning naqadar muhimligini anglash lozim.

Demak, tarbiyachi-maxsus pedagogik, psixologik va mutaxassisligi bo'yicha yetuk bilimli va yuksak fazilati shaxs sanaladi. SHuning uchun zamonaviy tarbiyachi murabbiy qiyofasida quyidagi fazilatlarni namoyon eta olishi kerak.

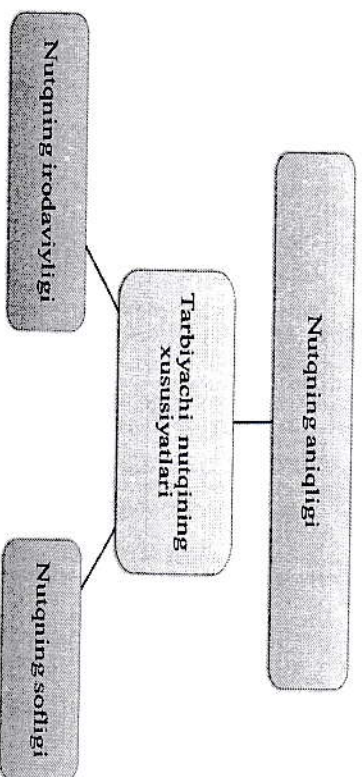
Zamonaviy murabbiy o'zini mutaxassisligi bo'yicha chuqur puxta bilimga ega bo'lish, o'z ustida tinimsiz ishlashi kerak. Tarbiyachi maktabgacha tarbiya pedagogikasi va psixologiya, fiziologiya fanlarining asoslarini bilish, ta'lim-

tarbiya jarayonida bolalarning yoshi va 'sixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda faoliyatni tashkil etishi kerak. Tarbiyachi ta'lim-tarbiya jarayonida samarali shakl, metod va vositalardan unumli foydalana olish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak.

Tarbiyachi yuksak darajadagi pedagogik mahoratga, chunonchi kommunikativlik layoqatiga ega bo'lish, pedagogik texnika, nutq, yuz, qo'l, oyog va gavda harakatlari, mimika, jest, pantomimika) qonuniyatlarini chuqur o'zlashtirib olish lozim. Tarbiyachi bolalarni kuzata oladigan, ularni xulqi, xatti-harakati sabablarini to'g'ri tahlil qilib, unga ta'sir etuvchi vositalarni qo'llay oladigan bo'lishi kerak.

Keltirilgan vazifadan tashqari yosh avlodni kerakli bilim, malaka, ko'nikmalardan xabardor qilish uchun tarbiyachi nutq madaniyatiga ham ega bo'lishi lozim.

3-rasm. Tarbiyachining nutq madaniyati

Tarbiyachi faqat adabiy tilda so'zlashi jargon (muayyan kasb yoki soha mutaxassislarga xos so'zlar), varvarizm (muayyan millat tilida bayon etiladigan nutqqa o'zga millatlarga xos so'zlarning o'rinsiz qo'llanilishi), vulgarizm (harakat qilish, so'kishda qo'llaniladigan so'zlar) hamda konselyarizm (o'rinni bo'lmagan vaziyatlarda rasmiy nutqda so'zlash) so'zlaridan xoli bo'lishi va pedagogning nutqi soddada, ravon va tushunarli bo'lishi kerak.

§ 3. S.I.Ojegov va G.V.Nikitinaning kasbiy kompetensiyaga oid nazariyalari

Kompetensiya talabalarni kelgusi faoliyatida psixologik-pedagogik vaziyatlarda milliy xususiyatga oid bilim, ko'nikma va malakalaridan oqilona foydalanish, pedagogik masalalarni hal etishda ta'lim oluvchilarga ta'sir etish metod va texnologiyalari hamda vositalaridan mohirona foydalana olish imkoniyatini beruvchi kasbiy fazilatlar majmuidir.

S.I.Ojegov⁷ fikricha: "kompetentlik - biror sohani chuqur bilish, ko'p narsalardan xabardorlik, o'z mutaxassisligi bo'yicha katta e'tiborga moliklik".

⁷Ojegov S.I. Синоада русского языка. - М.: Русский язык, 1999.-248с.

Kompetensiya - biror kishi juda yaxshi bilgan yoki xabardor bo'lgan masalalar doirasi. Biror kishining vazifalari, huquqlari doirasi.

G.V.Nikitina pedagogning kasbiy kompetentligi tasnifi quyidagilarda ifodalaydi:

- pedagogning ish sohasi bo'yicha kompetentligi-uzluksiz ta'lim tizimini o'z ichiga oladi;

- ixtisoslik bo'yicha kompetentligi- psixolog, uslubchi, maslahatchi;

- pedagogning faoliyati yo'nalgan ob'ekt bo'yicha kompetentligi- tarbiyalanuvchilar, ota-onalar, jamoa va boshqalar;

- pedagogning faoliyati turi bo'yicha kompetentligi-motivatsion, gnostik, metodologik, metodik, informatsion, kommunikativ, refleksiv, prognostik, konstruktiv, tadqiqot, texnologik, korreksion va boshqalar.

Kompetentlik negizida bir nechta asoslar mavjud:

- ✓ tarbiyachining umumiy kompetentligi (matematik, kommunikativ, informatsion, ijtimoiy, axloqiy va v.h.);

- ✓ faoliyat turlari bo'yicha kompetentlik (mehnat, o'quv, o'yin, kasbiy va boshqalar);

- ✓ faoliyat yo'nalgan ob'yektlar bo'yicha kompetentlik (inson-inson, inson-texnika, inson-tabiat, inson-badiiy timsol va v.h.);

- ✓ ijtimoiy hayot sohaları bo'yicha kompetentlik (maishiy, fuqaroviy, madaniy va boshqalar);

- ✓ ijtimoiy bilimlar tarmoqlari bo'yicha kompetentlik (matematikada, gumanitar fanlarda);

- ✓ ishlab chiqarish tarmoqlari bo'yicha kompetentlik (transport, aloqa, mudofaa va boshqalar);

- ✓ qobiliyatlar bo'yicha kompetentlik (pedagogika, psixologiya, ijtimoiy, ijodiy, texnik va boshqalar).

Xulosa qilib aytganda yuqorida aytilgan kompetentlik yo'nalishlari shaxs umummadaniy kompetentligining tarkibiy qismlari hisoblanadi.

Tayanch tushunchalar

Kompetentlik bu-shaxsning tanlagan kasbi bo'yicha egallagan bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni amaliyotga qo'llay olishi qobiliyati, layoqati va kasbiy muammolarni mustaqil hal qila olishidir.

O'z ustida ishlash - pedagogning izchil ravishda o'zining kasbiy malakasi va shaxsiy sifatlarini rivojlantirib borish yo'lida amaliy harakatlarni tashkil etishidir.

Kasbiy-pedagogik kompetensiya–ma'lum bir qadriyatlar, ideallar va pedagogik ongning sohibi sifatida pedagogik faoliyat, pedagogik muomala va shaxsni shakllantirishni aniqlaydigan bilim, ko'nikmalar tizimiga egalikdir.

Kommunikativlik–layoqatiga ega bo'lish, pedagogik texnika, nutq, yuz, qo'l,oyoq va gavda harakatlari, mimika, jest, pantomimika qonuniyatlarini chuqur o'zlashtirib olish lozim.

Pedagogning faoliyati turi bo'yicha kompetentligi–motivatsion, gnostik, metodologik, metodik, informatsion, kommunikativ, reflektiv, prognostik, konstruktiv, tadqiqot, texnologik, korreksion va boshqalar.

Nazorat uchun savollar:

1. Kompetensiya deganda nimani tushunasiz?
2. Kasbiy kompetentlik negizida aks etuvchi sifatlarning mohiyatini qisqacha yoritib bering.
3. Tarbiyachi va uning jamiyada tutgan o'rni.
4. Tarbiyachi kompetensiyasi haqida ma'lumot bering.
5. S.I.Ojegov va G.V.Nikitinaning kasbiy kompetensiyaga oid nazariyalariga izoh bering.
6. Kasbiy kompetentlik deganda nimani tushunasiz?
7. Tarbiyachi o'zini mutaxassisligi bo'yicha qanday malakalari ega bo'lishi kerak?
8. Tarbiyachi shaxsiga qo'yiladigan talablar.

Mavzu yuzasidan test topshiriqlari

1. **Kompetensiya tushunchasini yuzaga kelish bosqichlari qaysilar?**
 - A. 1-bosqich. (1960-1970 yy). 2-bosqich. (1970-1990 yy). 3-bosqich. (1993-1996 yy).
 - B. 1-bosqich. (1960-1970 yy). 2-bosqich. (1970-1990 yy).
 - D. 1-bosqich. (1960-1970 yy). 2-bosqich. (1970-1990 yy). 3-bosqich. (1993-1996 yy). 4-bosqich (1994-1998 yy)
 - E. 1-bosqich. (1960-1970 yy). 2-bosqich. (1970-1990 yy). 3-bosqich. (1993-1996 yy). 4-bosqich (1994-1998 yy). 5-bosqich (2000-2011 yy)
2. **"Kasbiy-pedagogik kompetensiya –ma'lum bir qadriyatlar, ideallar va pedagogik ongning sohibi sifatida pedagogik faoliyat, pedagogik muomala va shaxsni shakllantirishni aniqlaydigan bilim, ko'nikmalar tizimiga egalikdir"** kimning fikri?

- A. Zanina L.V, Meng'shikova N.P
B. Turdiev N.SH, Asadov Yu.M
D. Choshanov M.A.

E. Turg'unov S., Maxmudov S.

3. Ijtimoiy kompetentlikka berilgan ta'rifni toping.

A. Ijtimoiy munosabatlarda faollik ko'rsatish ko'nikma, malakalariga egalik, kasbiy faoliyatda sub'ektlar bilan mulqotga kirisha olish.

B. Mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishidir.

D. Noan'anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, mulqotga kirishishi, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutish.

E. Murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik.

4. Ushbu tahrifning muallifi kim? **"Muhim kompetensiya"**larini shaxsning turli kasbiy uyushmalarda moslashish va samarali faoliyat ko'rsatish uchun ma'lum ishlarni bajarishda zarur bo'ladigan umumkasbiy bilim, ko'nikma va malakalar, shaxsiy sifatlilar va qobiliyatlar sifatida tahriflaydi.

A. Zecer E.F.

B. Xutorskiy A.I.

D. Nikitina G.V

E. Ojegov S.I.

5. Kreativ kompetentlik bu...

A. Pedagogik faoliyatga tanqidiy, ijodiy yondashish, o'zining ijodkorlik malakalariga egaligini namoyish eta olish.

B. Ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari, jumladan, talabalar bilan munimiy mulqotda bo'lish, ularni tinglay bilish, ularga ijodiy ta'sir ko'rsata olish.

D. Izochni ravishda kasbiy o'zishga erishish, malaka darajasini oshirib borish, kasbiy faoliyatda o'z ichki imkoniyatlarini namoyon qilish.

E. Kasbiy-pedagogik mahoratni boyitadigan ilg'or texnologiyalarni o'zlashtirish, zamonaviy vosita, texnika va texnologiyalardan foydalana olish.

II. BOB. TARBIVACHI-PEDAGOG KASBIY KOMPETENTLIGINING TARKIBIY QISMLARI

§ 4. Tarbiyachi–pedagog kasbiy kompetentligi tuzilishi va darajalari

Mamlakatimizda ta'lim sohasidagi tub islohotlar talabalardan yuqori kasbiy bilim va madaniyatga ega bo'lishni taqozo etmoqdaki, bu borada oliy ta'lim jarayoni alohida ahamiyatga egadir. Jumladan "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"⁸da belgilab berilgan ustuvor vazifalarni amalga oshirish oliy ta'lim mazmunini yanada takomillashtiradi. Binobarin "inson qadriini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish; mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligi tamoyillarini taraqqiyotining eng asosiy va zarur shartiga aylantirish; milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash; adolati ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish"⁹ kabilari keltirilgan. SHu sababdan ham pedagoglarning kasbiy salohiyati va kompetensiyasini rivojlantirish dolzarb sanaladi. Quyida pedagoglarning kompetensiya tuzilishini keltiramiz.

Tarbiyachi –pedagogning kasbiy kompetentligi tuzilishi

Kompetentlik darajalari	Kompetentlik turlari	Kompetentlik tushunchasi	
		Muhim mazmuniy kompetentlar	Muhim funksional kompetentlar
Insonga kompetentligi	Umumiy kompetensiyalar	Qadriyat-i-mahnaviy Umummadaniy intellektual Informatsion SHaxsiy komillik	Ta'limiy Kommunikativ Ijtimoiy-kasbiy Ijtimoiy-rolli
Pedagogning kasbiy kompetentligi	Tayanch kompetentliklar (ma'lum kasbiy sohada)	Qadriyat-i-ma'naviy Umummadaniy intellektual Informatsion Kasbiy-shaxsiy komillik	Operatsion Diagnostik Prognosik Konstruktiv Tashkiliy Kommunikativ Texnologik

⁸ Mirziyoyev SH. 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. T.: 2022 yil 28 yanvar. PF. 60-son

⁹ O'sha manba

		Koreksion Tadqiqot
Maxsus kasbiy kompetentlik	Maxsus kompetentliklar (faoliyatning aniq sharoitida)	Motivatsion Kognitiv Refleksiv
SHaxsiy-kasbiy kompetentlik	SHaxsiy kompetentliklar (anik kasbiy vazifalarni yechishga yo'naltirilgan)	Motivatsion Kognitiv Refleksiv
		Operatsion

§ 5. Muhim funksional kompetensiyalar

"Muhim kompetensiyalar" tushunchasi xorijlik olimlar tomonidan taqdim etilgan ko'plab zamonaviy modellarning asosida yotadi. "Muhim kompetensiyalar" insonning egallagan ko'nikma va malakalarini kasbiy faoliyat jarayonida qo'llash, shuningdek amallarni bajarishning umumlashgan usullaridan foydalanish qobiliyati sifatida talqin etiladi.

Kasbiy kompetentlik	mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishidir
Ijtimoiy kompetentlik	ijtimoiy munosabatlarda faollik ko'rsatish ko'nikma, malakalariga egalik, kasbiy faoliyada sub'yektlar bilan mulqotga kirisha olish
Maxsus kompetentlik	kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlanish, oldiga qo'yilgan vazifalarni oqilona hal qilish, faoliyati natijalarini real baholash, BKMni izchil rivojlantirib borish bo'lib, ushbu kompetentlik negizida psixologik, metodik, informatsion, kreativ, innovatsion va kommunikativ kompetentlik ko'zga tashlanadi.
Psixologik kompetentlik	pedagogik jarayonda sog'lom psixologik muhitni yaratish, talabalar va ta'lim jarayonining boshqarishchilari bilan jobiy

	mulogotini tashkil etish, turli salbiy psixologik ziddiyatlarni o'z vaqtida anglay olish va bartaraf etish
Metodik kompetentlik	pedagogik jarayonni metodik jihatdan oqilona tashkil etish, ta'limiy-tarbiyaviy faoliyat shakllarini to'g'ri belgilash, metod va vositalarni maqsadga muvofiq tanlay olish, samarali qo'llay olish, vositalarni muvaffaqiyatli qo'llash
Informatsion kompetentlik	axborot muhitida zarur, muhim, kerakli, foydali ma'lumotlarni izlash, yig'ish, saralash, qayta ishlash va ulardan maqsadli, o'rinni, samarali foydalanish
Kreativ kompetentlik	pedagogik faoliyatga tanqidiy, ijodiy yondashish, o'zining ijodkorlik malakalariga egaligini namoyish etish
Innovatsion kompetentlik	pedagogik jarayonni takomillashtirish, ta'lim sifatini yaxshilash, tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga doir yangi g'oyalarni ilgari surish, ularni amaliyotga samarali tatbiq etish
Kommunikativ kompetentlik	ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari, jumladan, talabalar bilan samimiy mulohazada bo'lish, ularni tinglay bilish, ularga ijobiy ta'sir ko'rsata olish
Shaxsiy kompetentlik	izchil ravishda kasbiy o'sishga erishish, malaka darajasini oshirib borish, kasbiy faoliyatda o'z ichki imkoniyatlarini namoyon qilish
Texnologik kompetentlik	kasbiy-pedagogik tajribani boyitadigan ilg'or texnologiyalarni o'zlashtirish, zamonaviy vosita, texnika va texnologiyalardan foydalana olish
Ekstremal kompetentlik	favqulodda vaziyatlarda, pedagogik nizolar yuzaga kelganda oqilona qaror qabul qilish, to'g'ri harakatlanish malakasiga egalik

§ 6. Tarbiyachi faoliyatida kreativlikni rivojlantirish

Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, mulohazada, his-tuyg'ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Kreativlik shaxsni yaxit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini, zehni o'tkirliligi tavsiflaydi. Shuningdek, kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida aks etadi.

Bo'lajak tarbiyachilarda mahoratning shakllanishi va o'sib borishida kreativlikning ahamiyati katta. Pedagogik faoliyatda esa, kreativ yondashuv oqilona yechim hisoblanadi. "Kreativlik (ijodiylik) - qandaydir yangi, betakror narsa yaratish, badiiy shakl yaratish, fikrlash, g'oya va yechimga olib keluvchi aqliy jarayondir"¹⁰. pedagog ijodiy faoliyatni tashkil etishda muammoli masalalarni echish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e'tibor qaratishi zarur.

Amerikalik psixolog E.P.Torrens fikricha, kreativlik muammo yoki ilmiy farazlarni ilgari surish, farazni tekshirish va o'zgartirish, qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoli aniqlash; muammo echimini to'liq bilim va amaliy harakatlarning o'zaro qarama-qarshiligiga nisbatan ta'sirchanlikni ifodalaydi.

Boshqa har qanday sifatlar kabi kreativlik ham birdaniga shakllanmaydi. Kreativlik muayyan bosqichlarda izchil shakllanib va rivojlantirilib boriladi.

Muammoli masala va vaziyatlarni hal qilish ekan, pedagogning masala echimini to'liq ijodiy yondashishi unda hissiy-irodaviy siqatlarining rivojlanishiga yordam beradi. pedagog o'z oldiga muammoli masalalarni qo'yish orqali mavjud bilimlari va hayotiy tajribalariga zid bo'lgan dalillar bilan to'qnash keladi. Buning natijasida o'z ustida ishlash, mustaqil o'qib o'rganishga nisbatan ehtiyoj sezadi. pedagogning ilmiy-tadqiqot ishlari va ilmiy yoki ijodiy loyihalarni amalga oshirishi unda kreativlik 'otensialini yanada rivojlantiradi. pedagog o'z o'zidan ijodkor bo'lib qolmaydi. Uning ijodkorlik qobiliyati ma'lum vaqt ichida izchil o'qib-o'rganish, o'z ustida ishlash orqali shakllanadi.

Zamonaviy ta'lim barcha turdagi ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan tarbiyachi, pedagoglarning ijodkor bo'lishlarini taqozo etmoqda.

"Kreativlik" tushunchasi o'zida madaniy xilma-xillikni aks ettiradi. G'arb kishilari uchun kreativlik, umuman olganda, yangilik sanaladi. Ular kreativlik negizida no'an'anaviylik, qiziquvchanlik, tasavvur, hazil-mutoyiba tuyg'usi va erkinlik mavjud bo'lishiga e'tiborni qaratadilar.

¹⁰ Джурден Р., Томпсон У., на Боншадар. Педагогиче вятналар дугичи. - «Фан», 2008. - 196-б. 64-бет.

Sharqliklar esa, aksincha, kreativlikni ezigulikning qayta tug'ilish jarayoni, deb tushunadilar.

Garchi g'arblik va sharqliklarning kreativlik borasidagi qarashlari turlicha bo'lsa-da, biroq, har ikki madaniyat vakillari ham mazkur sifat va unga egalikni yuqori baholaydilar.

Ko'pgina pedagog-tarbiyachilar o'zlarida kreativlik qobiliyatini mavjud emas, deb hisoblaydilar. Buni ikki xil sabab bilan asoslash mumkin: birinchidan, aksariyat pedagog-tarbiyachilar ham aslida "kreativlik" tushunchasi qanday ma'noni anglatishini etarlicha izohlay olmaydilar, kreativlik negizida bevosita qanday sifatlar aks etishidan bexabarlar.

Ayni o'rinda shuni alohida qayd etib o'tish joizki, har bir shaxs tabiatan kreativlik qobiliyatiga ega. Xo'sh, ular o'zlarida kreativlik qobiliyati mavjudligini qanday namoyon eta olishlari mumkin. Bu o'rinda 'ati Dra'eu shunday maslahat beradi: Agarchi o'zingizni kreativ emasman deb hisoblasangizda, hozirdanoq kreativ tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan darslarni tashkil eta boshlashingizni maslahat beraman. Aslida, ga' sizning ijodkor va kreativ bo'lganingiz yoki bo'lmaganingizda emas, balki darslarni kreativlik ruhida tashkil etishingiz va yangi g'oyalarni amalda sinashga intilishingizdir.

Fikrimizcha, -pedagoglarni ilm-fanda erishilgan eng yangi yutuqlar haqida ma'lumot berish, sohada amalga oshirilayotgan va rejalashtirilayotgan strategik ahamiyatga ega istiqbol loyihalar bilan tanishtirishi ularida kreativlikni rivojlantirishga asos bo'ladi.

Tayanch tushunchalar

Kompetentsiya – biror soha bo'yicha har tomonlama chuqur bilimga ega bo'lgan va shuning uchun ham fikri salmoqli, ishonchi hisoblangan kishining sifati.

Kompetentlik- noanhanaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, mulotoqotga kirishishi, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalikni anglatadi.

Kasbiy kompetentlik – mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishidir.

Ijtimoiy kompetentlik – ijtimoiy munosabatlarda faollik ko'rsatish ko'nikma, malakalariga egalik, kasbiy faoliyatda sub'ektlar bilan mulotoqotga kirisha olish.

Maxsus kompetentlik–kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga

20

tayyorlanish, kasbiy-pedagogik vazifalarni oqilona hal qilish, faoliyati natijalarini real baholash, BKMni izchil rivojlantirib boshqarish bo'yicha, ushbu kompetentlik negizida 'sixologik, metodik, informatsion, kreativ, innovatsion va kommunikativ kompetentlik ko'zga tashlanadi. Ular o'zida quyidagi mazmuni ifodalaydi.

Psixologik kompetentlik–pedagogik jarayonda sog'lom 'sixologik muhitni yaratish olish, talabalar va ta'lim jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan ijobiy mulotoqotni tashkil etish, turli salbiy 'sixologik ziddiyatlarni o'z vaqtida angelay olish va barta'raf eta olish.

Ijtimoiy kompetentlik – ijtimoiy munosabatlarda faollik ko'rsatish ko'nikma, malakalariga egalik, kasbiy faoliyatda sub'ektlar bilan mulotoqotga kirisha olish.

Maxsus kompetentlik–kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlanish, kasbiy-pedagogik vazifalarni oqilona hal qilish, faoliyati natijalarini real baholash.

Psixologik kompetentlik–pedagogik jarayonda sog'lom psixologik muhitni yaratish olish, talabalar va ta'lim jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan ijobiy mulotoqotni tashkil etish.

Nazorat uchun savollar:

1. Tarbiyachi –pedagogning kasbiy kompetentligi tuzilishi nimadardan iborat
2. Muhim mazmuniy kompetentlarga nimalar kiradi?
3. Innovatsion kompetensiyani izohlang.
4. Psixologik kompetentsiya nima?
5. Pedagogik mahorat va professionalizm tushunchasiga izoh bering.
6. Pedagog-tarbiyachilar o'zlarida kreativlik qobiliyatini qanday rivojlantiradi.
7. Maxsus kompetentlik negiziga nimalar kiradi?
8. Ijtimoiy kompetentlik tarkibini izohlang?
9. Ekstremal kompetentsiya mazmuni nimadan iborat.
10. Qaysi psixolog olim kreativlik muammosiga munosabat bildirgan?

Mavzu yuzasidan test topshiqalari

1. Muhim funksional kompetentlar tarkibiga qaysilar kiradi.

- A. Operatsion, diagnostik, prognostik, konstruktiv, tashkiliy, kommunikativ, metodologik, korreksion, tadqiqot
- B. Insonning kompetentligi
- C. Insonning kompetentligi
- D. Tayanch kompetentliklar

21

- E. Maxsus kompetentlik
- 2. Kompetentlik darajalari nechta?**

- A. 6 ta
B. 4ta
D. 3 ta
E. 8 ta

3. Muhim mazmuniy kompetentlarni toping.

- A. Motivatsion, kognitiv, refleksiv
B. Psixologik, pedagogik, metodik
D. Ekstremal, informatsion, maxsus
E. SHaxsiy, kreativ, ijtimoiy

4. Ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari, jumladan, talabalar bilan samimiy mulqotda bo'lish, ularni tinglay bilish, ularga ijobiy ta'sir ko'rsata olish bu...

- A. Kommunikativ kompetensiya
B. SHaxsiy kompetensiya
D. Kasbiy kompetensiya
E. Umummadniy kompetensiya

5. "Kreativlik muammo yoki ilmiy farazlarni ilgari surish, farazni tekshirish va o'zgartirish, qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash, muammo yechimini to'lishda bilim va amaliy harakatlarning o'zaro qarama-qarshiligiga nisbatan ta'sirchanlikni ifodalaydi" bu kunningfikri.

- A. Torrens E.P.
B. Zanina L.V.
D. Andreyev V.I.
E. Yakusheva S.D.

III. BOB. TARBIVACHINING PEDAGOGIK MAHORATI

§ 7. Kasbiy malaka va pedagogik mahorat

Tarbiyachining kasbiy mahorati shaxsiy xususiyatlar tizimining yetakchi omillaridan biri bo'lib, uning tarkibiy tizimlari turlichadir. Kasbiy mahorat pedagogik faoliyatda belgilangan vaqt ichida tarbiyachining optimal natijalarga erishishidir. Tarbiyachining unimsiz mehnati va izlanishlari natijasida doimiy takomillashib boriladigan muhim ta'lim-tarbiyaviy san'ati namunasi yoki uning ilmiy bilimlari, kasbiy ko'nikma va malakalari hamda metodik bilimlari kasbiy bilimlarda namoyon etishi bilan tavsiflanadi.

Pedagogik mahorat nazariy bilimlarni emas, balki aniq faoliyatni ko'rsatadi. Pedagogik adabiyotlarda pedagogik mahorat turlicha talqin qilinadi. "Pedagogik mahorat kasbiy ko'nikmalarning yuksak darajada rivojlanishi, shaxsning kasbiy ehtiyoqlari, san'at darajasidagi mahorat, pedagogik mohirlik, san'at va bilimdonlik"¹¹, deb ta'riflanadi.

Pedagogik mahorat-pedagogik jarayoni bilish, uni tashkil eta olish, harakatlarga keltira olish, pedagogik jarayonning yuqori samaradorligini belgilovchi shaxsning ish sifati va xususiyatlari sintezidir.¹²

Pedagogik mahorat tarbiyachining pedagogik faoliyati davomida o'ttirib boriladigan xususiyatlari majmui bo'lib, kasbiy rivojlanish jarayonini mustaqil tashkil etishni ta'minlovchi, refleks asosida amalga oshirishni tashkil etuvchi faoliyatlar qobiliyati hamda malakaga ega bo'lishdir.

Bu mahorat tarbiyachining o'z kasbiy vazifasini mukammal va ijodiy bajarish imkonidir. Ularning odob-axloq sifatlarini tarbiyalash va ma'naviy jihatdan boyitish uchun ijtimoiy-psixologik sharoit yaratish, aqliy rivojlanishni yuqori darajada ta'minlash shartlari mavjud. Mahorat pedagogning ta'lim oluvchini shaxs sifatida barkamol etib tarbiyalashda zaruriy vosita va malaka hisoblanadi. Tarbiya berish jarayonini pedagogik mahorat darajasiga olib chiqish natijasida ko'zlangan natijalarga erishiladi.

K.D. Ushinskiy tarbiyachi ma'naviyati va kasbiy faoliyatiga yuqori baho beradi hamda ularning kasbiy malakalarini doimiy ravishda takomillashitirib borish natijasida muvofiq ekanligi to'g'risidagi g'oyani ilgari suradi. Tarbiyachining mehnatqatli mehnatini ta'riflab shunday deydi: "Hali yetilmagan va fikri xayoli tanqad bo'lgan o'ttiz yoki qirgacha tarbiyalanuvchining ongini butun o'quv jarayoni davomida mashg'ul qilib turish uchun o'z so'zlari va bergan masalalari to'g'risida

¹¹ Djuraev R., Tolipov O' va boshq. Pedagogik atamalar lug'ati. «Fan», 2008. -196-b.
¹² O'sha kichob

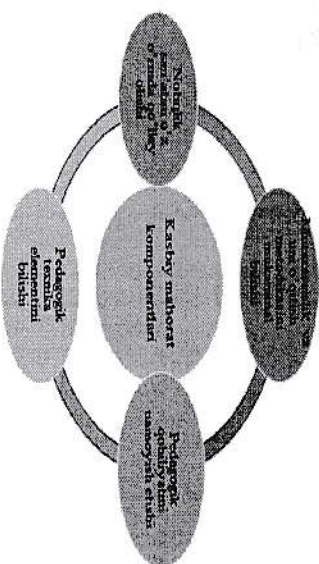
ko'p bosh qotirishi serdimgat bo'lishi kerak. Jamiyat tomonidan hamma vaqt ham yetarlilcha ta'rif qilinmaydigan bu vazifani insof bilan ado qilmoq uchun zo'r matonat va mahorat talab qilinadi"¹³.

Pedagogik mahorat–tarbiyachilarning shaxsiy (bo'lajonligi, xayrixohligi, insonparvarligi, mehribonligi va h.k.) va kasbiy (bilimdonligi, zukkoligi, fidoyiligi, ijodkorligi, qobiliyati va hokazo.) fazilatlarini belgilovchi xususiyat bo'lib, ularning ta'lim-tarbiyaviy faoliyatida yuqori darajaga erishishni, kasbiy mahoratini doimiy takomillashtirib borish imkoniyatini ta'minlovchi faoliyatdir.

Pedagogik mahorat–pedagogik–psixologik va metodik tayyorgarlikka ega bo'lgan, tarbiyalanuvchilarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirishning optimal yo'llarini izlab topish uchun, amaliy faoliyat olib boradigan har bir tarbiyachining kasbiy faoliyatida namoyon bo'ladi.

B.T.Lixachev tarbiyachining kasbiy mahoratini pedagogik san'atning noyob bir qismi sifatida ta'riflab, shunday yozadi: "kasbiy mahorat tarbiyachining yuksak pedagogik–psixologik bilimlari, kasbiy malaka va ko'nikmalarni mukammal egallashi, o'z kasbiga qiziqishi, fikrlash layoqati va rivojlangan ichki intuitsiyasi, hayotga nisbatan axloqiy–estetik munosabati, o'z fikr–mulohazasiga ishonchi va qat'iy irodasi tushuniladi".¹⁴

Quyidagi chizmada tarbiyachining kasbiy mahoratining asosiy tashkil etuvchi komponentlarni keltiramiz:

4-rasm. Kasbiy mahorat komponentlari

¹³ Jurnal dlya vospitaniya. 1857 №1.

¹⁴ Лихачев Б. Т. Педагогика. Курс лекций: учебное пособие. - М.: «Юрайт», 2001. -

Ushbu komponentlar tarbiyachi faoliyatini tashkil etilishida o'z kasbiga bo'lgan mehr-muhabbati, ijobiy munosabati va uni takomillashtirish istagini paydo qiladi. Bo'lajak tarbiyachining kasbiy mahorati shakllanirigach u shaxning kasbiy xususiyatiga aylanadi va refleksiv qobiliyatining rivojlanishiga ham ta'sir qiladi, natijada pedagogik mehnat faoliyatining samaradorligi oshadi.

§ 8. Pedagogik mahorat haqida tushuncha va uning tarbiyachi faoliyatida turgan o'rni

Ma'lumki, pedagogik mahoratning shakllanishi amaliy tajriba asosida o'z ustida ishlash maqsadlarining to'g'ri qo'yilgani bilan belgilanadi. Bizning fikrimizcha, har qanday tajriba yuqorida takkidlangandek, asosiy manbaa bo'la olmaydi. Pedagogik mahoratning asosimazmuni nazariy bilim va amaliyot, tajriba hamda mehnat faoliyatining aniq maqsadga yo'nalganligi va texnologik jarayonni yaratilgan iborat. Pedagogik mahorat tarbiyachining kasbiy kompetentligi, shaxsiy va kasbiy sifatlarida namoyon bo'ladi. Mahoratli tarbiyalanuvchilarda konstruktiv qobiliyatni rivojlantira olishi, shuningdek, mashg'ulot jarayonida tarbiyalanuvchilardagi mavjud bilimlarni kelgusida oladigan bilimlar bilan uyg'unlashtirishga erishish lozim. Aksariyat tarbiyachilarning tashkiliy va kommunikativ faoliyat jarayonida qiyinchiliklarga duch kelishi sirfati ta'lim jarayonini tashkil etishga ta'sir etadi.

B.T.Lixachevning fikricha, "Pedagogik mahorat pedagogik san'atning bir qismi bo'lib, pedagog zamonaviy usul va shakllarni bola shaxsini shakllantirishga qaratilgan butun pedagogik faoliyati jarayonida qo'llay oladi".¹⁵

Hozirgi zamon pedagogikasi va psixologiyasi «pedagogik mahorat» tushunchasiga turlicha izoh beradi. Jumladan, "Pedagogik ensiklopediyasida ta'rif quyidagicha berilgan: "O'z kasbining mohir ustasi bo'lgan, yuksak darajada malakali, o'z fanini chuqur biladigan, yondash fanlar sohaslarini yaxshi tahlil eta oladigan, tarbiyalash va o'qitish uslubiyatini mukammal egallagan mutaxassis".

Ushbu ta'rifning mohiyatidan kelib chiqib tarbiyachining pedagogik mahorati tushunchasi mazmunini shunday izohlash mumkin:

- ✓ Madaniyatning yuqori darajasi, bilimdonlik va aql zakovatining yuksak ko'rsatkichi.
- ✓ O'z faniga doir bilimlarning mukammal sohibi.
- ✓ Pedagogika va psixologiya kabi fanlar sohasidagi bilimlarni puxta egallaganligi, ulardan kasbiy faoliyatida foydalana olishi.
- ✓ O'quv – tarbiyaviy ishlar metodikasini mukammal bilishi.

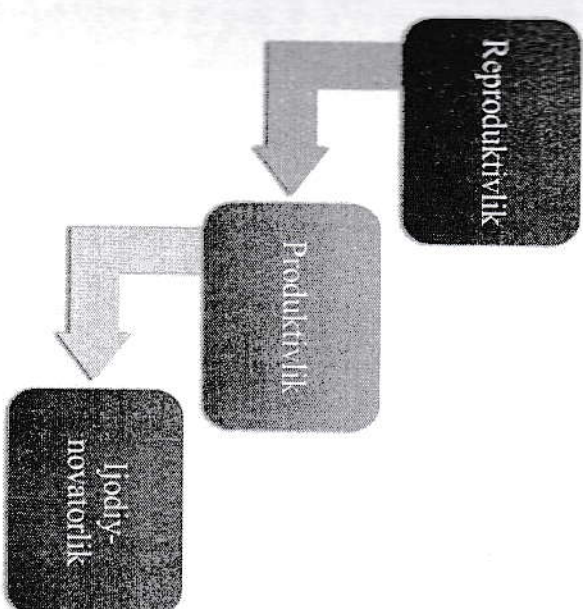
¹⁵ Лихачев Б. Т. Педагогика. Курс лекций: учебное пособие. - М.: «Юрайт», 2001. -523c- 284-c.

I.P. Andriadi pedagogik mahorat shaxs sifatlaridan biri ekanligini asoslaydi va quyidagicha ta'rif beradi: "Pedagogik mahorat pedagogning ma'naviy-axloqiy va intellektual jihatdan tayyorligi bo'lib, uning ijodiy fikrlashi va ijtimoiy-madaniy qadriyatga ega bo'lgan namoyon bo'ladir"¹⁶

N. Azizxodjaeva pedagogik mahorat komponentlarini hosil qiladigan jarayonni loyihalash, konstruksiyalash, tashkilotchilik, muloqot, bilish va refleksivlik sifatida farqlaydi hamda uning asoslari kasbiy pedagogik bilimlar, insonparvarlikka yo'nalganlik, pedagogik texnika, kasbiy pedagogik faoliyatni amalga oshirish tajribasidan iborat deb hisoblaydi. Pedagogik mahorat pedagog shaxsiga bevosita taalluqlidir"¹⁷.

Olimning fikrini ta'kidlagan holda zamonaviy tarbiyachi o'zini idrok etish, o'z faoliyatini rejalashtirish, boshqarish, natqini rivojlantirish, metodik va kommunikativ tayyorliklar hamda pedagogik o'zaro munosabatlarda o'zini ko'rsata olish mahoratini egallagan bo'lishi kerak. Bularning barchasi tarbiyachilarning kasbiy faoliyatida aqliy, emosional, ma'naviy va jismoniy qiyinchiliklarni bartaraf etishga zamin yaratadi. Pedagogik mahoratning rivojlanishi kasbiy mahorat komponentlari bilan uzviy bog'liq.

¹⁶ Андриадий И.П. Основы педагогического мастерства. Учебное пособие для учителя. Спец. пед. учеб. заведения. М.: издательский центр "Академик", 1999. -160 с.
¹⁷ Azizxodjaeva N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2003. 175-bet.

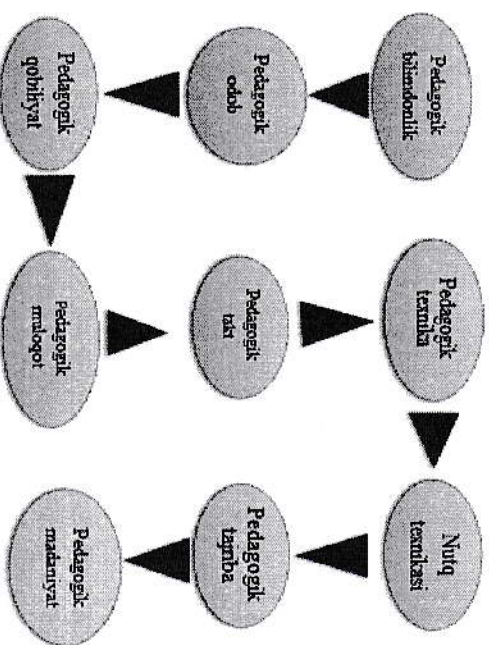

5-rasm. Kasbiy mahorat komponentlari

Ma'rcha kasblar orasida tarbiyachilik kasbi o'zgacha va muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Zero, yosh avlod qalbi kamolotining me'mori, yoshlarga to'liq tarbiya beruvchi insondir. Bugungi kunda u yoshlarni g'oyaviy – siyosiy jihatdan chinig'itib tabiat, jamiyat, ijtimoiy hayot, tafakkur taraqqiyoti qonuniyatlarini o'rgatadi, yoshlarni mehnat faoliyatiga tayyorlab, kasb–hunar sharoiti puxta egallashlarida ko'maklashadi va jamiyat uchun muhim bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatlarni hal etadi. Ana shu ma'suliyatdan o'z kasbining mohir ustasi bo'lishni, tarbiyalanuvchilarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatib, ularning qiziqish, qobiliyati, iste'dodi, e'tiqodi va amaliy ko'nikmalarini har tomonlama rivojlantirish yo'llarini izlab topadigan kasb egasi bo'lishni talab etadi.

Mahorat- mohirlik, ustalik, epechilik bir ish yoki faoliyatni yuksak darajada, hech bir qiyinchiliksiz, o'ta mohirlik bilan bajarish.

Pedagogik mahorat- pedagogning pedagogik jarayonni tashkiliy, metodik, aqliy va sub'yektiv jihatdan o'ta mohirlik, ustalik bilan tashkil etish hamda boshqarish qobiliyati va malakasiga ega bo'lgan.

6-rasm. Pedagogik mahoratning muhim tarkibiy qismlari

Pedagogik mahorat egallangan bilim va oʻrtirilgan koʻnikmalarga bogʻliq boʻlib, tarbiyachining butun jarayoni bilishi, uni yaratish va harakatlarga keltirishi bilan koʻzga tashlanadi. Mahorat pedagogik texnikaga ega boʻlish koʻnikma va malakasidan kelib chiqib, mashgʻulot jarayonida oʻz oʻrnida undan foydalanishni talab etadi.

§ 9. Pedagogik fikr tarixi va amaliyotda mahorat masalalari

Pedagogik mahorat- yuksak pedagogik tafakkur, taʼlim-tarbiya jarayoniga ongli, ijodiy yondashuv, metodik bilimlarni samarali qoʻllay olish qobiliyati boʻlib, doimiy ravishda pedagogik bilimlarni oshirib borish, oʻtmish qadriyatlarini, Oʻrta Osiyo mutafakkirlari ijodiy merosida yoritilgan murabbiylarni tayyorlash toʻgʻrisidagi maʼlumotlar hamda zamonaviy axborot texnologiyalari, soha yangiliklaridan xabardor boʻlish, ilgʻor xorijiy davlatlarning tajribalarini oʻrganish jarayonida tarkib topadi.

Yoshlarning, shuningdek, taʼlim muassasasida bir necha yillik mehnat stajiga ega boʻlgan tarbiyachilarning pedagogik mahoratga ega boʻlishlari oʻzlarini kasbiy

jihatdan takomillashtirib borish yoʻlida bir qator shartlarga amal qilishni hisobga olib boradi.

Tarbiyachining pedagogik mahoratini uzluksiz takomillashtirib borish muhim va davr talabi sanaladi. Tarbiyachining vazifalari quyidagilardan iborat:

- taʼlim tizimida amalga oshirilayotgan yangilanish, islohotlarni hisobga olish va demokratik tamoyillarga moslab olib borish;
- taʼlim mazmunini mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti talablaridan, jamiyat ehtiyojlaridan, fan, madaniyat, texnika hamda texnologiyaning zamonaviy yutuqlaridan kelib chiqqan holda boyitib borishni taʼminlash;

• maʼnaviy-axloqiy jihatdan dunyogarasini rivojlantirishda milliy urf-odat va anʼanalarimizdan, boy adabiy merosimizdan samarali foydalanishning tezkor metod usullarini ishlab chiqish va joriy etish;

• taʼlim-tarbiya jarayonini katrofatshini taʼminlash uchun normativ hujjatlar, oʻquv-uslubiy adabiyotlar, axborot bazasi bilan boyitib borish;

• kasbiy tayyorgarlik darajasi, malakasi, bilimi, madaniy va maʼnaviy-axloqiy mavjashning sifatini zamon talablariga javob beradigan darajada oshirib borish.

Pedagogik mahorat pedagogik bilimdonlikni talab etadi. Pedagogik bilimdonlik pedagogning kasbiy faoliyatini mavjud ijtimoiy talab, huquqiy meʼyor va standartlarga muvofiq tashkil etishga boʻlgan qobiliyati, kasbiy tayyorgarlik darajasidir.

Hoyuk nemis pedagogi Adolf Disterverg pedagogning doimiy ravishda oʻzlashtirish bilan shugʻullanishi haqida shunday degan edi: "Pedagog mutadomm ravishda fan bilan shugʻullanmogʻi lozim. Aks holda u qurigan daraxt va toshga oʻxshab qoladi. Qurigan daraxt va tosh meva bera olmaganidek, kasbiy bilim bunday tarbiyachidan hech qanday natija kutilib boʻlmaydi".¹⁸

Ular quyidagi vositalar asosida yanada rivojlantirish mumkin:

1. Mustaqil oʻqib-oʻrganish (pedagogika fanida roʻy berayotgan eng soʻnggi yangiliklar haqida maʼlumotlar beruvchi yangi adabiyotlar, internet materiallari, portall tizimi, vaqti mathuot sahifalarida chop etilayotgan nashrlar, shuningdek, ilgʻor texnologiyalar bilan tanishib borish, ularda ilgari surilayotgan gʻoyalarni umumlashtirish, xulosalash asosida mustaqil loyihalarni tayyorlash).

2. Tajribali tarbiyachilar faoliyatini oʻrganish, ular tomonidan tashkil etilayotgan mashgʻulotlarni kuzatish, tahlil qilish asosida amalga oshiriladi. Bu

¹⁸ Аудицев В.И. Педагогика. Учебный курс для творческого саморазвития. 2-е изд. - Казань, 2000.-600с.

borada olingan taassurotlarni umumlashtirish asosida xulosa chiqarish maqsadga muvofiqdir.

3. Doimiy ravishda ilmiy anjumanlar (nazariy va amaliy konferentsiya hamda seminarlar, pedagogik o'qish hamda treninglar) da faol ishtirok etish.

4. Respublika hamda rivojlangan xorijiy mamlakatlarning yetakchi ta'lim muassasalarida o'z tajribalarini oshirish, kasbi bo'yicha eng so'nggi ma'lumotlarni o'rganish.

Shaxsiy sifatlariga milliy makuraviy onglik, milliy oqoblik, farosat, nozik didlik, o'z kasbiga sadoqat va vijdoniylik, tashabbuskorlik, bolajonlik, talabchanlik, adolatparvarlik, pedagogik odob, tadbirkorlik, qat'iylik, har qanday vaziyatda o'zini idora qila olish, millatlararo muloqot madaniyati, kuzatuvchanlik, samimiylik, topqirlik, kelajakka ishonch, xushmuomalalik kabi fazilatlarni kiradi.

Kasbiy sifatlar bu-pedagogik ziyraklik, tartbiya mohiyati va mazmunini chuqur anglash, ilmiy nazariy salohiyati, pedagogik ijod, o'z fanining tartbiyaviy imkoniyatlarini mukammal bilish, pedagogik bilimlarni takomillashtirishga intilish, Prezidentning ichki va tashqi siyosatidan xabardorlik, o'zbek xalqining anhanalari, qadriyatlarini, urf-odatlarini yaxshi anglashi, siyosat, tarix, madaniyat, ma'naviyat, adabiyot va san'at, axloqshunoslik, dinshunoslik, huquqshunoslik, o'lkashunoslik, texnikaga oid ma'lumotlardan xabardorlik, etnopedagogika, etnopsixologiyaga oid bilimlarga ega bo'lishdir.

Markaziy Osiyoning Xorazm zaminida shakllangan eng qadimiy asar "Avesto"da bolalar ta'lim-tarbiyasiga oid qiziqarli ma'lumotlar berilgan. Asarda bilim va tartbiya hayotning eng muhim tirgagi bo'lib hisoblanadi. Har bir yoshni shunday tartbiyalash zarurki, u avvalo yozishni o'rganish asosida bilim olishi kerak, so'ngra esa odob-axloq bilan eng yuksak pog'onaga ko'tarilsin. "Avesto"da bolalarni o'qitish va tartbiyalash qoidalarini quyidagi tartbida tavsifiya etilgan:

1. Diniy va axloqiy tartbiya.

2. Jismoniy tartbiya.

3. O'qish va yozishga o'rganish.

Abu Ali ibn Sino o'z asarlarida inson kamolotida uch narsa – irsiyat, muhit, tartbiya muhim rol o'ynashini ta'kidlab, bunda mudarrislar bolalarga ta'lim berishdek mas'uliyatli burchini bajarib, shu uch holatga javobgarlik hissi bilan yondashishini uqtiradi va mudarrislariga faoliyatida muvaffaqiyatga erishish garovi bo'lgan quyidagi tavsiyalarni beradi:

➤ Bolalar bilan muomala bosiq va jiddiy bo'lish.

➤ Berilayotgan bilimning tartbiyalanuvchilar tomonidan o'zlashtirishiga e'tiborni qaratish.

➤ Ta'limda turli shakl va metodlardan foydalanish.

➤ Tartbiyalanuvchining xotirasi, bilimlarni egallash qobiliyati, shaxsiy munosiyatlarini nazorat qilish.

➤ Bolalarni fanga qiziqitira olish.

➤ Berilayotgan bilimlarning eng muhimini ajratib bera olish.

➤ Bilimlarni tartbiyalanuvchilarning yoshi, aqliy darajasiga mos ravishda (ushunari olib borish).

➤ Har bir so'zning bolalar hissiyatini uyg'otish darajasida bo'lishiga erishish.

Unsurlar Ma'oliy Kaygovusining «Qobusnoma» asarida har bir yoshni aqliy, anloqiy, jismoniy tartbiyasida turmush tajribasi muhim ahamiyat kasb etishini aytadi. Bolalarni faqat yaxshi mudarris tartbiyani hayot bilan bog'lagan holda kamolotga yetkazish mumkin deb, uning yo'llarini va usullarini bayon etgan.

Alisher Navoiy ijodida muallimlarga munosabat alohida berilgan. Uning fikricha, har bir inson o'ziga ta'lim va tartbiya bergan ustozini, umrbod hurmat qilishi va uni e'zozlashi kerak. Buyuk alloma o'zining "Mabhub-ul qulub" didaktik asarida xalq oldida obro'ga, hurmat va izzatga sazovor bo'lishi kerakligini, u xalq g'ami bilan yashashini, xalqga yordam beruvchi, xalq bilan birga bo'lishi lozimligini aytadi. Nodon, mutaasib, johil mudarrislarini tanqid qilib, mudarris olimlar orasidagi eng sara "malak qiyofai" kishi bo'lishi, ya'ni sof ko'ngilli, pok qalbli, insofli, karam-muruvvatli, odobli, vafoli, kishilikning eng yaxshi va oliyanob hislatlarini o'zida aks ettiruvchi bo'lishi kerak deydi.

Kamoliddin Husayn Voiz al-Koshifiy "Futuvatnoma" Sultoniy yoxud javonmardlik tariqati" asarida ustoz-shogird munosabatlariga keng to'xtalgan. U muallimlarning shogirdlariga beradigan har bir o'g'itini qadrlaydi. "Maraka joylarida" (dars-mahuza o'qiladigan joy) shogirdlar muallimning har bir so'zini o'tibor bilan tinglashini va unga amal qilishini ta'kidlaydi.

Sharoq allomalari adabiy meroslarida ta'kidlangan, ular haqida bildirilgan dono fikrlarni yoshidan, pedagogik mahoratidan, qanday dars berishidan qat'iy nazar barcha tartbiyachilar bilishlari va ularga qat'iy amal qilishlari maqsadga muvofiqdir.

§ 10. Pedagogik mahoratning tashkil etuvchi komponentlar

Tarbiyachining kasbiy mahorat bu-ma'lum shaxsiy (bolalarni sevishi, mehrbonligi, hayrixohligi va h.k.) va kasbiy (bilimdonligi, javobgarlikni his qilishi, ijodkorligi eruditsiyasi va h.k.) fazilatlarining yig'indisi hisoblanib, u pedagogik-psixologik, usuliy tayyorgarligida, bolalarni tartbiyalashning optimal yo'llarini izlab topishida namoyon bo'ladi. Shuning uchun tarbiyachining kasbiy mahorat, bilimdonligi, zukkoligi, ijodkorligi bilan birga shaxsiy sifatlarini ham takomillashtirishni ham taqozo qiladi. Murabbiy faoliyat mahoratini qanday fazilatlar belgilaydi? Mohir avvalo makuraviy tayyorgarlikka ega bo'lishi lozim.

Ya'ni milliy qadriyatlar, urf-odatlar, an'analarni bilishi va ularni yoshlar ongiga etkazib tarbiyalanuvchilarni ota-bobolarimiz yaratgan boy merosga hurmatni tarbiyalay olishi kerak. Buning uchun avvalo murabbiyning o'zi milliy qadriyatlarning mohiyat mazmunini chuqur anglashi, ularga hurmat e'tiqodi bo'la olishi dardkor, ijtimoiy hayot qonunlarini aniq tushunish, milliy-axloqiy qadriyat, mafkura mazmunini anglash tarbiyalanuvchilarda bobolar, avlodlar ruhiga hurmatni, ilmiy dunyog'arash asoslarini tarbiyalash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

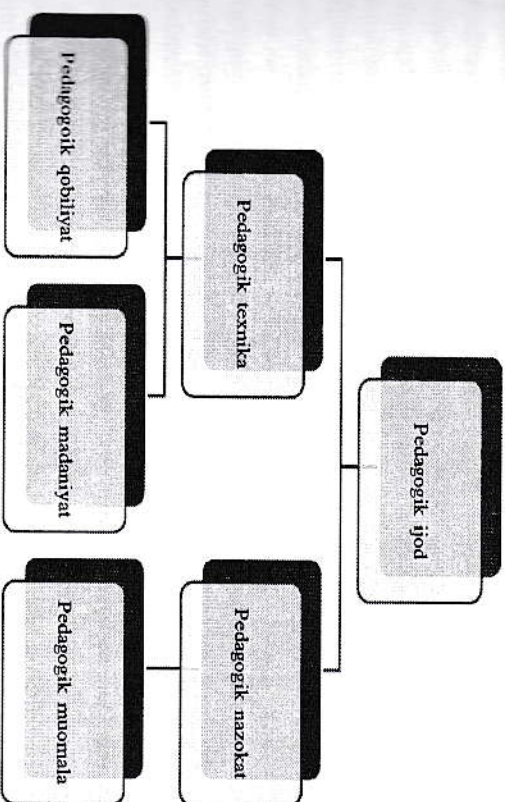
Bolalarni sevish va ular bilan ishlashga qiziqish, pedagogik ishini sevish, ruhiy pedagogik ziyraklik va kuzatuvchanlik, pedagogik nazokat, pedagogik tasavvur, tashkilotchilik qobiliyati, xaqqoniylik, dilkashlik, talabchanlik qat'iylk va maqsadga intilish, vazminlik, o'zini tuta bilish kasbiy layoqatlilik tarbiyachining muhim sifatleri hisoblanadi. Fahn-farosat va bilimlarning chinakam ilmiyligi, tarbiyadagi qiyinchiliklarning yengishga qodir bo'lgan qobiliyati, bolalar qalbining gandayligini his qilish mahorati, ichki dunyosi nozik va zaif bo'lgan bola shaxsiga mohirlik bilan avaylab yondashish, donoik va ijodiy dadillik, ilmiy tahlil, xayol va fantaziyaga bo'lgan qobiliyat mujassamdir.

SHuni alohida qayd qilib o'tmoq zarurki, pedagogik kasbi murakkab va ma'suliyatli kasbdir. Ushbu kasbning sharafliligi va murakkabligi shu bilan belgilanadiki, u doimo ongning yagona sohibi bo'lgan inson bilan muloqotda bo'ladi. Ongli va tirik jonzor esa aqliy, ruhiy, hamda jismoniy jihatdan doimo rivojlanishda bo'ladi. SHuning uchun doimo muloqotda bo'lganda, unga ta'sir ko'rsatish uchun muntazam ravishda psixologiya, tarbiya nazariyasi kabi fanlarni mukammal o'rganib, o'z kasbiy mahorati ustida muttasil ish olib borishi kerak. Bu tarbiyachilarda pedagogik-psixologik va metodik tayyorgarlikni ta'minlaydi.

Pedagogik mahorat - pedagogik jarayonda tarkib to'adi. Pedagogik jarayon esa kasbiy va shaxsiy tayyorgarlikni yo'lga qo'yib, bo'lajak mutaxassisni mehmatga, hayotga tayyorlash uchun davlat, jamiyat, millat va kelajak avlod oldida javob beradigan mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi. SHuning uchun, pedagog shaxsiy va kasbiy fazilatlar egasi bo'lishi lozim. Pedagogning shaxsiy fazilatleri sirasiga iymon-e'tiqodi, dunyog'arashi, ijtimoiy ehtiyoj va faolligi, odob-axloq, fuqarolik burchlarini his qilishi, ma'naviyati, dilkashligi, talabchanligi, qat'iyligi va maqsadga intilishi, insonparvarligi, huquqiy bilimdonligi va boshqalar kiradi. Bular pedagoglarda kasbiy xususiyatlarni o'zida tarbiyalab borishga ko'maklashadi.

Yuqorida qayd etib o'tilgan va pedagogik mahoratga berilgan ta'rif, hamda - tarbiyachining professioqrammasi xususiyatlari va pedagoglarga qo'yiladigan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-madaniy talablardan kelib chiqib pedagogika nazariyasi

pedagogik mahoratni quyidagi asosiy komponentlardan iborat bo'lishi lozimligini ifodalaydi.

7-rasm. Pedagogik mahoratning asosiy komponentlari

Pedagogik ijod—tarbiyachining mahorati yaratuvchanlik, tashabbuskorlik, pedagogik uddaburonlik va tadbirkorlikka eluvchi yo'lni, bu yo'ldagi qiyinchiliklardan qo'rqmaslikni anglatadi. O'z navbatida bu sohada pedagogning pedagogik qobiliyati ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki u pedagogik jarayonda pedagogning aqliy, emosional—trodaviy jihatleri, tashkilotchiligi, bilimdonligi va ularning bir-biriga bog'liqligini hamda yaxlit bir butunlik kasb etishini ifodalaydi.

Pedagogik texnika—o'qitish, ta'sir ko'rsatish, ta'lim tarbiya oluvchilarga o'z ma'naviyatleri, bilimlari, axloqiy fazilatlarini o'zatisht texnologiyasini ifodalasa, pedagogik muomala—kasbiy faolligining bir ko'rinishi bo'lib, ta'lim-tarbiyada shu jarayon ishtirokchilarining o'zaro ta'sir va hamkorligini aks ettiradi.

Pedagogik madaniyat—tarbiyachilik burchi, mas'uliyati, qadr-qimmat, viddoni, axloqiy e'tiqodini nazarda tutib, pedagogning talabchanligi, adolati, komilligi, rostgo'yiligi, to'g'rliligini anglatadi. pedagogik mahorat tizimida **pedagogik nazokat (takt)**—pedagogning pedagogik maqsadga muvofiq, foydali, qimmatli harakatlarning o'lohov, me'yori va ta'sir vositasining chegarasi sifatida namozkorlanadi.

Pedagogik mahoratning qayd qilingan tarkibiy qismlari pedagogning kasbiy xususiyatlarini boyitadi va uni mohirlik sari etaklaydi va tarbiyachida pedagogik mahorat malakalarining tarkib topishiga yordam beradi. Ammo, o'z kasbining mohir ustasi bo'lish uchun faqatgina ularga tayanib, ish tutish kutilgan natijani bermasligi mumkin. Buning uchun mustazam ravishda pedagogik fikrlash, pedagogik o'ylash, pedagogik ish tutish lozim bo'ladi. O'z faoliyatini pedagogik hodisalarni, vaziyatlarni tahlil qilish, ularning har bir bog'lanish joylarini anglashga intilish, kunlik natijalarni mustaqil ravishda tahlil qilishi va yangi ta'lim-tarbiyaga doir g'oyalarni avvalgilari bilan taqqoslay olishga odatlanishi ham lozim bo'ladi.

Insonparvarlik-insonning qadri e'tkinaligi baxt-saodati teng huquqliligi to'g'risida insoniylikning barcha tamoyillarini yuzaga chiqarish uchun shart-sharoitlar yaratib berish haqida g'amxo'rlik qilishni ifodalovchi tushuncha. pedagoglarning individual 'sixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda o'z imkoniyatlaridan to'g'ri foydalanish; oldindan aniqlanayotgan vaziyatlarga nisbatan to'g'ri munosabatda bo'lish, o'zgarar muvaffaqiyatini oqilona baholash, moddiy va ma'naviy rag'batlantirishda adolatlilik.

Samimiylik- atrofidagi kishilar bilan munosabatda sofidillik, vijdonlilik ifodalangan shaxsiy sifat.

Vatanni sevish- ona yurtiga, ota-onasiga va yoru do'stlariga sadoqatli bo'lish va e'tiqod qilish; mustaqil res'ublikamiz konstitutsiyasi va qonunlari, davlatimiz ramzlari, milliy urf-odatlar va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik.

Hozirgi zamon pedagogikasi va psixologiyasi «pedagogik mahorat» tushunchasiga turlicha izoh beradi.

Ushbu ta'rifning mohiyatidan kelib chiqib ning pedagogik mahorati tushunchasi mazmunini shunday izohlash mumkin:

- Madaniyatning yuqori darajasi, bilimdonlik va aql zakovatning yuksak ko'rsatkichi.
- O'z faniga doir bilimlarning mukammal sohibi.
- Pedagogika va psixologiya kabi fanlar sohasidagi bilimlarni puxta egallaganligi, ulardan kasbiy faoliyatida foydalana olishi.
- O'quv – tarbiyaviy ishlar metodikasini mukammal bilishi.

Barcha kasblar orasida ilk kasbi o'zgacha va muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Zero, yosh avlod qalbi kamolotining me'mori, yoshlarga ta'lim-tarbiya beruvchi insondir. Bugungi kunda u yoshlarni g'oyaviy – siyosiy jihatdan chinigirib tabiat, jamiyat, ijtimoiy hayot, tafakkur taraqqiyoti qonuniyatlarini o'rgatadi, yoshlarni mehnat faoliyatiga tayyorlab, kasb-hunar sirilarini puxta egallashlarida ko'maklashadi va jamiyat uchun muhim bo'lgan ijtimoiy–iqtisodiy

vaziyatlarni hal etadi. Ana shu mas'uliyatdan o'z kasbining mohir ustasi bo'lishni, talibalanuvchilarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatib, ularning qiziqishi, qobiliyati, iste'dodi, e'tiqodi va amaliy ko'nikmalarini har tomonlama rivojlantirish yo'llarini izlab topadigan kasb egasi bo'lishni talab etadi.

Tayanch tushunchalar.

Mahorat- bir ish yoki faoliyatni yuksak darajada, hech bir qiyinchiliksiz, o'ta mohirlik bilan bajarish.

Pedagogik mahorat – pedagogning pedagogik jarayonni tashkiliy, metodik, rahliy va sub'ektiv jihatdan o'ta mohirlik, ustalik bilan tashkiliy etish hamda ta'lim-qarish qobiliyati va malakasiga egaligi.

Pedagogik texnika–o'qitish, ta'sir ko'rsatish, ta'lim tarbiya oluvchilarga o'z his-tuyg'ulari, bilimlari, axloqiy fazilatlarini o'zlashtirish texnologiyasini ifodalaydi.

Pedagogik muomala-kasbiy faolligining bir ko'rinishi bo'lib, ta'lim-tarbiyada shu jarayon ishtirokchilarining o'zaro ta'sir va hamkorligini aks ettiradi.

Pedagogik ijod–pedagogning yaratuvchanlik, tashabbuskorlik, pedagogik uddaburonlikni va tadbirkorlikka eluvchi yo'l.

Insonparvarlik-insonning qadri e'tkinaligi baxt-saodati teng huquqliligi to'g'risida insoniylikning barcha tamoyillarini yuzaga chiqarish uchun shart-sharoitlar yaratib berish haqida g'amxo'rlik qilishni ifodalovchi tushuncha.

Samimiylik- atrofidagi kishilar bilan munosabatda sofidillik, vijdonlilik ifodalangan shaxsiy sifat.

Vatanni sevish- ona yurtiga, ota-onasiga va yoru do'stlariga sadoqatli bo'lish va e'tiqod qilish; mustaqil res'ublikamiz konstitutsiyasi va qonunlari, davlatimiz ramzlari, milliy urf-odatlar va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik

Nazorat uchun savollar:

1. Pedagogik mahorat nima?
2. Pedagogik mahorat haqida SHarq mutafakkirlari qanday fikr bildirgan?
3. Alisher Navoiy ijodida muallimlarga munosabat qanday bayon etilgan?
4. Pedagogik mahorat komponentlari qaysilar?
5. Pedagogik mahoratning muhim tarkibiy qismlarini izohlang.
6. Pedagogik texnika deganda nimani tushunasiz?
7. Tarbiyachining kasbiy sifatlariga misol keltiring?
8. Pedagogik madaniyatga ta'rif bering.

Mavzu yuzasidan test to'liqlari

1. Qaysi olimning ta'rif: "Pedagogik mahorat deganda tarbiyachining pedagogik-psixologik bilimlarni, kasbiy malaka va ko'nikmalarni mukammal egallashi, o'z kasbiga qiziqishi, rivojlangan pedagogik fikrlashi va intuitsiyaci, hayotga axloqiy-estetik munosabatda bo'lishi, o'z fikr mulohazasiga ishonchi va qat'iy irodasi tushunladi".

- A. Rachenko I.P.
- B. Lixachev B.T.
- D. Ushinskiy. K.D.
- E. Andriadi. I.P.

2. Kasbiy mahoratining asosiy tashkil etuvchi komponentlari nechta?

- A. 4 ta
- V. 6ta
- D. 2 ta
- E. 8 ta

3. Tarbiyachining mahorati yaratuvchanlik, tashabbuskorlik, pedagogik uddaburonlik va tadbirkorlikka etuvchi yo'lni, bu yo'ldagi qiyinchiliklardan qo'rqmaslikni anglatadi bu...

- A. Pedagogik ijod
- B. Pedagogik mahorat
- D Pedagogik qobiliyat
- E Pedagogik nazokat

4. Tarbiyachining shaxsiy sifatlar tizimiga qaysilar kiradi?

- A. Milliy mafkuraviy onglik, milliy odoblik, farosat, nozik didlik, o'z kasbiga sadoqat va vijdoniylik, tashabbuskorlik, bolajonlik.
- B. Talabchanlik, adolatparvarlik, pedagogik odob, tadbirkorlik, qathiylik, har qanday vaziyatda o'zini idora qila olish, millatlararo mulogot
- D. Madaniyati, kuzatuvchanlik, samimiylik, topqirlik, kelajakka ishonch, xushmuomalalilik kabi fazilatlar ega bo'lishi kerak.

E. Barcha javoblar to'g'ri

5. O'qitish, ta'sir ko'rsatish, ta'lim-tarbiya oluvchilarga o'z his-tuyg'ulari, bilimlari, axloqiy fazilatlarini uzatish texnologiyasi bu...

- A. Redagogik texnika
- B. Pedagogik ijod
- D. Pedagogik qobiliyat
- E. Pedagogik nazokat

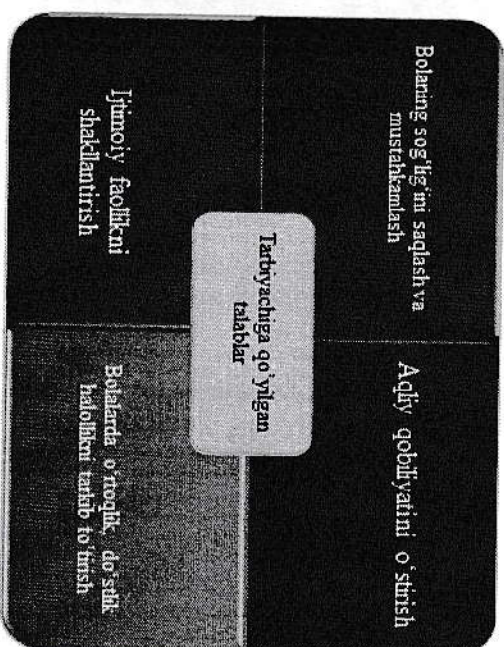
IV.BOB. ZAMONAVIY TARBİYACHI IMIDJI

§ 11. Tarbiyachining kasbiy va shaxsiy sifatlari

Tarbiyachi yosh avlodni xalqimizning munosib farzandi qilib tayyorlashdek muhim, faxrli ish bilan birga mas'uliyati vazifani bajaradi. Tarbiyachining kasbiy yetukligi bolalarni tarbiyalash sifati uchun xalq hamda jamiyat oldidagi o'z mas'uliyatini anglashga, ta'lim-tarbiya vazifalarini bajarishga o'z mahoratini dolimo rivojlantirib borishni talab qiladi.

Demak, tarbiyachi avvalo, bilimni bo'lishi, tabiat va jamiyatning qonuniyatlarini tushunishi, ijtimoiy faol bo'lishi, umumiy va maktabgacha ta'lim pedagogikasi, bolalar ruhiyati va fiziologiyasini hamda bolalarning yosh xususiyatlarini bilishi kerak. SHuningdek, tarbiyachi pedagogik hodisalarni tahlil qilishga ilmiy nuqta nazardan yondashuvi bolani har tomonlama rivojlantirish muvaffaqiyatini amalga oshirishga imkon beradi.

Har bir tarbiyachi o'zini nazorat qila bilishi maktabgacha ta'lim tizimi oldiga qo'ygan talablarni amalga oshirishi zarur.

8-rasm. Tarbiyachiga qo'yilgan talablar

Demak, yuqorida keltirilgan sifatlarni tarkib to'rtish o'sib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalash vazifasining hamma tomonlarini qamrab ololmaydi. Lekin tarbiyachi bolalarni mustaqil hayotga va mehnatga tayyorlashni ma'lum bir maqsad asosida amalga oshirish lozim. Ayniqsa, har bir bolaning shaxs sifatida shakllanishida javobgar ekanligini taqozo etadi. SHunga ko'ra tarbiyachi bolalarga kundalik hayotda, o'yinlarda, mashg'ulotlarda, birgalikdagi mehnat faoliyatida, ular bilan bo'ladigan muomalada, muloqotda ibrat, namuna bo'lishi bolani har tomonlama diqqat bilan o'rganishi, uning shaxsiy xususiyatlarini, qobiliyatlarini bilishi, pedagogik nazokatini namoyon qilishi, bolalarning xulq-atvori ish natijalarini haqoniy baholashi va ularga o'z vaqtida yordam ko'rsata olishi hamda oilaviy ahvoli bilan qiziqishi zarur hisoblanadi. Respublika ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar muvaffaqiyatini ta'minlash ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan tarbiyachi murabbiylarning ma'naviy qiyofasi hamda kasbiy mahoratlariga ham bog'likdir. Bolani tarbiyalash nihoyatda qiyin va murakkab jarayon bo'lib, juda qadimdan ushbu faoliyatga jamiyatning etuk kishilari jalb etilgandir.

Yuqoridagi qayd etilgan fikrlardan bugungi kun tarbiyachisi shaxsiga nisbatan qo'yilayotgan talablarning naqadar muhimligini anglash lozim. Demak, tarbiyachi-maxsus pedagogik, psixologik va mutaxassisligi bo'yicha yetuk bilimli va yuksak fazilati shaxs sanaladi. SHuning uchun zamonaviy tarbiyachi murabbiy qiyofasida quyidagi fazilatlarni namoyon eta olishi kerak. Zamonaviy tarbiyachi o'zini mutaxassisligi bo'yicha chuqur puxta bilimga ega bo'lish, o'z ustida tinimsiz ishlashi kerak.

§ 12. Pedagogik texnika va aktyorlikka xos xususiyatlar

Pedagogik texnika nafaqat ta'lim-tarbiya jarayonida, balki butun kasbiy faoliyatida zarur bo'lgan umumiy pedagogik bilim va malakalari majmuidir. Pedagogik texnikaning muhim jihatlari bu avvalo tarbiyachining mahoratini belgilovchi kasbiy ko'nikmalari hisoblanadi, ya'ni uning savodli va ifodali so'zlay olishi, o'z fikr-mulohazasini va bilimni tushuntirish tilda ta'sirchan bayon qilishi, his-tuyg'usini jilovlay olishi, o'zining shaxsiy xususiyatlariga xos mimik va pantomimik qobiliyatlarga ega bo'lishi, aniq imo-ishora, ma'noli qarash, rag'batlantiruvchi yoki istehzoli tabassum, so'zning cheksiz qudrati orqali tarbiyalanuvchi qalbga tahsir o'tkazishi, hozirjavoblik, psixologik bilimlarga ega bo'lishi kabllardir.

Hozirgi kunda pedagogik texnika tushunchasi ikkita guruhga bo'lib o'rganiladi. Birinchi guruh komponentlari ning shaxsiy axloqiy fazilatlari va xulqi

bilan bog'liq bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonida o'z-o'zini boshqarish malakalarida (refleksiya) namoyon bo'ladi:

- ta'lim-tarbiya jarayonida o'z hatti-harakatlarini boshqarishi, (mimika, pantomimika);
- ta'lim-tarbiya jarayonida o'z hissiyoti va kayfiyatini jilovlay olishi;
- mukammal ijtimoiy perseptiv qobiliyatlarga (diqqat, kuzatuvchanlik, xayoli) ega bo'lishi;

- nutq texnikasini (nafas olish, ovozni boshqarish, nutq tempi) bilishi va o'z o'rnida qo'llay olishi.

Hozirgi zamon pedagogikasi pedagogik mahorat tizimida pedagogik texnikaning rolini beqiyos deb biladi. Demak, pedagogik texnika kasbiy faoliyatida shunday kasbiy va shaxsiy malakalar yig'indisiki, uning pedagogik faoliyatiga ta'sir ko'rsatishi, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish va boshqarish ishlarida asosiy yo'l ko'rsatuvchi bo'lib xizmat qiladi.

Pedagogik texnikaning yana bir muhim xususiyati pedagogik ta'sir ko'rsatishdagi tarbiyachining ma'naviy va estetik qiyofasi. Pedagogik texnika shaxsni mukammal egallashtirishda va uni takomillashtirishda kasbiy jihatdan o'z-o'zini doimiy shakllantirib borishi, ya'ni o'z oldiga qo'yilgan talablar nuqtai nazaridan mohir tarbiyalanuvchi shaxsiy fazilatlari va kasbiy malakalarini shakllantirishga qaratilgan faoliyati muhim rol o'ynaydi.

Mimika - bu o'z fikrlarini, kayfiyatini, holatini, hissiyatini qosh, ko'z va yuz muskullarining harakati bilan bayon qilish san'atidir. Bahzan yuzning va og'zining ifodasi tarbiyalanuvchilarga katta ta'sir ko'rsatadi. Mimik harakatlar, ifodalar ma'lumotlarning hissiy ahamiyatini kuchaytirib, ularni chuqur o'zlashtirish imkoniyatini beradi. Tarbiyachining yuz ifodasi, nutqi, talabalar bilan o'zaro munosabati uning individual xarakteriga mos bo'lishi kerak.

Mimik ifodaning asosiy belgilarini namoyish etishda qosh, ko'z, yuz ko'rinishi ishtirok etadi. Qosh, ko'z, yuz tarbiyalanuvchilar javobidan qoniqish, surmang bo'lish, faxrlanish yoki e'tirof, norozilik, qoniqmaslik, xafa bo'lish va boshqa belgilarni ifodalash bilan birga, tarbiyalanuvchilar diqqatini bo'lmasdan, boshqalarga halqit bermasdan ta'lim-tarbiya ishlarini samarali olib borishga ham yordam beradi. SHuni alohida qayd qilib o'tish joizki, mimik ifodalar tarbiyachining xarakterini, ichki dunyosini, ma'naviyatini, pedagogik faoliyatining individual xususiyatlarini bekkam ko'st namoyish etadi.

Pantomimika - bu gavda, qo'l,oyoq harakatini tartibga soluvchi uslubdir. tarbiyachining ta'lim-tarbiyaviy faoliyatida tarbiyalanuvchilar bilan muloqoti muhim ahamiyat kasb etishi barchaga ma'lum. Biroq tarbiyalanuvchilar bilan

mulog'otda tarbiyachining pantomimikasi, ya'ni, gawda, qo'l,oyoq harakati to'g'ri ifodalannasa, ta'lim-tarbiyaga asoslangan mulog'ot natija bermasligi mumkin. Pantomimika g'avdani rost tutib yura bilish, qo'l va oyoq harakatlarning bir birligga mosligi, fikrlarini aniq va to'liq bayon qila turib qo'lmi, boshini turli harakatlarda ifodalash tarbiyachining o'z bilimiga, kuchiga ishonchini bildiradi.

Pedagogik texnika malakalarini mukammal egallash uchun avvalo, maktabgacha ta'limning boshqa fanlar bilan o'zaro aloqadorlikda bilishi, pedagogik va axborot texnologiyalarini, pedagogika va psixologiya fanlari asoslarini davr taraqqiyoti darajasida bilishi, kasbiy jihatdan o'z-o'zini tarbiyalay oladigan bo'lishi zarur. CHunki pedagogik texnika tarbiyachining individual shaxsiy xususiyatlariga ham bog'liq.

Pedagogik texnika sirlarini mukammal bilish tarbiyachining tashkiliy-metodik malakalarni egallashiga ham bog'liq. Tashkiliy-metodik malakalar aytilgan yo'l-yo'riqlar, ko'rsatmalarni o'zining individual kasbiy tajribasida sinab, ko'nikma hosil qilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Tashkiliy-metodik malakalarning individual xususiyatlari, jamoa va guruh bo'lib ishlash, o'qish, faoliyat ko'rsatish asosida qurilgan ma'qul. CHunki guruh yoki jamoa bo'lib o'qish, ishlash har bir tarbiyachiga refleksiv qobiliyatlari asosida, o'zini boshqalar ko'zi bilan ko'rishni va baho berishni, faoliyatidagi nuqsonlarni seza bilishni, muomala va huj-atvorning yangi shakllarini izlab topish va sinash imkoniyatini beradi. Bu esa o'z-o'zini bilish, o'z-o'zini tarbiyalash uchun asos bo'ladi va pedagogik vazifalarning yangi usullarini tekshirib ko'rish, nazariy masalalarini hal qilish uchun tajriba maydonini tashkil qilishga zamin yaratadi. Demak, tashkiliy - metodik malakalarni egallashda guruh, jamoa faoliyati, mashg'ulotlar pedagogik texnika asoslarini egallash imkoniyatini beradi.

Pedagogik texnikani bir maromda egallashda, har bir tarbiyachi o'zining individual dasturini ishlab chiqishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday dasturni tuzishdan oldin o'zida pedagogik texnika malakalarini shakllanganligining boshlang'ich darajasini aniqlab olish zarur. Ya'ni, tarbiyachining dastlabki o'quv-tarbiya ishlaridagi natijalarida, nutq madaniyatining to'g'ri yoki noto'g'ri qo'yilishida, harakatidagi mimik va pantomimik holatlarda ro'y beradigan nuqsonlar e'tirof etiladi. Bunda natija yaxshi bo'lsa, kelajakda pedagogik texnikani egallash ancha oson bo'ladi. Ushbu faoliyat natijasida ko'nikma va malakalar yanada rivojlaniriladi. Individual dastur pedagogik texnika malakalarining yetishmaydigan jihatlari to'ldirish uchun xizmat qiladi. Bu dastur ma'lum mashqlar yoki mashqlar majmuini o'z ichiga oladi. SHuni ham unutmasilik lozimki, pedagogik texnikani namoyish etishda tarbiyachining umumiy madaniyati, ma'naviy va estetik dunyog'arashi muhim o'rin tutadi. Agar

tarbiyachining tashqi ko'rinishi qashshoq, so'zlarni talaffuz qilish qobiliyati past, turli vaziyatlarga nisbatan o'z hissiyotiga e'k beradigan bo'lsa, tarbiyalanuvchilarning e'tiqodiga, aq'l-idrokiga, bilish va anglash tafakkuriga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Demak, o'zidagi ana shu nuqsonlarni qayta tarbiyalashi lozim.

§ 13. Nutq texnikasi va notiqlik madaniyati

So'z va tilning ravonligi, notiqlik qobiliyati bilan aniq faktlar asosida tarbiyalanuvchilarga bilim beradi, ularning ko'nikma va malakalarini rivojlantiradi. Nutqning aniq bo'lishi, o'z mas'uliyatini chugur his etish shartidir. Aniqlik, o'rganilayotgan mavzuning tomonidan ifodalanayotgan voqelikka, faktlarga muvofiq kelishidir. Aniqlikning chegarasini belgilashda so'zlarni to'g'ri qo'llay olishi, o'zbek tili grammatikasini mukammal bilishi, to'g'ri talaffuz eta olishi talab qilinadi.

Nutqning mantiqiyliigi — nutqning mantiqiy bo'lishi eng avvalo tarbiyachining so'z bo'yliigi, tafakkur yuritish qobiliyati, idrok etish mahoratiga bog'liq. Tilni juda yaxshi bilishi, so'z bo'yliigi keng bo'lishi mumkin. Ammo o'zi fikr yuritayotgan mavzuga nisbatan chugur bilimiga ega bo'lmasa, bilimlarini o'z tafakkuri doirasida talbi qila olmasa notiqlik san'ati natija bermaydi. So'zlarning ifodalayotgan mavzuga mos ravishda to'g'ri ifodalanishi, so'z birlikmalarining, gaplarning, matnlarning bir-biriga to'g'ri kelishi, fikrni izchil bayon etish uchun bo'ysundirishi nutqning mantiqiy boy ekanligini bildiradi. Tarbiyalanuvchilarga aytilayotgan fikr mantiqan bir-biriga bog'langan bo'lishi kerak. Gaplar o'rtasida fikrni bog'lanish, izchilik yo'qolishi bilan nutqning mantiqiyliigiga putur yetadi.

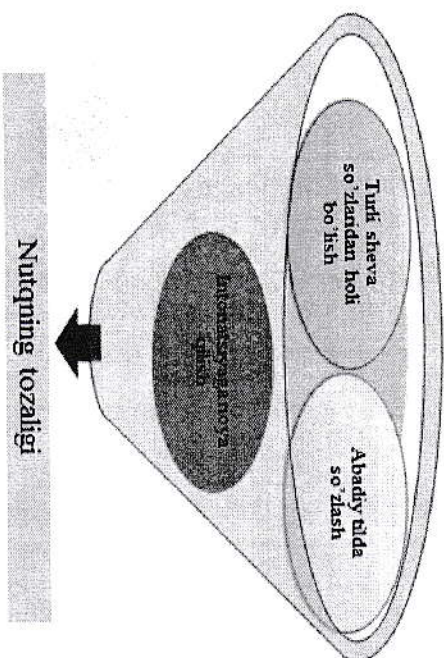
O'rganilayotgan mavzu matnlari o'rtasida mantiqiy bog'lanish bo'lish uchun, matnlar boshlarni bilan ajratiladi (masalan, xulosa qilib aytganda, shu bilan birga; ta'kidlash lozimki va hokazo). Demak, nutqning mantiqiyliigi deyilganda, yaxlit bir tizim asosida tuzilgan, fikr va mulohazalar rivoji izchil bo'lgan, har bir so'z, ibora aniq maqsadga muvofiq ishlatiladigan nutq tushuntiradi.

Nutqning tozaligi-nutqning tozaligi, avvalo uning adabiy til lisoniy normalariga muvofiq kelishi bilan belgilanadi. Nutqning toza bo'lishiga halaqit beruvchi unsurlar: dialektizm va varvarizmdir. Zero, ushbu unsurlar badiiy adabiyotda ma'lum bir badiiy-estetik vazifani bajarsada, tarbiyachining mashg'ulot jarayonidagi va tarbiyaviy faoliyatidagi nutqida ishlatilmasligi kerak. Doimiy ravishda idoraviy atamalarni, rasmiy so'z va iboralarni noo'rin ishlatishi o'z nutqning notabiiyligiga, ishonchsiz chiqishiga sabab bo'ladi. Natijada tarbiyalanuvchilar ta'lim-tarbiyasida ishonitirish metodi orqali qo'llaniladigan fikrlarni bayon etishga putur yetadi. Til vositalari vaziyatga qarab ishlatilgan, siyqa

soʻz va iboralarsiz hosil boʻlgan nutqi tabiiy va samimiy boʻladi, tinglovchi va tarbiyalanuvchining qalbiga tez borib yetadi.

Nutq madaniyati – til normalarini egallamoq, talaffuz, urgʻu, soʻz ishlatish, gap tuzish qonuniyatlarini chuqur bilmoqdir. SHuningdek, tilning tasviriy vositalari har xil sharoitlarga mos, maqsadga muvofiq boʻlishi kerak.

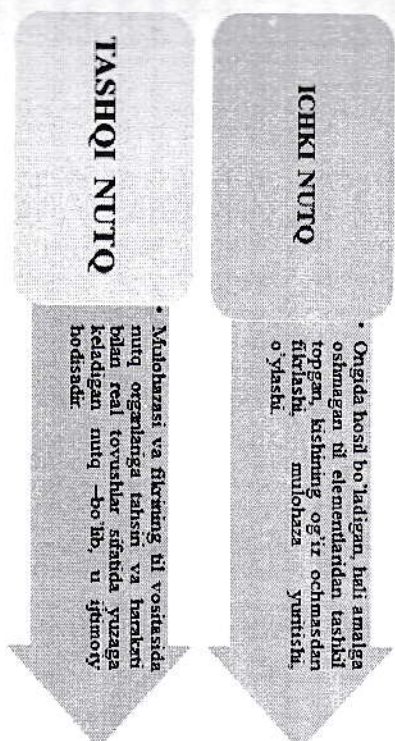
Nutqda – tilidagi rang-barang vositalar oʻz ifodasini topsa, bunday nutq – boy nutqdır.

9-rasm. Tarbiyachining nutq tozaligi

Til va nutq bir-biriga chambarchas bogʻlangan vositalardir. Biroq ular bir-biridan farqlanadi. Nutq – tilidagi mavjud ifoda vositalaridan foydalangan holda reallikka aylangan fikr boʻlib ikki xilda namoyon boʻladi: ichki nutq; tashqi nutq.

Nutq madaniyati-ijimiy madaniyatni, kishilik jamiyati madaniyatini aks ettiruvchi bir koʻzgudir. Nutq madaniyati adabiy tilning har ikki shakli-yozma va ogʻzaki shakli uchun zarurdir. Pedagogik mahoratda nutq madaniyati, uning nafaqat maʼnaviy va axloqiy jihatdan boyligini, balki bilimini, tafakkurini, ilmiy dunyovqarashini, fikr va mushohada yuritishini belgilovchi meʼyordir.

10-rasm. Nutq turlari

Nutq madaniyati birdaniga shakllanib maromiga yetadigan jarayon emas, u pedagogik mahorat bilan, kasb faoliyati davomida, tajribali ustozlar oʻgiti natijasida yillar davomida takomillashib boradi. Tarbiyachida nutqiy qobiliyat boʻlishi lozim. Uni rivojlantirish faqat uning shijoatiga bogʻliq. SHu qobiliyat nutqiy uning nutq madaniyati ham shakllanib boradi.

Quyidagi nutq madaniyatiga xos boʻlgan vositalarni unutmashligi kerak:

1. Nutq madaniyati ning mahnaviy-axloqiy kamoloti tarkibiy qismidir. Zero nutq, millatimiz erishgan madaniyat darajasini koʻrsatuvchi, oʻz ona tilimizga ehtiqliqda namoyish etuvchi yorqin va ishonchli dalildir.
2. Nutq madaniyati ning mahnaviy va madaniy saviyasi bilan, hamda adabiy tilni mukammal bilishi bilan boshqa kasb egalaridan maʼlum mahroda ajratib turadi.
3. Nutq madaniyatiga oʻzbek adabiy tilini mukammal egallash asosida erishiladi. Buning uchun adabiy til qonuniyatlarini bilishi, badiiy adabiyot asarlarini doimiy oʻqib borishi, shehrlar yod olishi va uni deklamatsiya bilan oʻqiy olishi, radio va televidenie eshittirishlarini kuzatib borishi lozim.
4. Nutq madaniyatini egallashning yana bir koʻrinishi nutqiy taqlid boʻlib, oʻzidan yaxshiroq, chiroylir, mahnoli va tahsirchan nutq soʻzlaydigan ustoz namunalarning nutqiy sanʼatiga havas bilan qarashi va taqlid qilishi asosida oʻrganishi mumkin.

Nutq madaniyati va notiqlik tushunchalari orasida baʼzi o'xshashlik, umumiy tomonlar bor. Bu har ikkala sohaning pirovard maqsadi, ish faoliyatining mustarakligida ko'rinadi. Ammo shunga qaramadan, nutq madaniyati tushunchasi bilan notiqlik tushunchasi aynan bir xil narsa emas.

Notiqlik – bu nutqning og'zaki shaklidir. Notiqlik san'ati og'zaki nutq san'atidir. Nutq madaniyati esa nutqning ham og'zaki, ham yozma shakli uchun taalluqli bo'lgan tushunchalardir. Nutq madaniyati jamiyat a'zolarining umumiy nutqiy faoliyatini ko'zda tutadi. Nutq madaniyati sohasining maqsadi va pirovard orzusi yosh avlod nutqini madaniylashtirishni mo'ljallaydi. Chin ma'nodagi notiqlik san'ati esa, alohida shaxslarning nutqiy mahoratini va san'atini ifodalaydi. Notiqlik, asosan nutq vositasida jamiyat talablari asosida yosh avlodga muayyan ta'lim va tarbiya beradi, yuqori malakali, raqobatbardosh, o'zining mustaqil fikriga ega bo'lgan kadrlarni tayyorlaydi. Notiqni bir kishidan ortiq shaxslar tinglaydi. Nutq madaniyati mana shunday tinglovchilardan tashqari kishilar orasida odatiy subhatlarni, yakka kishiga qaratilgan nutqlarni ham o'z ichiga qamrab oladi.

Nutq madaniyati ko'pchilikka mo'ljallangan, ma'lum bir maqsadni ko'zda tutib ish ko'ruvchi soha. Bu ma'noda u keng omma uchun mo'ljallangan talabdir, ammo notiqlik – shaxsiy qobiliyadir.

Nutq madaniyati – bu faqat nutq haqidagi nutqiy faoliyatga tegishli tushuncha va soha emas, u til madaniyati bilan ham, ya'ni adabiy tilni va uning normalarni o'rganish va bu normalarni qayta ishlash ishi bilan ham shug'ullanadi. Notiqlik san'ati esa bunday ilmiy – normativ faoliyatni ko'zda tutmaydi. Notiqlik, ko'proq nutqning mazmunini, mantiqiy asoslarini, mundafraviy tuzilishini e'tiborga oladi, nutq madaniyati esa, nutqning til qurilishi – lisoniy tuzilishiga e'tibor qiladi. Notiqlik san'ati notiq uchun oldindan qanday so'zlash tizimi va rejasini bermaydi. Nutq madaniyati sohasi esa jamiyat ahzolarini ona tili, ya'ni adabiy til boyliklari va vositalaridan maqsadga muvofiq sharoit va uslub taqozasi talabiga ko'ra o'rinni foydalana olish ko'nikmasini beradi. Bunday ko'nikma, aslida har qanday sanhatkor notiq uchun ham zarur.

Tarbiyalanuvchilar tushuna oladigan tilda gapirish, ularni ishonitra olish oldiga qo'yiladigan asosiy shartlardan biri hisoblanadi. Buning uchun esa, tarbiyachida yuqorida aytilganidek, mavzuni yaxshi bilishdan tashqari, uni bayon etishning aniq belgilangan rejasini bo'lishi kerak. Nutqdagi fikrlarni birinchi va ikkinchi darajali tarzda tuzib, ularni o'zaro bog'lab, tarbiyalanuvchilarni avvalo nutq rejasini bilan tanishtirib, so'zni boshlash lozim. Vaqtini hisobga olish, notiqlik fazilatlaridan biridir. CHunki so'zlash muddati oldin e'lon qiliniib, shunga rioya qilinsa, agar iloji bo'lsa, sal oldinroq tugatilsa, tarbiyalanuvchilar zerikishmaydi.

Nutq texnikasini egallash

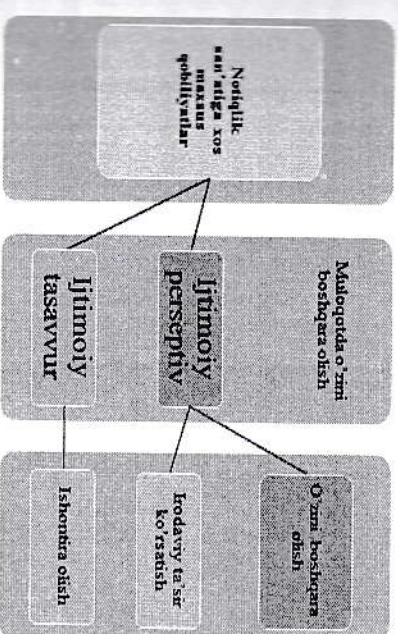
Pedagogik til bilan aytganda nutq texnikasi, notiq nutqning o'rini yoki o'rinlar ekanligini belgilashda namoyon bo'ladi. Har xil vaziyatlarda, turli sharoitdagi tarbiyalanuvchilar bilan muloqotda bo'ladi. Demak u o'z nutqini ana shu vaziyatlar asosida, tarbiyalanuvchilar holatiga qarab tuzishi, o'zgartirishi, doimo nutqning ta'sirchan chiqishiga e'tibor berishi, tarbiyalanuvchilarni o'qitib qo'yishga e'tibor berishi, ularning vositalari bo'lmish metonimiya, metafora kablardan foydalanishi lozim. Tarbiyalanuvchilar diqqatini jalb etish, o'qitilayotgan mavzuga ularni qiziqitira olish nutq texnikasining asosiy amaliyatlardandir.

"Pedagogik nutq" tushunchasi tarbiyachining kommunikativ xulqi tushunchasi bilan uzviy bog'liq. Uning og'zaki nutqi monolog yoki dialog shaklida bo'ladi. Monologik nutqning keng tarqalgan shakli hikoya, so'zlash, sharh kabilardir. Dialogik nutq turi subhat, savol – javob shaklida bo'ladi.

Pedagogik faoliyatni muvaffaqiyatli olib borishi uchun, uning nutqi ma'lum talablarga javob berishi, ya'ni notiqlik mahoratini shakllantirish uchun lozim bo'lgan kommunikativ sifatlarga javob berishi hamda nutqi bir nechta adabiy normalarga mos kelishi lozim: chunonchi, zamonaviy normalarga, ifodalil, adabiy til normalariga.

Pedagogik nutqning to'g'ri, aniqlik, moslik, leksik boylik, ifodalilik va tozalik kabi kommunikativ sifatlari nutqining madaniyatini belgilaydi.

Maqsadga muvofiq keladigan pedagogik nutq o'zining mantiqiyiligi, ilohonchiligi, kuzatuvchanligi bilan xarakterlanadi.

11-rasm. Notiqlik san'ati qobiliyati

Nutq malakalari va ko'nikmalarini muvaffaqiyatli egallash uchun sharoit yaratuvchi notiqning umumiy ruhiy, jismoniy xususiyatlarini rivojlantirish, bunda tasavvurni, obrazli xotira va fantaziyani rivojlantirish ko'zda tutiladi. Bunday faoliyatlarda tovush, diapazon, tembr, diktsiya, ritmika muhim rol o'ynaydi.

Tovush. Bahzi larga tovush tug'ma qobiliyat sifatida berilgan, lekin bu ham mashq qilib turilmasa buziladi. o'z tovushini kuchli, egiluvchan, emosional tahsirchan qila olishi mumkin. tovushning o'ziga xosligi nimada?

Diapazon - tovushning hajmi. Uning chegarasi juda yuqori va past ton bilan aniqlanadi.

Tembr - tovush bo'yog'i, yorqinligini namoyon qilib, shu bilan birga nutqning chiroyli, mayin, jozibali, o'ziga xosligini ta'minlaydi.

Diksiya - so'z, bo'g'in, tovushning aytilishidagi to'g'ri va aniqlik. Diktsiyani takomillashtirish nutq organlarining harakatini qayta ishlash bilan bog'liq. Maxsus mashqlar orqali boshqariladi.

Ritmika - ayrim bo'g'inlarni aytishdagi to'liq davomiylik, shu bilan birga nutqni tashkil qilish etapi. Bu nutqning muhim elementi bo'lib, bahzan intonatsiya va pauza o'rniga so'zdan ko'ra kuchli emosional tahsir qiladi.

Materialning murakkab qismini past tempda, keyin esa tezroq gapirishi kerak. Mavzuga oid qoidalar va qonuniyatlarni aytiganda, xulosa qilinganda nutq sekinlashadi.

Tayanch tushunchalar

Pedagogik texnika - pedagogik faoliyatining tashkiliy shakli bo'lib, qo'l bilan tutib bo'lmaydigan, behad uzoq jiddiy izlanishlar va azob uqubatlari kechinmalar, tinimsiz pedagogik faoliyat, ning fahm-farosati, bilimi va mahorati bilan amalga oshiriladigan qizg'in jiddiy mehnatining mahsulidir.

Nutq texnikasi-o'quv vaqtining ko'p qismi (1/4, 1/2) ning nutqi bilan bog'liq bo'ladi. Shuning uchun o'quv materialini tarbiyalanuvchilar tushunishi nutqning mukammalligi bilan bog'liqdir.

Nutq madaniyati - bu avvalo, da nutqiy ko'nikma va nutqiy malakalarni hosil qiladi. Bu ko'nikma pedagogik faoliyatda takomillashtirib boradi, maxsus mehnat va mashqlar evaziga malaka oshiriladi hamda erishilgan muvaffaqiyatlar tufayli qobiliyat va mahorat shakllanadi.

Mimika - bu o'z fikrlarini, kayfiyatini, holatini, hissiyotini qosh, ko'z va yuz muskullarining harakati bilan bayon qilish san'atidir. Bahzan yuzning va nigohning ifodasi tarbiyalanuvchilarga katta tahsir ko'rsatadi.

Nutqning tahsirchanligi- ning og'zaki nutq jarayoni nazarda tutiladi va tarbiyalanuvchilar tomonidan qabul qilinishida paydo bo'ladigan ruhiy vaziyat e'tiborga olinadi. Yahni notiq- tarbiyalanuvchilarni hisobga olishi, ularning bilim

bilimidan tortib, hatto yosh xususiyatlarigacha, nutq ijro etilayotgan paytdagi kayfiyatlariigacha kuzatib turishi.

Diapazon - tovushning hajmi. Uning chegarasi juda yuqori va past ton bilan aniqlanadi.

Tembr - tovush bo'yog'i, yorqinligini namoyon qilib, shu bilan birga nutqning chiroyli, mayin, jozibali, o'ziga xosligini ta'minlaydi.

Diksiya - so'z, bo'g'in, tovushning aytilishidagi to'g'ri va aniqlik. Diktsiyani takomillashtirish nutq organlarining harakatini qayta ishlash bilan bog'liq. Maxsus mashqlar orqali boshqariladi.

Ritmika - ayrim bo'g'inlarni ayishdagi to'liq davomiylik, shu bilan birga nutqni tashkil qilish etapi. Bu nutqning muhim elementi bo'lib, bahzan intonatsiya va pauza o'rniga so'zdan ko'ra kuchli emosional tahsir qiladi.

Nazorat uchun savollar:

1. Tarbiyachining pedagogik texnikasi qanday ko'nikma va malakalardan iborat?
2. Pedagogik texnika tushunchasi ikki guruhga bo'linib o'rganiladi, ularga ta'rif bering?
3. Pedagogik texnikaning muhim hususiyatlari nimalardan iborat?
4. Tarbiyachining harakatlarida aktyorlikka xos xususiyatlarga ta'rif bering?
5. Tarbiyachining tashqi ko'rinishida pedagogik texnikaning qanday holatlari muhim ahamiyat kasb etadi?
6. Tarbiyachining pedagogik faoliyatida mimik va pantomimik harakatlarni qanday ahamiyatga ega?
7. Yoshlar o'z shaxsiy pedagogik texnikasini takomillashtirish uchun ulushlarga e'tibor berishlari lozim?
8. Shlarni mutafakkirlarining notiqlik san'ati haqidagi fikrlari?
9. Nutq texnikasida nutqning asosiy xususiyatlari nimalardan iborat?
10. Nutqning to'g'riligi va ravonligi, aniqligi va ta'sirchanligiga ta'rif bering?
11. Nutqning mantiqiyligi deganda nimani tushunasiz?
12. Nutqiy faoliyatning komponentlari nima, ularni izohlang?

Mavzu yuzasidan test topshiriqlari.

1. **Pedagogik texnikaga berilgan ta'rifni toping.**
 - A. Tarbiyachining nafaqat ta'lim-tarbiya jarayonida, balki butun kasbiy faoliyatida zarur bo'lgan umumiy pedagogik bilim va malakalarni majmuidir.
 - B. Tarbiyachining jamoada faoliyat olib borishi va mashg'ulotlarda o'z-o'zini nazorat qilishi.

D. Har qanday jamoada, xoh lar, xoh tarbiyalanuvchilar jamoasi bo'lsin, ular oldida o'zini boshqa kishilar ko'zi bilan ko'rishi, hulq-atvor va muomalaning yangi shakllarini izlashi va sinab ko'rishi, o'zining jamoa bilan birga bajaradigan ishi xususiyatlarini anglashi.

E. Pedagogik faoliyatining individual uslublarini ongli ravishda shakllantirish imkoniyati.

2. Nutq bu...

A. Til-fikr almashish qur'oli, qalbining oynasi, ning dars berish uslubini to'liq namoyon qiluvchi vositadir.

B. Tovush bo'yog'i, yorqinligini namoyon qilib, shu bilan birga nutqning chiroyli, mayin, jozibali, o'ziga xosligini ta'minlaydi.

D. Nutqiy ko'nikma va nutqiy malakalarni hosil qiladi.

E. tarbiyachining gapirish vaqtida tuziladigan nutqidir.

3. Nuqtalar o'rniga kerakli so'zni qo'yning: nutqda fikr almashish qur'oli, qalbining oynasi, ning dars berish uslubini to'liq namoyon qiluvchi vosita.

A. Til

B. So'z

D. Texnika

E. Mimika

4. Nutq turlari qaysilar?

A. Ichki va tashqi

B. Monolog

D. Dialog

E. Polilog

5. Nutqiy faoliyat qaysilar?

A. So'zlash, mutolaa va eshitish

B. Til hodisasi

D. Ifodali so'zlash

E. Ravon nutq

VBOB. TARBIVACHI-PEDAGOG FAOLIYATIDA KREATIV YONDASHUV

§14. Pedagogik qobiliyatning asosiy sifatleri va xususiyatlari

Qobiliyat – shaxsning individual-psixologik xususiyati bo'lib, muayyan faoliyat yuzasidan layoqati va ishini muvaffaqiyatli amalga oshirish sub'yektiv shart-sharoitini ifodalovchi individual psixik sifatlar yig'indisiga aytiladi, zarur bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalarni egallash dinamikasidagi farqlarni aniqlaydi. Qobiliyatni inson tug'ma, tabiat inhomi sifatida tayyor holida olmaydi, balki hayotiy faoliyati davomida shakllantiradi.

G.Gardner qobiliyatlarni intellektlar to'plami deb atadi va uning yettia jihatini ajratib ko'rsatdi. Biz intellektning ushbu jihatlaridan oltitasini tarbiyachi pedagogik mahoratini takomillashtirish nuqtai nazaridan tahlil qilishimiz mumkin.

Psixolog olimi O.Matveyeva ushbu jihatlarini psixologik texnologiya bilan kuchaytirib modifikatsiyalaydi va tarbiyachining kasbiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etishini ta'kidlab, quyidagi qobiliyalarni ko'rsatib o'tadi:

1. Muloqot qilish (kommunikativ) qobiliyati: Tarbiyachi tarbiyalanuvchilar bilan dars va darsdan tashqari jarayonlarda, sinfda ijobiy ruhiy iqlim yaratadi.

2. Voqealarni oldindan ko'ra olish qobiliyati: Ushbu qobiliyat turi har bir tarbiyachining sergakligida, tarbiyalanuvchilarning ruhiyatini, ichki dunyosini ko'ra olishida namoyon bo'ladi. SHunda tarbiyachi kim nimaga qodir ekanligini oldindan bashorat qila oladi.

3. Eshtitish va his qilish qobiliyati: Bunday qobiliyatga ega bo'lgan insonlar muvaffaqiyatli sevrishadi, ohangni yaxshi his qilishadi, deklamatsiya asosida proza va poeziyani yaxshi o'qishadi, eshitgan narsasini xotirada saqlaydi, ayniqsa shehr va qo'shiqlarni sevrish tinglaydi.

4. Kinestetik (terf-muskul) qobiliyat: Tarbiyachining o'z hatii harakatlarini muvaffaqiashtirish qobiliyati, harakat ohangini his qilgan holda yo'naltiradi, vaqtini harakat surhati bilan his qiladi, o'zi uchun maishiy quayliklarni yaratadi, hayot muhtamlaridan rohatlanishni biladi.

5. Mantiqiy qobiliyat: Falsafiy mulohazalar yuritishni, raqamlarni, matematikani, murakkab masalalarni hal qilishni sevadi, sababiyat va oqibat natijalarini tushunish malakasiga ega, voqealarda asosiyilknii ikkinchi darajasidan ajrata oladi;

6. SHaxsning ichki qobiliyati: O'z-o'zini mukammal bilishi, tushunishi va his qilish qobiliyati, erkin shaxsda ichki qobiliyat mukammal rivojlanadi, irodasi mustahkam, qat'iyyati, har qanday vaziyatda o'z fikr-mulohazasini erkin bayon eta oladi.

Qobiliyat tarbiyachining individual imkoniyatlarini xarakterlaydi. Bir xil sharoitda qobiliyati tarbiyachilar o'z faoliyatlarida ham qobiliyati past kishilarga qaraganda ko'proq yutuqlarga erishadilar.

Qobiliyat shaxsning ham umumiy, ham maxsus rivojlanishida tezroq oldinga siljib borishini, uning ijodchilik va ijodkorlik faoliyatlarida eng yuqori natijalarga erishishini ta'minlaydi. Qobiliyati kishi mutaxassislikni tez egallay oladi va yuqori mahoratga erishadi hamda ishlab chiqarish, fan yoki madaniyatga yangilik kiritishni o'laladi.

Qobiliyat bilimdan farq qiladi. Bilim – bu ilmiy mutolaalar natijasidir, qobiliyat esa insonning psixologik va fiziologik tuzilishiga xos bo'lgan xususiyatdir. Qobiliyat bilim olish uchun zaruriy shart-sharoit yaratadi, shu bilan birga, u ma'lum darajada bilim olish mahsulidir. Umumiy va maxsus bilimlarni o'zlashtirish, shuningdek, kasbiy mahoratni egallash jarayonida qobiliyat mukammallashtirish va rivojlanib boradi.

Pedagogikada tarbiyachi qobiliyati – bu imkoniyatdir, uning mohirligi zaruriy darajasi faqatgina o'qitish va tarbiyalash jarayonida takomillashib boradi va yutuqlarga erishishida zamin yaratadi.

Tug'ma qobiliyatlar zehn deyiladi. **Iqtidor, iste'dod, daholik** – insonning ijodiy faoliyati jarayonida erishiladigan qobiliyatlarining rivojlanish bosqichlari hisoblanadi. Qobiliyatlar xarakter kabi, shaxsning faqatgina ma'lum faoliyatidagina mavjud bo'lgan sifatlardir.

Psixologiyada qobiliyat – insonning kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni qiyinchiliksiz, osonlik bilan mukammal egallashi va biror faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug'ullanishiga aytiladi. U tarbiyachining kasbiy faoliyatida ham yorqin namoyon bo'ladi.

Kasbiy faoliyatning ta'lim mazmunini belgilovchi sifatlari tarbiyachining ijodkorligida namoyon bo'ladi. Ijodkorlik – bu sifat jihatidan yangi, original va takrorlanmas biror yangilikni paydo qiluvchi faoliyatdir.

Mahsuldor ijodkorlikda belgilangan har qanday muammo muvaffaqiyatli hal qilinadi; ijod qilishga layoqati bo'lgan tarbiyachilarning asosiy qismida bu jihatlari namoyon bo'ladi.

Evristik ijodkorlik, jamiyatda ro'y berayotgan kasbiy faoliyatga oid yangiliklarni dadil o'zlashtirish va targ'ib qilishni anglatadi, ya'ni uning asosida g'oyalar (farazlar) hosil qilish jarayonini intensivlashtirish va ularning haqiqatga yaqinligini (ehtimolligini, ishonchligini) izchil amalga oshirish va bunda yangi holarda dadil harakat qilish qobiliyati, fikrlash jarayoni asosida tafakkurni rivojlantirish kuzatiladi.

Kreativ ijodkorlikda tarbiyachi jitmoy ahamiyatga ega bo'lgan yangi mazuriyalarni yaratadi, o'z fikrlari va takliflari bilan chiqadi, mohir va tajribali, layoqatli tarbiyachilarga bunga erishishi mumkin.

Keyinchalik qobiliyatga aylanadigan layoqat nishonalarning majmui insonning iste'dodi deyiladi.

Pedagogik qobiliyatlar o'z funksiyasiga ko'ra umumiy va maxsus turlarga bo'linadi. Umumiy qobiliyatlar mavjud bo'lganda tarbiyachi o'z pedagogik kasbiy faoliyatini mukammal egallab, mohirona olib borish bilan birga, boshqa turli xil faoliyatlar bilan ham muvaffaqiyatli shug'ullanadi. Umumiy qobiliyatga ega bo'lgan tarbiyachilar ta'lim-tarbiya jarayonida har qanday qiyinchilik va ziddiyatlarni qiyalmasdan bartaraf etadilar.

Maxsus qobiliyatga ega bo'lgan tarbiyachilar faqat o'zlari egallagan kasbiy yo'nalishlari bo'yicha muayyan faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug'ullanadilar.

Biror faoliyatning muvaffaqiyatli, mustaqil va mukammal bajarilishini ta'minlaydigan noyob qobiliyatlar birikmasi *talant* deyiladi.

Barcha mutaxassisliklarda bo'lgani kabi tarbiyachilik kasbida ham pedagogik qobiliyat – uning shaxsiy iste'dod xususiyatlarini belgilab, kasbiy faoliyat turini muvaffaqiyatli amalga oshirishda subyektiv shart - sharoitlar yaratadi.

Har qanday qobiliyat – shaxsiga tegishli bo'lgan murakkab tushunchadir, u faoliyatning talablariga mos xususiyatlar tizimini o'z ichiga qamrab oladi.

Tarbiyachi qobiliyatini o'rganishda xususiyatlar «ansambli» iborasini biz shuning uchun ham ishlatamizki, bunda xususiyatlarining oddiygina birgalikda mavjud bo'lishini emas, balki ularning uzviy bog'langan bo'lishini, muayyan tizimda o'zaro ta'sir qilishini ko'zda tutaymiz. Bu tizimda xususiyatlardan biri oldingi o'ringa chiqib, yetakchi xususiyatga ega bo'lsa, ayni vaqtda boshqalar uchun yordamchi xususiyatlar rolini o'ynaydi.

Qobiliyat bilim, ko'nikma va malakalar mahsuli, shu bilan birga faoliyat usullarini egallash tezligi, teranligi va mustahkamligida namoyon bo'ladi.

Tarbiyachining tarbiyalanuvchilar bilan mulqoti yuksak darajada muvaffaqiyatli bo'lishi uning pedagogik qobiliyatga qanchalik ega ekanligiga bog'liq. Tarbiyachilarning faoliyati yosh avlodni ma'naviy barkamol shaxs etarabida tarbiyalashda va kasbiy bilimlarni chuqur egallagan kadrlarni tayyorlashda namoyon bo'ladi. Buning muvaffaqiyati tarbiyachilarning pedagogik qobiliyatiga bog'liq. Qobiliyat kasbiy faoliyat jarayonida sayqallanib boradi. Buning uchun tarbiyachida layoqat, zehn va qiziqish bo'lishi kerak.

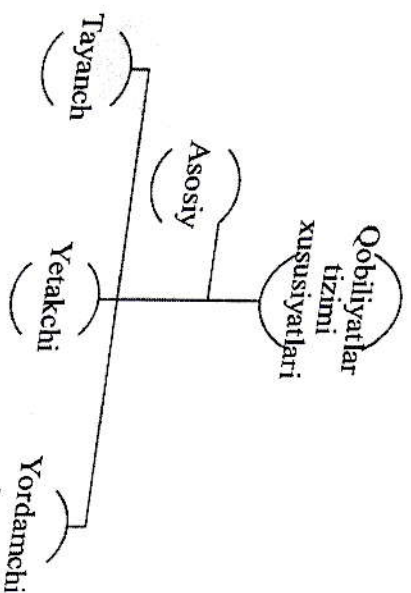
Pedagogik qobiliyatning asosiy sifatlari va xususiyatlari

Pedagogik qobiliyat turlari fanning, jamiyatning rivojlanishiga qarab ko'payib va o'zgarib turishi mumkin. Falsafada qobiliyat uzoq vaqtgacha "o'zgarmas

irsiyat" nasldan – naslga o'tuvchi jarayon sifatida talqin etilgan. Olimlarning uzoq yillar olib borgan ilmiy-tadqiqotlari va kuzatishlari natijasida pedagogik qobiliyatning quyidagi asosiy sifatleri ajratib ko'rsatilgan:

1. O'z kasbiga muxabbat, tarbiyalanuvchilarni seva olishi.
2. Mutaxassislik fanini mukammal bilishi, unga qiziqishi.
3. Pedagogik taktiga (odob va go'zallikka) ega bo'lish.
4. Bolalar jamoasiga singib keta olish.
5. O'z mehnatiga ijodiy yondashish.
6. Javobgarlikni his etish.
7. Tarbiyaviy bilimlarni egallaganligi.

Tarbiyachi faoliyatidagi pedagogik qobiliyatning o'ziga xos tizimlari mavjud.

12-rasm. Tarbiyachi faoliyatidagi pedagogik qobiliyat tizimlari

Pedagogik qobiliyatlar faqat pedagogik faoliyatning samarali bo'lishini va shart-sharoitini ifodalamasdan, balki ko'p jihatdan muvaffaqiyatli ishlashning natijasi hamdir. Pedagogik qobiliyatda tarbiyachining o'zaro fikr almashuvi bilan bog'liq xususiyatlari asosiy rol o'ynaydi. Quyidagi pedagogik qobiliyatning **asosiy xususiyatlari** tarbiyachining yuksak pedagogik-psixologik bilimlari natijasida doimiy shakllanib boradi:

Kommunikativ qobiliyat-tarbiyachining pedagogik jamoa va ota-onalar, mahalla ahli bilan bo'ladigan o'zaro mulqotida, ularning ruhiy holatlarini tushunish va ularga hamdard bo'lish, mulqotga kirishishda pok ko'ngillilik. Tarbiyachi bunda psixologik bilimlarga ega bo'lishi, muomala madaniyatini muntazam o'zida shakllantirib borishi lozim.

Perseptiv qobiliyat-tashqi olamni va muhitni sezish, idrok etish, ya'ni kuzatuvchanlik muhim rol o'ynaydi. Tarbiyachining shijoati natijasida rivojlanadi, takomillashadi. Tarbiyachi tarbiyalanuvchining psixologiyasini, psixik holatini o'ziga singdirib idrok etadi, guruh jamoasining holatiga pedagogik vaziyatiga oddlona baho beradi.

Empatik qobiliyat-bolalarga bo'lgan muhabbatdan kelib chiqadigan tarbiyalanuvchilarning his-tuyg'usini, psixologik holatlarini qalbdan his etish, tushunish, idrok etish, ularga achinish xususiyatlaridir.

Ta'lim jarayonini muqobilashtirish qobiliyati-tarbiyachi o'z bilimini tarbiyalanuvchini ongi va tafakkuriga kam kuch sarflash evaziga yetkaza olishi, ta'lim va tarbiyada belgilangan muddatda maqsadga erishish qobiliyatidir.

Didaktik qobiliyat-tarbiyalanuvchilar bilan mulqot qilishda, pedagogikaning ta'lim va tarbiyaviy qonuniyatlarini hamda metodlarini chuqur o'zlashtirgan holda samarali dars berish qobiliyatidir.

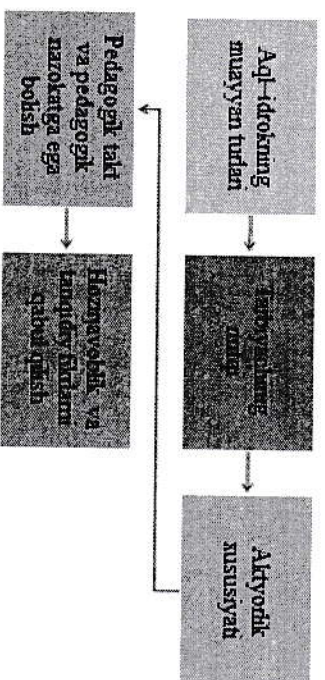
Tashkilotchilik qobiliyati-pedagogik qobiliyatning tarkibiy qismidir. U tarbiyalanuvchilarning tarbiyachi tomonidan turli faoliyatga jalb qila olishida, har bir qulay vaziyatni ta'minlab berishida namoyon bo'ladi.

Konstruktiv qobiliyat-tarbiyachining o'quv-tarbiyaviy faoliyatni puxta tashkilotirishi asosida yuzaga keladigan kasbiy pedagogik vaziyat bosqichlarini oldindan ko'ra olishi.

Bilish qobiliyati-tarbiyachining o'z sohasini va boshqa fanlarni chuqur bilishida, o'zlashtirishi va amaliyotida namoyon etishi.

Anglash (tushunish) qobiliyati-tarbiyachining ziyrakligi va uddaburonligi, voqea va hodisalarni chuqur idrok etib, ularga adolatli munosabada bo'lishi.

Pedagogik qobiliyatlarning **tayanch xususiyatlari** kuzatuvchanlik – ko'ra bilish ko'nikmasidir. Bu – individual narsaning o'ziga xos tomonini, ijodiy faoliyat uchun boshlang'ich materialni ko'ra bilishi denakdir. Rassomning kuzatuvchanligi, tabiatshunos olimning kuzatuvchanligidan farq qilishi o'z-o'zidan mavjud. Ularning kuzatuvchanligi turlicha yo'nalishda bo'lganligi sababli, har biri o'z tafakkuri va dunyoqarashiga ega. Tarbiyachining kuzatuvchanligi tarbiyalanuvchilar jamoasini ta'lim

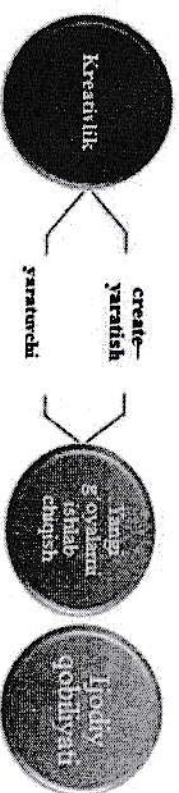

13-rasm. Pedagogik qobiliyat xususiyatlari

Qobiliyatning yetakchi xususiyati ijodiy tasavvur qilishdir. Bu xususiyat faqat rassomga, matematika tarbiyachisiga, adabiyotshunosga xos bo'lmagan, balki aynan barcha tarbiyachilariga ham tegishli

§ 15. Kreativlik tushunchasi. Kreativlik negizida aks etuvchi muhim sifatlari

Tarbiyachining kreativ ijodkorligida ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan yangi nazariyalarni yaratish mujassamlashtirgan, u o'zining mustaqil g'oyalari va takliflari bilan chiqadi, mohir va tajribali, layoqatli o'qituvchilarga bunga erishishi mumkin.

14-rasm. Kreativlik tushunchasi

Pedagogning kreativlik sifatlarga ega bo'lishi uning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvatini kasbiy faoliyatni sifati, samarali tashkil etishga yo'naltiradi.

Oliy ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan pedagoglarning kreativlik sifatlarga

ega bo'lishlari ularda o'quv va tarbiya jarayonlarini tashkil etishga an'anaviy yondashishdan farqli yangi g'oyalarni yaratish, bir qolida fikrlamaslik, o'ziga xoslik, tashabbuskorlik, noaniqlikka toqat qilmaslikka yordam beradi. Binafshan, kreativlik sifatlarga ega pedagog kasbiy faoliyatini tashkil etishda ijodiy yondashish, yangi, ilg'or, bolalarning o'quv faoliyatini, shaxsiy sifatlari rivojlantirishga xizmat qiladigan g'oyalarni yaratishda faollik ko'rsatish, ilg'or pedagogik yutuq va tajribalarni mustaqil o'rganish, shuningdek, hamkasblar bilan pedagogik yutuqlar xususida doimiy, izchil fikr almashish tajribasiga ega bo'lishga o'tibor qaratadi.

Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, mulqotida, his-tuyg'ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini, zehni o'qitirishni tavsiflaydi. Shuningdek, kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida aks etadi.

Amerikalik psixolog F. Torrens fikricha, kreativlik muammo yoki ilmiy fannlarni ilgari surish, farazni tekshirish va o'zgartirish; qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash; muammo echimini to'lishda bilim va amaliy harakatlarning o'zaro qarama-qarshiligiga nisbatan ta'sirchanlikni ifodalaydi.

Boshqa har qanday sifat (fazilat) kabi kreativlik ham birdaniga shakllanmaydi. Kreativlik muayyan bosqichlarda izchil shakllantirib va rivojlantirilib boriladi.

Pedagogning kreativlik sifatlarga ega bo'lishi uning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvatini kasbiy faoliyatni sifati, samarali tashkil etishga yo'naltiradi. Oliy ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan pedagoglarning kreativlik sifatlarga ega bo'lishlari ularda o'quv va tarbiya jarayonlarini tashkil etishga an'anaviy yondashishdan farqli yangi g'oyalarni yaratish, bir qolida fikrlamaslik, o'ziga xoslik, tashabbuskorlik, noaniqlikka toqat qilmaslikka yordam beradi. Binafshan, kreativlik sifatlarga ega pedagog kasbiy faoliyatini tashkil etishda ijodiy yondashish, yangi, ilg'or, bolalarning o'quv faoliyatini, shaxsiy sifatlari rivojlantirishga xizmat qiladigan g'oyalarni yaratishda faollik ko'rsatish, ilg'or pedagogik yutuq va tajribalarni mustaqil o'rganish, shuningdek, hamkasblar bilan pedagogik yutuqlar xususida doimiy, izchil fikr almashish tajribasiga ega bo'lishga o'tibor qaratadi. Odatda pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari pedagogik muammolarni hal qilishga intilish, ilmiy-tadqiqot ishlari yoki ilmiy loyihalarni amalga oshirish va o'zaro ijodiy hamkorlikka erishishlari orqali to'linadi, shakllantiriladi va u asta-sekin takomillashib, rivojlanib boradi.

Har qanday mutaxassisda bo'lgani kabi bo'ljak pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari uchun talabalik yillarida poydevor qo'yiladi va kasbiy

faoliyatni tashkili etishda izchil rivojlantirib boriladi. Bunda pedagogning o'zini o'zi ijodiy faoliyatga yo'naltirishi va bu faoliyatni samarali tashkili eta olishi muhim ahamiyatga ega.

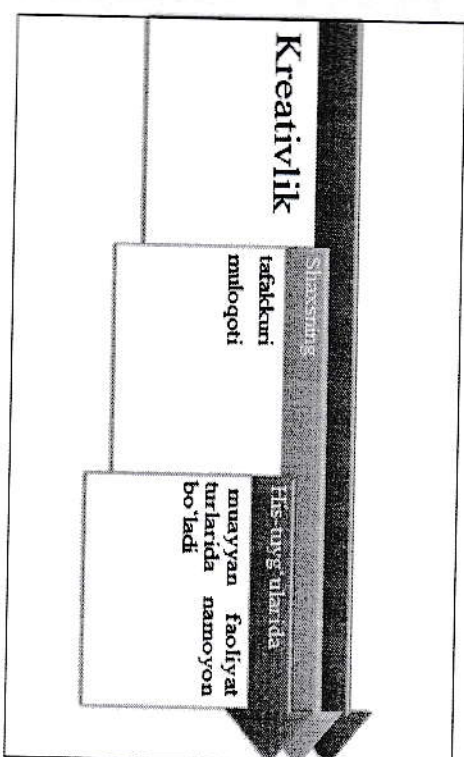
Pedagog ijodiy faoliyatni tashkili etishda muammoli masalalarni yechish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e'tibor qaratishi zarur. Muammoli masala va vaziyatlarni hal qilish ekan, pedagogning masala yechimini topishga ijodiy yondashishi unda hissiy-irodaviy sifatlarning rivojlanishiga yordam beradi. Pedagog o'z oldiga muammoli masalalarni qo'yish orqali mavjud bilimlari va hayotiy tajribalariga zid bo'lgan dalillar bilan to'qnash keladi. Buning natijasida o'z ustida ishlash, mustaqil o'qib o'rganishga nisbatan ehtiyoj sezadi. Pedagogning ilmiy-tadqiqot ishlari va ilmiy yoki ijodiy loyihalarni amalga oshirishi unda kreativlik potensialini yanada rivojlantiradi. Pedagog o'z-o'zidan ijodkor bo'lib qolmaydi. Uning ijodkorlik qobiliyati ma'lum vaqt ichida izchil o'qib-o'rganish, o'z ustida ishlash orqali shakllanadi.

Zamonaviy ta'lim barcha tundagi ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan tartibiyah, pedagoglarning ijodkor bo'lishlarini tagozo etmoqda.

"Kreativlik" tushunchasi o'zida madaniy xilma-xillikni aks ettiradi. G'arb kishilari uchun kreativlik, umuman olganda, yangilik sanaladi. Ular kreativlik negizida noan'anaviylik, qiziquvchanlik, tasavvur, hazil- mutoyiba tuyg'usi va e'tkinkil mavjud bo'lishiga e'tiborni qaratadilar Garchi g'arblik va sharqliklarning kreativlik borasidagi qarashlari turlicha bo'lsa-da, biroq, har ikki madaniyat vakillari ham mazkur sifat va unga egalikni yuqori baholaydilar.

Ko'pgina pedagog-tarbiyachilar o'zlarida kreativlik qobiliyatini mavjud emas, deb hisoblaydilar. Buni ikki xil sabab bilan asoslash mumkin: birinchidan, aksariyat pedagog-tarbiyachilar ham aslida "kreativlik" tushunchasi qanday ma'noni anglatishini etarlicha izohlay olmaydilar; ikkinchidan, kreativlik negizida bevosita qanday sifatlari aks etishidan bexabarlar.

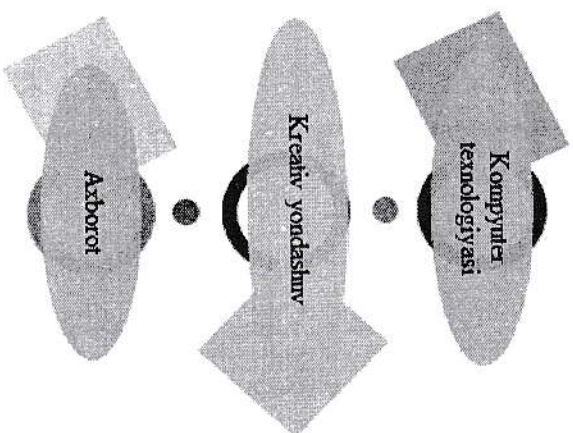
Har tomonlama fikrlash ta'lim oluvchilardan o'quv to'shirig'i, masalasi va vazifalarini bajarishda ko'plab g'oyalarga tayanishni talab etadi. Bundan farqli ravishda *bir tomonlama fikrlash* esa birgina to'g'ri g'oyaga asoslanishni ifodalaydi. Mushohada yuritishda masala yuzasidan bir va ko'p tomonlama fikrlashdan birini inkor etib bo'lmaydi. Binobarin, bir va har tomonlama fikrlash kreativlikni shakllantirishda birdek ahamiyat kasb etadi. Ya'ni, to'pshtirgini bajarish, masalani yechishda ta'lim oluvchi yechimning bir necha variantini izlaydi, keyin esa eng maqbul natijani kafolatlovchi birgina to'g'ri yechimda to'xtaladi.

15-rasm. Kreativlik mazmuni

Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini ifodalaydi. Kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida ham aks etadi. Qolaversa, kreativlik zehni o'z e'tkirkini belgilab beradi, ta'lim oluvchilar e'tiborini ta'lim jamiyomiga faol jalb etishni ta'minlaydi.

Odatda pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari pedagogik muammolarni hal qilishga intilish, ilmiy-tadqiqot ishlari yoki ilmiy loyihalarni amalga oshirish va o'zaro ijodiy hamkorlikka erishishlari orqali ta'minlanadi, shakllantiriladi va asta-sekin takomillashib, rivojlanib boradi.

16-rasm. Kreativlik shakllari

Har qanday mutaxassisda bo'lgani kabi bo'ljak tarbiyachilarning kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari uchun talabalki yillarida poydevor qo'yiladi va kasbiy faoliyatni tashkil etishda izzatli rivojlantirib boriladi.

Bunda pedagogning o'zini o'zi ijodiy faoliyatga yo'naltirishi va samarali tashkil eta olishi muhim ahamiyatga ega.

§ 16. Kreativ potentsiallik darajasini aniqlovchi mezonlar

Tarbiyachida kreativ potentsialni rivojlantirishda shaxsiy ishlarni, ijodiy topshiriqlar, muammoli vaziyatlarni hal etishga e'tibor qaratiladi. Tarbiyachilar bajarayotgan topshiriqlarni zarurati va mohiyatini aniqlay olishi, vazifalarni bajarish uchun reja tuzish, samarali usullardan foydalana olish malakasiga ega bo'lishi lozim. Kreativlik potentsiali ta'limni rivojlantiruvchi xususiyatlarini tahlil qilish, sintez, induksiya, deduksiya, taqqoslash kabi jarayonlardan iborat. Tarbiyachida muammoni yechish usullarini tanlay olish, kichik tadqiqotlar o'tkazish, natijalarni taqqoslay olish va umumlashtirish ko'nikmasi shakllangan bo'lishi lozim.

Tezkor faoliyatli yondashuv jarayonida tarbiyachi mantiqiy tafakkurga moslangan harakatlarni ifodalaydi, amaliy usullar maxsus, texnik, texnologik faoliyat amalga oshiriladi. Mazmunli yondashuv tarkibiga bilim, ko'nikma, malaka pedagogik, psixologik, maxsus va innovatsion faoliyat kiradi. Maqsadli-motivatsion yondashuvda esa ijodiy faoliyat kasbiy qadriyat va qiziqish, motiv, faoliyatni tashkil etishga intilishni ifodalaydi.

Kreativ potentsiallik darajasini aniqlovchi mezonlar

Bunda tarbiyachining intellektual va shaxsiy xususiyatlari, muammoni muvaffaqiyatli yechish hamda eng muhim g'oyalarni saralay olish, standart vaziyatlarda yechim topish kompetensiya namoyon bo'ladi.

Refleksiv baholashda tarbiyachining shaxsiy ijodiy faoliyatini ifodalaydi, o'z-o'zini tahlil qilish va baholash yuz beradi.

Tamoyillar asosida kreativ potentsial bosqichlari amalga oshiriladi.

1. Turlicha tashabbusni ilgari surish.
2. Kreativ qobiliyatini namoyon etish.
3. Izlanuvchanlik.
4. Kreativlikni rivojlantiruvchi metodlarni tatbiq etish.

Tayanch tushunchalar

Qobiliyat – shaxsning individual-psixologik xususiyati bo'lib, muayyan faoliyat yuzasidan layoqati va ishini muvaffaqiyatli amalga oshirish subhektiv shart-sharoitini ifodalovchi individual psixik sifatlar yig'indisiga aytiladi, zarur bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalarni egallash dinamikasidagi farqlarni aniqlaydi.

Psixologiyada qobiliyat – insonning kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni qiyinchiliksiz, osonlik bilan mukammal egallashi va bitor faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug'ullanishiga aytiladi. U tarbiyachining kasbiy faoliyatida ham yorqin namoyon bo'ladi.

Kinestetik (terf-muskul) qobiliyat: Tarbiyachining o'z hatii harakatlarini muvofiqlashtirish qobiliyati, harakat ohangini his qilgan holda yo'naltiradi, vaqtini harakat sur'ati bilan his qiladi, o'zi uchun maishiy qulayliklarni yaratadi, hayot marhamatlaridan rohatlanishni biladi.

Maniiy qobiliyat: Falsafiy mulohazalar yuritishni, raqamlarni, matematikani, murakkab masalalarni hal qilishni sevadi, sababiyat va oqibat natijalarini tushunish malakasiga ega, voqelikda asosiylikni ikkinchi darajalisidan ajrata oladi;

Ko'nikmalar – tarbiyachining kasbiy faoliyati jarayonida hosil qilingan tajriba va bilimlar asosida bajariladigan ishning mukammal usuli.

Malakalar – tarbiyachining ongli faoliyatni bajarishi jarayonida hosil qilingan kasbiy intellektual faoliyatning avtomatlashgan komponentlari yig'indisi.

Mahsulot ijodkorlikda belgilangan har qanday muammo muvaffaqiyatli hal qilinadi; ijod qilishga layoqati bo'lgan tarbiyachilarning asosiy qismida bu jihlatlar namoyon bo'ladi.

Evristik ijodkorlik, jamiyada ro'y berayotgan kasbiy faoliyatga oid yangiliklarni dadil o'zlashtirish va targ'ib qilishni anglatadi, ya'ni uning asosida g'oyalar (farazlar) hosil qilish jarayonini intensifikatsiya qilish va ularning haqiqatga yaqinligini (ehtimoliligini, ishonchililigini) izchil amalga oshirish va bunda yangi holarda dadil harakat qilish qobiliyati, fikrlash jarayoni asosida tafakkurni rivojlantirish kuzatiladi.

Kreativ ijodkorlikda tarbiyachi ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan yangi mazurialarni yaratadi, o'z fikrlari va takliflari bilan chiqadi, mohir va tajribali, layoqatli tarbiyachilarga bunga erishishi mumkin.

Perseptiv qobiliyat– tashqi olamni va muhitni sezish, idrok etish, ya'ni kuzatuvchanlik muhim rol o'ynaydi. Tarbiyachining shijoati natijasida rivojlanadi, takomillashadi. Tarbiyachi tarbiyalanuvchining psixologiyasini, psixik holatini o'ziga singdirib idrok etadi, sinf jamoasining holatiga pedagogik vaziyatga oqilona baho beradi.

Empatik qobiliyat– bolalarga bo'lgan muxabbatdan kelib chiqadigan tarbiyalanuvchilarning his-tuyg'usini, psixologik holatlarini qalbdan his etish, tushunish, idrok etish, ularga achinish xususiyatlaridir.

Ta'lim jarayonini muqobilashtirish qobiliyat–tarbiyachi o'z bilimini tarbiyalanuvchi ongi va tafakkuriga kam kuch sarflash evaziga yetkaza olishi, ta'lim va tarbiyada belgilangan muddatda maqsadga erishish qobiliyatidir.

Didaktik qobiliyat–tarbiyalanuvchilar bilan mulotot qilishda, pedagogikaning ta'lim va tarbiyaviy qonuniyatlarini hamda metodlarini chuqur o'zlashtirgan holda samarali dars berish qobiliyatidir.

Tashkilotchilik qobiliyat–pedagogik qobiliyatning tarkibiy qismidir. U sinf tarbiyalanuvchilarning tarbiyachi tomonidan turli jamoat ishlarga, to'garaklarga jalb qila olishida, sinf jamoasining har bir tarbiyalanuvchiga faol vaziyatni ta'minlab berishda namoyon bo'ladi.

Konstruktiv qobiliyat–tarbiyachining o'quv–tarbiyaviy faoliyatni puxta tashkilotlash asosida yuzaga keladigan kasbiy pedagogik vaziyat bosqichlarini oldindan ko'ra olishi.

Bilish qobiliyat–tarbiyachining o'z fanini va boshqa fanlarni chuqur bilishida, o'zlashtirishi va amaliyotda namoyon etishi.

Anglash qobiliyat–tarbiyachining ziyirakligi va uddaburonligi, voqea va hodisalarni chuqur idrok etib, ularga adolatli munosabarda bo'lishi.

Nazorat uchun savollar:

1. Pedagogik qobiliyatning asosiy sifatlari nimalardan iborat?
2. Pedagogik qobiliyatning nechta turi bor?
3. G. Gardner qobiliyatni nima deb atadi?
4. Pedagogik qobiliyatlar o'z funksiyasiga ko'ra nechta turga ajratiladi?
5. Talantga ta'rif bering.
6. Pedagogik qobiliyatning qanday asosiy sifatlari mavjud?
7. Bilish qobiliyatiga izoh bering.
8. Kreativlik tushunchasi nima?

9. Kreativ potentsiallik darajasini aniqlovchi mezonlar qaysilar?
10. Kreativ potentsiallik darajasini belgilovchi muhim tamoyillarni aniqlang.

Mavzu yuzasidan test topshiriqlari.

1. Qobiliyatlarni intellektlar to'plami deb atagan olim kim?

- A. Gardner G
- B. Ayzenk G
- D. Lokk D
- E. Krechmer G

2. Kinestetik qanday qobiliyat?

- A. Teri-muskulni xis qilish
- B. Muloqot
- D. Oldindan idrok qilish
- E. Falsafiy mulohazalar yuritish

3. "Intellekt – bu aqlan ish ko'rish, ratsional fikrlash va hayotiy muammolarni mohirona hal qilishning global qobiliyati" kimning tahrifi?

- A. Veksler K
- B. Vigotskiy L
- D. Amot S
- E. Vong S

4. "Kreativlik muammo yoki ilmiy farazlarni ilgari surish; farazni tekshirish va o'zgartirish, qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash; muammo echimini to'lishda bilim va amaliy harakatlarning o'zaro qarama-qarshiligiga nisbatan ta'sirchanlikni ifodalaydi" kimning fikri?

- A. Torrens F
 - B. Lerner I
 - D. Sternberg X
 - E. Nemov R
- #### 5. Qobiliyatning yetakchi xususiyati qaysi?
- A. Ijodiy tasavvur qilish
 - B. Yangilik kiritish
 - D. Muloqotchanlik
 - E. Tashbuskorlik

VI.BOB. KASBIY KOMPETENTLIK KOMPONENTLARI

§17. Kasbiy kompetensiyaning shakllanishi bosqichlari

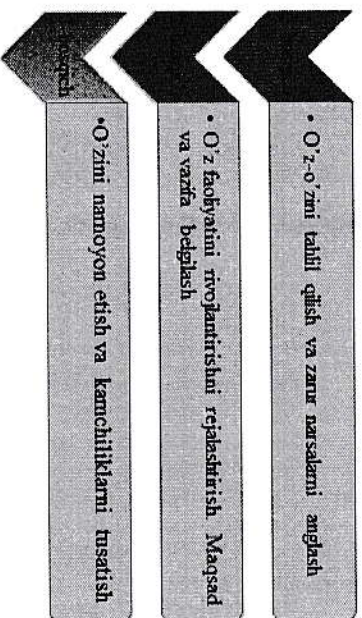
Mamlakatimizda maktabgacha ta'limni modernizatsiyalash, ta'lim-tarbiya sifatini zamonaviy talablarga moslashtirish bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar bir tizim asosida yo'lga qo'yilgan. Binoqarin, ta'lim tizimi uzluksizligini ta'minlash hamda takomillashtirish maqsadida soha uchun malakali mutakassislarini tayyorlash, kasbiy rivojlantirish jarayonining jahon standart darajasida yangi mazmun kasb etgan yo'nalishlarda ilmiy-metodik asoslari ishlab chiqilmoqda.

Tarbiyachi shaxsining kasbiy faoliyati davomida kundan-kunga o'rtib borayotgan ehtiyojlarini ta'minlash maqsadida uning doimiy ravishda uzluksiz kasbiy ta'lim olishiga kirishishi uchun barcha talablarga har tomonlama mos keladigan talimiy shart-sharoit yaratilishi taqozo etiladi.

Bu talablarning asosiy belgilari quyidagilar hisoblanadi:

- amaliyotda malaka oshirishning turli shakllarini qo'llash, uzluksiz kasbiy rivojlantirish;
 - uyg'unlashtirilgan ta'lim tamoyiliga asoslanish;
 - ta'lim texnologiyasining shakl va mazmunini rivojlantirish; ta'lim dasturlarini tahlil qilish, mehnat bozori talablariga mos keluvchi yuqori kompetentli kadrlarni tayyorlash;
 - zamon talabi darajasida ta'limiy sharoitlarni yuzaga keltirish, ta'lim dasturlari sifatini baholash;
 - maktabgacha ta'lim tashkilotlarida zamonaviy axborot tarmog'iga moslangan yagona tizimni yaratish, to'plangan tajriba va natijalarni saralash;
 - pedagoglar o'zlashtirgan bilim hamda kompetentlik darajasini ob'ektiv monitoring qilish tizimini yo'lga qo'yish.
- Mu'ammok, kasb-hunar shaxsining ijtimoiy qadriyati hisoblanasa, kasb-kor egasi bo'lishi esa ijtimoiy hodisa sifatida tavsiflanadi. SHuningdek, maktabgacha ta'lim tizimida pedagog xodimlar kasbiy kompetentligining ortishida ijtimoiy-madaniy va kasbiy sabotsizligi ularidagi kasbiy mahorat, kasbiy madaniyat, shaxsiy sifatlarini yetarli darajada rivojlanmasligiga sabab bo'ladi.
- Demak, shunday ta'lim jarayonini yaratish zarurki, bu jarayon tashkilotlarining kasbiy kompetentligini uzluksiz rivojlanishini ta'minlaydigan ehtiyojlarga asoslangan ta'lim tamoyiliga asoslanishi shart hisoblanishi.

Kasbiy kompetensiyani shakllanish bosqichlari

§ 18. A.V. Xutorskiyning pedagog kompetensiyalariga tavsifi

Maktabgacha ta'limning asosiy maqsadi bola shaxsini sog'lom va yetuk shaxs sifatida tarbiyalash, ta'limning asosiy bosqichi - maktabga shay holda shakllantirishni ko'zlaydi.

O'zbekiston Respublikasi "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida" gi Qonuning 39-moddasida tarbiyachilar "Pedagogik etkaga rioya etishi, bolaning shax'ni va qadr-qimmatini himoya qilishi, bolalarni zo'ravonlik ko'rinishlaridan himoya qilishi, ularni vatanparvarlik, mehnatga, qonuniy vakillarga hurmat bilan va atrof-muhitga ehtiyojkorona munosabatta bo'lish ruhida tarbiyalashi; maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat ta'lim dasturini bajarishi; o'z malakasini oshirishi; o'z kasbiy ko'nikmalarini va pedagogik mahoratini takomillashtirishi shart"¹⁹ deb belgilab qo'yilgan.

Ta'lim-tarbiya jarayoni tom ma'noda bolalarda nafaqat xulq-atvor me'yorlari, balki insoniylikning barcha olijanob fazilatlarini shakllantirishni zarurati belgilaydi. Bu jarayonda tarbiyachining o'zida pedagogik mahorat va kompetentlik shakllangan bo'lishi shart. Ma'lumki, pedagogik mahorat shaxsni shakllantirish va unga ta'lim-tarbiya berish jarayoniga samarali tahrir etuvchi muhim omildir.

A.V. Xutorskiy o'qituvchining quyidagi kompetensiyalarini tavsiflaydi:

¹⁹ O'zbekiston Respublikasining Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risidagi Qonuni, 2019 yil 16 dekabr O'RQ-595-son. (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 17.12.2019 y., 03/19/595/4160-son)

1. **Dunyogarash asnosida, ya'ni qadriyat va o'zini anglash** - o'qituvchining dunyogarashi, tasavvuri va qadriyati bilan bog'liq ravishda namoyon bo'ladi. U atrof-muhitdagi voqea va hodisalarning mohiyatini ko'ra oladi va tushunadi, bunga o'zini yo'naltiradi, pedagog sifatida o'z fikrini asoslay oladi. Muammo yechimini topa oladi. Bu kompetensiya - o'qituvchining o'quv va boshqa faoliyatlaridagi o'z-o'zini anglash mexanizmini tashkil etadi.

2. **Umummadaniy** - milliy va umuminsoniy qadriyatlarga ega bo'lish; mamlakatning ijtimoiy hayotida ishtirok etish; oilasiga, urf-odatlariga hurmat; ijtimoiy ko'nikmalarga ega bo'lish. Ilm-fanning inson hayotiga va dunyo rivojiga ta'sirini angaly olish va tarbiyalanuvchi yoshlarga tushuntira olish.

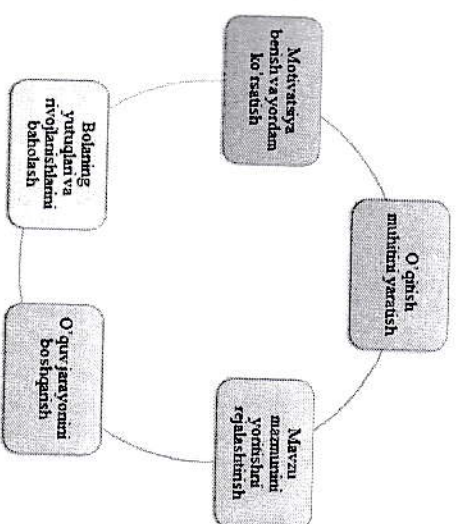
3. **O'quv va bilish jarayoni** - o'qituvchining mustaqil bilish faoliyati. Ma'niqliq fikrlashi. O'quv-biluv faoliyatini baholashi, bilim va ko'nikmalarini tahlil qila olashi.

4. **Ma'lumotga ega bo'lish** - pedagogik faoliyat va o'z faniga doir ma'lumotlarni egallash ko'nikmasi.

5. **Muloqotchanlik** - til bilishi, turli xil insonlar bilan muloqotda bo'lishi, jamoada o'ziga xos o'rinda turishi.

6. **Ijtimoiy** - foydali mehnat-oilaviy munosabatlar va mahsuliyat, jamiyat (sharoitdagi) ishtiroki, ijtimoiy foydali mehnat qilishi. Iqtisodiy va huquqiy ko'nikmalarga ega bo'lish.

7. **O'z ustida ishlashi** - jismoniy, ma'naviy, intellektual jihatdan o'z-o'zini rivojlantirib borish. Hissiyotini boshqarish.

17-rasm. Didaktik kompetensiya talablari

A.V. Xutorskiyning fanlar bo'yicha kompetensiya klassifikatsiyasi

Matematika fani bo'yicha:

- Matematik usullar, matematik tilni aniqlash algoritmi
- Mustaqil bilish faoliyati, matematik bilim va uslublarni turli xil manbalarni o'zlashtirish orqali mustahkamlash
- Matematik savodxonligi, matematika fanining ilm-fan olamidagi ahamiyati
- Asoslangan matematik tushuncha va atamalarini tarbiyalanuvchilarga tushuntirib berish
- Tarbiyalanuvchilarga turli xil vaziyatlarda (hayotda uchrashi mumkin bo'lgan holatlarda) matematik bilim va ko'nikmalarni qo'llashni o'rgatish

Fizika fani bo'yicha:

- Fizika fani yuzasidan dunyoda tan olingan ilmiy kashfiyotlarni bilish
- Fan bo'yicha tajriba va kuzatish, tajriba ishlari natijalarini tushuntirib olish
- Fizika faniga doir asosiy nazariya va tushunchalarni mukammal bilish
- Zamonaviy astronomiya va astrofizika, tabiat hodisalarining asosiy g'oyalari bo'yicha tasavvurga ega bo'lish

Rus tili va adabiyoti bo'yicha:

- ❖ Psixologik-pedagogik, uslubiy bilimga ega bo'lish
- ❖ Nutq tajribasi va mulqotchanlik
- ❖ Til vositasi bilan aloqa qilish, nutq orqali tahsir qilish
- ❖ Nutq yordamida muayyan tasavvurlar, fikr va tushunchalar, his-tuyg'ular hamda turli harakatalar hosil qilish
- ❖ Rus tili va adabiyotiga doir amaliy va nazariy bilimlarni muntazam ravishda o'rganib borish

Xorijiy tillar bo'yicha:

- Kommunikativ (nutqiy, ijtimoiy-madaniy, tilni chuqur bilish)
- Ijodiy pedagogik faoliyatida o'zi o'zlashtirgan bilim, ko'nikma, malakani, tahlil va sintez qilish
- Pedagogik faoliyatini muvofiqlashtirish (shaxsiy kompetensiya - shaxsiy yutuqlarini boshqarish, o'zini anglash va kasbiy o'sish)
- Nutq madaniyatiga rioya qilish
- Ilmiy badiiy-nazariy, tarixiy-badiiy bilimlarga va tadqiqotchilik ko'nikmalariga ega bo'lish

§ 19. Kasbiy kompetentlik komponentlari

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining samadorligi va nufuzini oshirishda pedagog kadrlarning salohiyati eng zarur komponent hisoblanadi. Salohiyati va kompetentli kadrlar bilan tahminlangan muassasalarda ta'lim mazmunini amaliyot bilan bog'lagan holda sifatli mashg'ulotlarni tashkil etilishi kafolatlanadi.

Bo'lajak tarbiyachilarning oldida turgan asosiy vazifa maktabgacha ta'lim tarbiyalanuvchilarini ta'limning asosiy bosqichi – maktabga tayyorlash, ularda mustaqil fikrlash, tafakkur qilish, jamoada ishlash, boshlang'ich tayyorlov ishlarini shakllantirishdan iborat.

Bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetentlik komponentlari quyidagilar:

1. Maxsus va kasbga oid yangi bilimlar berish.
2. Ilmiy bilim olish ehtiyojini qondirish.
3. Mulqotchanlik qobiliyati, kommunikativ kompetensiyalarini boyitish.
4. Tashkilotchilik qobiliyati va boshqaruv faoliyati ko'nikmasini shakllantirish.
5. Insonparvarlik va shaxsiy sifatlarini yanada kengaytirish.

Tarbiyachi doimiy ravishda o'zini refleksiya qilishi lozim, shuningdek, o'zi faoliyatiga baho berishi va tahlil qilishi sifatli ta'limni tashkil etilishini kafolatlaydi.

Tarbiyachilarning quyidagi asosiy komponentlar orqali kasbiy mahoratini rivojlantirishga erishish mumkin:

1. Maxsus va kasbga oid yangi bilimlar berish.
2. Ilmiy bilim olish ehtiyojini qondirish.
3. Mulqotchanlik qobiliyati, kommunikativ kompetensiyalarini boyitish.
4. Tashkilotchilik qobiliyati va boshqaruv faoliyati ko'nikmasini shakllantirish.
5. Insonparvarlik va shaxsiy sifatlarini yanada kengaytirish.

Tarbiyachi doimiy ravishda o'zini refleksiya qilishi lozim, shuningdek, o'zi faoliyatiga baho berishi va tahlil qilishi sifatli ta'limni tashkil etilishini kafolatlaydi.

Tayanch tushunchalar

Umummadaniy kompetensiya – milliy va umuminsoniy qadriyatlarga ega bo'lgan mamlakatning ijtimoiy hayotida ishtirok etish, oilasiga, urf-odatlarga hurmat, ijtimoiy ko'nikmalarga ega bo'lish. Ilm-fanning inson hayotiga va dunyo rivojiga ta'sirini angaly olish va tarbiyalanuvchi yoshlarga tushuntirib olish.

O'quv va bilish jarayoni - o'qituvchining mustaqil bilish faoliyati. Mantiqiy fikrlashi. O'quv-biluv faoliyatini baholashi, bilim va ko'nikmalarini tahlil qila olishi.

Ma'lumotga ega bo'lish - pedagogik faoliyat va o'z faniga doir ma'lumotlarni egallash ko'nikmasi.

Mulog'otchanlik - til bilishi, turi xil insonlar bilan mulog'otda bo'lishi, jamoada o'ziga xos o'rinda turishi.

Ijtimoiy - foydali mehnat-oilaviy munosabatlar va mahsuliyat, jamiyat rivojidagi ishtiroki, ijtimoiy foydali mehnat qilishi. Iqtisodiy va huquqiy ko'nikmalarga ega bo'lish.

O'z ustida ishlashi - jismoniy, mahnaviy, intellektual jihatdan o'z-o'zini rivojlantirib borish. Hissiyotini boshqarish.

Nazorat uchun savollar:

1. Uzlaksiz kasbiy ta'lim olish talablari nimalardan iborat?
2. Kasbiy kompetensiyaning shakllanish bosqichlari qaysilar?
3. Didaktik kompetensiya talablarini izohlang.
4. Bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetentlik komponentlari qaysilar?
5. A.V.Xutorskiyning fanlar bo'yicha kompetensiya klassifikatsiyasining aniqlang.
6. Xorijiy tillar bo'yicha tarbiyachilar qanday kompetensiyaga ega bo'lishi kerak?
7. Tarbiyachilar qanday komponentlar orqali kasbiy mahoratini rivojlantirishga erishish mumkin?
8. Pedagogik faoliyatini muvofiqlashtirish qanday amalg oshiriladi?

Mavzu yuzasidan test topshiqchlari.

1. Kasbiy kompetensiyaning shakllanish bosqichlari nechta?

- A..3ta
- B.4 ta
- D.6 ta
- E. 2 ta

2. Mulog'otchanlik bu...?

- A. Til bilishi, turi xil insonlar bilan mulog'otda bo'lishi, jamoada o'ziga xos o'rinda turishi
- B. Insonparvarlik va shaxsiy sifatlarini yanada kengaytirish.
- D. Tashkilotchilik qobiliyati va boshqaruv faoliyati ko'nikmasini shakllantirish

E. Mulog'otchanlik qobiliyati

3. Bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetentlik komponentlari qaysilar?

A. Maxsus va kasbga oid yangi bilimlar berish va insonparvarlik va shaxsiy sifatlarini yanada kengaytirish

B. Ilmiy bilim olish ehtiyojini qondirish, tashkilotchilik qobiliyati va boshqaruv faoliyati ko'nikmasini shakllantirish

D.Mulog'otchanlik qobiliyati, kommunikativ kompetensiyalarini boyitish.

E. Barcha javoblar to'g'ri

4. Didaktik kompetensiya talablarini aniqlang.

A. O'qitish muhitini yaratish va mavzu mazmunini yoritishni rejalashtirish

B. O'quv jarayonini boshqarish va tarbiyalanuvchilarning yutuqlari va rivojlanishlarini baholash

D. Tarbiyalanuvchilarga motivatsiya berish va yordam ko'rsatish, bilimni anglash va ularni rivojlantirish

E. Barcha javoblar to'g'ri

5. Tarbiyachilarning qaysi asosiy komponentlar orqali kasbiy mahoratini rivojlantirish mumkin?

A. Maxsus va kasbga oid yangi bilimlar berish, ilmiy bilim olish ehtiyojini qondirish

B.Mulog'otchanlik qobiliyati, kommunikativ kompetensiyalarini boyitish

D.Tashkilotchilik qobiliyati, boshqaruv faoliyati ko'nikmasini shakllantirish, insonparvarlik va shaxsiy sifatlari

E. A va V javoblar

VII.BOB.

TARBIYACHINING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH BO'YICHA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK KOLLOBRATSIYA

§ 20. Kollobratsiya tushunchasi

Tarbiyachining kasbiy kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilgan tadqiqotlar doirasida pedagogik-psixologik kollobratsiyani olib borishga ham e'tibor qaratdik. Tarbiyachining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda pedagogik-psixologik kollobratsiyani tashkil etishning mazmuni va o'ziga xosligini aniqlashda bir qator vazifalarni bajarish talab etiladi.

Tarbiyachilarni kasbiy kompetentligini rivojlantirishda ta'minlashda tarbiyachining psixologik holati ham muhim rol o'ynaydi. Tarbiyachining nafaqat pedagogik mahorati balki tarbiyachining ruhiy holati ham ta'lim jarayonida muhim rol o'ynaydi²⁰

“Kollobratsiya”-fransuzcha so'zdan olingan bo'lib, (collaboration) “hamkorlik” degan ma'noni anglatadi. Ya'ni “birgilda faoliyat, hamkorlikda ishlamoq”. Umumiy maqsadlarga erishish uchun ikki yoki undan ko'p insonlarning birgalikdagi faoliyati, unda bilimlar almashiniladi, o'rganiladi va kelishuvga erishiladi.

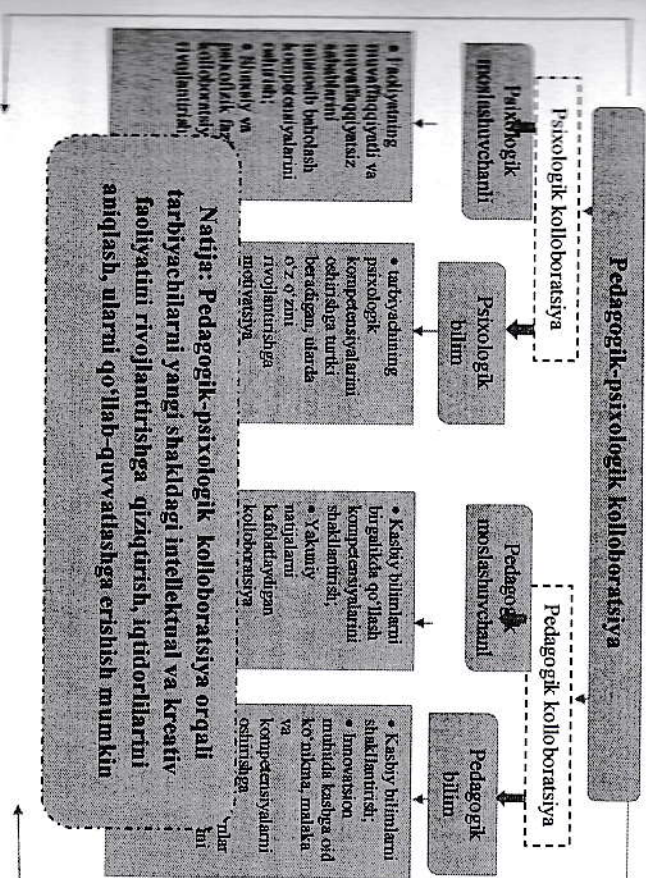
Pedagogik-psixologik kollobratsiyani hosil qilish uchun quyidagi uchta

tamoyillarga tayanish kerak:

- talabalarni o'qishga bo'lgan qiziqishlarini saqlash tamoyili;
- uzluksizlik tamoyili (ta'lim faoliyatining barcha bosqichlarida talabaga uzluksiz kuzatuv va yuzaga keladigan muammolarni yechish kafolatlash);
- kuzatuvning tizimligi tamoyili (talabaga yordam berish bo'yicha asosiy topshiriq va tadbirlarni aniqlashda, nafaqat uning muammoli, balki uning kuchli taraflarini ma'lum qilishga imkon beruvchi majmuaviy va sifati tashxisga asoslanadi. Bularga quyidagilar kiradi:
 - talabaning mashg'ulot jarayonida paydo bo'ladigan muammolardan ogohlantirish;
 - talabaning o'rganish va turli to'psiricqlarini bajarish jarayonida ularga yordam berish :

²⁰ Sh.S. Sharipova. Tarbiyachining kasbiy kompetentligini rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar. Usuliy ko'rsatma. 2021y.

- ta'limiy va kasbiy amallarni bajarishdagi faoliyatta muammolar, emotional muhitning buzilishi, jamoa bilan o'zaro munosabatdagi muammolar.
- ta'lim sifatini oshirish;
- tarbiyachilarning pedagogik-psixologik kompetentligini rivojlantirish.

18-rasm. Pedagogik-psixologik kollobratsiya tuzilishi

Ta'lim jarayonida pedagogik-psixologik kollobratsiyani o'tkazishning muqaddim – tarbiyachi va bolaning mashg'ulot jarayonidagi holatini o'rganish va muvaziy- amaliy hamkorlikni yo'lga qo'yishdir.

§ 21. Pedagogik-psixologik kollobratsiyaning asosiy yo'nalishlari

Hamkorlikda o'qitish “o'rganishning tabiiyligi” vaziyatini yaratishga imkon beradi, bunda “inson bilimlari ijtimoiy o'zaro ta'sir orqali kengaytiriladi, bilimlarning ijodiy faolligi rag'batlantiriladi. Hamkorlikdagi ta'lim jarayonida talaba o'z resurslarini guruh bilan baham ko'radi, o'rganish uchun guruh ishlaridan foydalanadi”. Uning faoliyatining tuzilishi ochiqlik, moslashuvchanlik va unda (muvaziy) yo'lga ega bo'ladi - erkinlik.

Hamkorlikda o'qitishda o'qituvchi guruhning teng huquqli a'zosi sifatida harakat qiladi. Guruh motivatsiya, ma'lumot manbai, o'z-o'ziga yordam va o'zaro yordam vositasi, bilimlarni jamoaviy qurish uchun o'zaro ta'sir joyidir.

A. V. Kulikovning fikriga ko'ra, "zaif tuzilgan vazifalar hamkorlikda o'qitishda muvaffaqiyatli hal qilinadi, shuning uchun u ko'proq gumaniar fanlarda qo'llaniladi"²¹.

Hamkorlikda o'qitishda talabalarining ijtimoiy va hissiy rivojlanishi amalga oshiriladi. Bu shuni anglatadiki, guruhning har bir a'zosini hurmat qilish, qobiliyati va shaxsiy hissasini e'tirof etish, hamkorlik qilish istagi va qobiliyati, o'zaro tushunish kabi shaxsiy fazilatlar shakllanadi.

Pedagogik-psixologik kolloboratsiyaning asosiy yo'nalishlariga psixologik moslashuv va pedagogik bilimlar kiradi.

Hamkorlikdagi faoliyatda tarbiyachi doimiy ijodiy o'sishga, o'zining professionallik shkalasini (darejasini) ko'tarishga intiladi;

O'zini boshqarish, o'zini rivojlantirish, o'zini anglash va fikrlash uchun imkoniyatlarni yaratadi;

Kommunikativ, shaxsiy-psixologik, kreativlik ko'nikmasi rivojlanadi.

Nazariy, amaliy faoliyat malakalar va pedagogik qobiliyatlarini o'zlashtirishda, muayyan ijtimoiy talablar va vazifalarni bajarishda zarur bo'lgan ko'nikmalarni egallaydi;

Tarbiyachining bilim, ko'nikma, malakaga, tajribaga egaligi, o'zining pedagogik qobiliyati, metodikasi mavjudligi tufayli kolloboratsiyada fikr, tajriba almashinish jarayoni yuzaga keladi;

Treninglar davomida interfaol muloqot orqali o'zini muvaffaqiyatli namoyon qila oladi;

O'zining kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi;

Hamkorlikdagi ta'lim bir qancha nazariyalar va tushunchalarga asoslanadi:

- ❖ bilimlarni boshqarish, bilimlarni konvertatsiya qilish konsepsiyasi;
- ❖ hamkorlik pedagogikasining konseptual qoidalari;
- ❖ jamoaviy, birlalikdagi faoliyat, kollegiallik g'oyalari;
- ❖ aloqa nazariyasi qoidalari, chunki ushbu o'quv strategiyasida muloqot bilim almashinishning asosiy vositasidir.

Hamkorlikdagi ta'limning tarbiyaviy ahamiyati hamkorlik pedagogikasi g'oyalari bilan ta'minlanadi, bu o'quv jarayonida barcha sub'yektlar umumiy faoliyatda do'stlik, o'zaro hurmat, o'zaro yordam, kollektivizm munosabatlari bilan birlashtirilganligini tushunishga imkon beradi.

§ 22. Mashg'ulotlarni tashkil etishda kolloborativ yondashuv

Mashg'ulotlarni bunday taqsimlash bolalarning dastur materialini yengilroq o'zlashtirib olishga imkon yaratadi.

Kun davomida bir necha marta: ertalabki qabul vaqtda, ertalabki va kechki uyda bolalarning mustaqil faoliyatlarini tashkil etiladi. Bolalar o'zlariga tanish bo'lgan didaktik va harakati o'yinlarni o'yinaydilar, hohlagan rasmlarini chizadilar, hohlagan narsalarini yasaydilar, kitoblari, rasmlarni tomosha qiladilar, hohlagan badiiy asarlarini tinglaydilar.

Bolalarning mustaqil faoliyati ular uchun dam olish soati hisoblanadi, ammo ular bilan bir vaqtda bolalarning o'z-o'zini tashkil eta bilish qobiliyati o'sishiga, kulq madaniyati irodaviy sifatlarining tarbiyalanishiga, jamoa munosabatlarning shakllanishiga yordam beradi. U har xil faoliyatlarda bolalardagi o'ziga xos ijodkorlikning rivojlanishiga keng imkoniyat yaratadi. SHuning uchun bolalarning mustaqil faoliyatiga ham tarbiyachining rahbarlik qilishi talab etiladi: chunki hohlagan ishi bilan shug'ullanishiga imkon yaratish, kerakli material va asbob-uskunalar bilan ta'minlashda, tarbiyachining maslahati lozim bo'ladi.

Mashg'ulotlar jadvalini tuzishda quyidagi talablarga rioya qilish

kerak:

1. Dasturning hamma bo'limlari bo'yicha mashg'ulotlarni haftaga teng taqsimlash.
2. Haftaning birinchi va oxirgi kuniga osongina mashg'ulotlar qo'yiladi.
3. Haftaning seshanba, chorshanba va 'ayshanba kunlarida bolalardagi aqliy faoliyat tezlashadi, shuning uchun bu kunlarga murakkabroq ishlar rejalashtiriladi.
4. Kun davomida birinchi bo'lib bolalardan aqliy zo'r berishni ko'proq talab etiladigan, kam harakati mashg'ulotlar rejalashtiriladi (tevarak-atrofdagi hayot va tabiat bilan tanishtirish, ona tili, matematika). Tasviriy faoliyat, jismoniy tarbiya, musiqa va shunga o'xshash mashg'ulotlar keyinroq rejalashtiriladi.
5. Kun davomida mashg'ulotlar quyidagicha tartibda almashitirib boriladi: matematika va jismoniy tarbiya, ona tili va tasviriy faoliyat va h.k.

Kun davomida sistemali ravishda mehnat faoliyati tashkil etilib, bolalar kattalarning mehnati bilan tanishtirib boriladi. Bu ish mashg'ulotlarda, ekskursiyalarda, maqsadli sayrlarda, bolalarning kattalar bilan birligidagi mehnati davomida amalga oshiriladi. Bunda bolalarning asosiy e'tibori mehnatning

²¹ Куликов А. В. Системы дистанционного коллоборативного обучения и некоторые аспекты технологии их разработки // Инновации и современные технологии в системе образования: материалы II Международной научно-практической конференции 20–21 февраля 2012 г. Пенза—Брянск—Шадринск: Научноиздательский центр «Синтез», 2012. С. 105–107.

insonlar uchun foydasiga, uning xilma-xilligiga, ishlayotganlarning axloqiy munosabatlari qaratiladi. Bolalarning o'qitilishi, mashg'ulotga tayyorlanishi, tabiat burchagida navbatchi vazifasini bajarish, ularda to'shiriqqa nisbatan javobgarlik hissinin rivojlantiradi, shu bilan birga jifimoiy his va munosabatlarni shakllantiradi. Bolalar hayoti kunning birinchi va ikkinchi yarmidagi kun tartibiga binoan tashkil etiladi. Buning uchun hamma zarur shart-sharoitlarni yaratish zarur. Kichkina guruh bolalarning ko'p vaqti guruh xonasida o'tadi. Yaxshi jihozlangan xona, o'yinchoq va qo'llanmalarni to'g'ri tanlash bolalarning to'laqoni hayot kechirishining asosiy sharti hisoblanadi. Guruh xonasidagi o'yinchoqlar bu yoshdagi bolalarning 2—3 ta bo'lib o'ynashlarini e'tiborga olib joylashtirishi, bir qancha o'yinlar uchun o'yinchoq burchagi tashkil etilishi, unda yana qurilish materiallari, harakatlantiruvchi o'yinchoqlar ham bo'lishi kerak, qolgan o'yinchoqlar, rasmlar, shkalalarga bolalar bemaol oladigan qilib joylashtirishi lozim. Xonada bolalarning 'olda mashina, aravachalarni bemaol yurgiza olishlari va yirik qurilish materiallari bilan o'ynashlari uchun ham joy ajratilishi kerak, harakatlarni rivojlantiruvchi jihozlar binoning maxsus xonalarida saqlanadi va jismoniy tarbiya mashg'ulotlaridagina olib chiqiladi. Maydonchaga qum yashliklari, bolalarning sakrashlari, tirmashib chiqishlari uchun kerakli jihozlar, qorda, muzda uchishlari uchun chanalar qo'yiladi.

Kichik guruh. Moddiy muhit ikkinchi guruh bolalari uchun ham xuddi birinchi kichik guruhnikidek tashkil etiladi. Bundan tashqari, kuzatish va mehnat uchun tabiat burchagiga akvariumda baliq, to'rlarda qushlar va mayda hayvonlar joylashtiriladi. Guruh xonasidan kitob javoni uchun joy ajratiladi. Bog'cha maydonchasida s'ort o'yinlari bilan shug'ullanish uchun maxsus joy buladi, u kerakli anjomlar bilan jihozlab qo'yiladi.

O'rta guruh. Guruhda uxlash xonasi, hojatkxona va echinish xonasi bo'lishi kerak. Guruh xonasi bir necha bo'limdan iborat bo'lishi kerak. Birinchi o'yin bo'limida qo'g'irchoq'ar hamda kerakli narsalar joylashtirilgan shkal bo'ladi. Ikkinchi o'yin bo'limida qurilish materiallari qo'yiladigan shkal va ular bilan o'ynash uchun joy ajratiladi. SHu xonaning yana bir qismida bolalarning badiiy faoliyat bilan mustaqil shug'ullanishlari uchun kerakli materiallar qo'yiladi. Kitob burchagi va stol usi bosma o'yini bilan shug'ullanishlari uchun o'yin burchagida tinchoq joyini ajratish kerak. Tabiat burchagini derazalarga yaqinroqqa joylashtirgan ma'qul. Xona amaliy san'at asarlari va ko'kalanzorlashtiruvchi o'simliklar bilan bezatiladi. Maydoncha boshqa maydonchalardan yashil, manzarali o'simliklar bilan to'silib, jismoniy mashqlar va s'ort o'yinlar uchun kerakli asboblilar bilan jihozlanadi.

Katta guruh. O'yin bo'limlari bolalarning yoshiga mos holda o'rta guruh

xonasi kabi jihozlanadi. Guruh xonasida yana mashg'ulot o'tkaziladigan bo'lim ajratiladi va u erga tarbiyachining stoli, ekran, shkal, taxta joylashtiriladi. Bolalarning mustaqil o'ynashlari uchun hamma kerakli materiallar (stollar, o'yinchoqlar solingan quichalar, vitrina shkal, tokchalar va boshqalar) bo'lishi lozim. Tabiat burchagi, qo'l mehnati bilan shug'ullanadigan burchak, kitob burchagi, tasviriy faoliyat burchaklari bo'lishi kerak.

Tayyorlov guruhi. Bu erdagi mashg'ulot o'tkaziladigan bo'limda katga guruhdagi singari bolalar uchun ikki kishilik stollar qo'yiladi. Guruh xonasidagi jihozlar zarurat tufayli shug'ullanganda o'yinga joy bo'shatish maqsadida boshqa tomonlarga surib qo'yadigan qilib joylashtiriladi. Maydonchada s'ort o'yinlari va har xil o'yin uchun joy ajratiladi, gulxona va 'oliz tashkil etilib, u erda bolalar o'zlariga gul va sabzavotlarni etishtiriladi.

SHunday qilib, kun davomida bolalar hayotini tashkil etishdagi talablar quyidagicha:

1. Bolalarning barcha faoliyat turlari bilan shug'ullanishlari uchun shart-sharoitlar yaratish.
2. Har bir yosh guruhida faoliyat turlarini almashtirib borish.
3. Bolalarning harakat faolligini y etarlicha ta'minlash.
4. Mashg'ulot, o'yin, mehnat, maishiy faoliyat o'rtasida bog'liqlik o'rnatish.
5. Bolalarning olgan bilim, malaka, ko'nikmalarini mustaqil faoliyatlarida qo'llay olishga o'rgatish.
6. Bolani faoli bo'lishga, har doim biron narsa bilan mashg'ul bo'lishga o'rgatish.
7. Har bir bolani ijodiy qobiliyatlari, xohish va qiziqishlarini diqqat bilan ko'zga olib borish va uning yanada rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratish.
8. Bolalarning butun faoliyatiga tarbiyachining rahbarligi.
9. Kun tartibiga qat'iy rioya qilish.

Mashg'ulot bolalarga ta'lim berishning asosiy shaklidir. Mashg'ulot-tarbiyachining bolalarni kerakli bilim va malakalardan umumiy holda xabardor qilishidir. Tarbiyachi bolalarga ta'lim berishni kun davomida amalga oshiradi: ularning bilimlarini boyitadi, madaniy, gigienik, xulq madaniyati, nutqi, sanog'hisob, harakatlari kabi turli-tuman malaka va ko'nikmalarini shakllantirib boradi. Ammo ta'lim berishda bosh rolni mashg'ulot egallaydi. Kun tartibida unga ma'lum o'yin va vaqt ajratilgan. Mashg'ulot tarbiyachi rahbarligida o'tkaziladi, tarbiyachi mashg'ulotlarda bolalarni yangi bilimlardan xabardor qiladi, bolalar egallab olgan bilimlarini esa aniqlab mustahkamlaydi. Bolalarning amaliy mashg'ulotlarini tashkil etadi. O'quv materialining mazmuni asta-sekin murakkablashtirilib boriladi. Demak, mashg'ulot bolalarni maktabga tayyorlashda katta ahamiyatga ega.

Mashg'ulot bolalarda barqaror diqqat, irodani, diqqatni jalb eta olish kabi qobiliyatlarni rivojlanadi. Aynigsa, bolalarga bilim berishni jamoa usulida olib borish katta ahamiyatga birgalikdagi faoliyatlarda bolalar bir-birlariga faol ta'sir etishadi, o'z tashabbusi, tolaqonligini namoyon qilish imkoniyati tug'iladi. Bolalar ishiga zo'r berishni talab etuvchi vazifa qo'yilganda birgalikda qayg'urishadi, jamoachilik hissi shakllanadi. Ekskursiyalar, rasmlar qilib yo'q qilish, qurish-yasash ishlarni birgalikda bajarish, umumiy raqs-o'yinlarni ijro etish, badiiy asarlarni eshitish, o'qishda paydo bo'lgan birgalikdagi kechimmalar bolalarning birlashgan do'stona jamoasini yaratishga yordam beradi, birga ishlash, yashashga o'rgatadi.

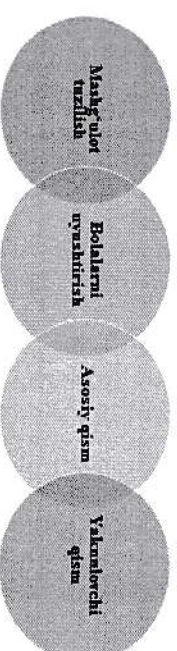
Mashg'ulotda ta'lim berish orqali bolalarda maktabdagi o'qishga qiziqish tarbiyalanadi, javobgarlik hissi, o'zini tuta olish, mehnat qilishga intilish odati, topshirilgan ishini bajarish kabi sifatlar hosil qilinadi.

Mashg'ulot paytida bolalarda mustaqil fikr yuritish malakasi tarkib to'rtirladi, tarbiyachilarga qulog' solish, hikoya qilayotgan voqeadagi asosiy g'oyalarni ajrata olish, qisqacha umumlashtirish kabi malakalarni rivojlantirishga katta e'tibor beriladi. Tayyorlov guruhlarida mashg'ulotlar orqali bolalarda tashabbuskorlik va mustaqillik bilimiga qiziquvchanlik, faol tafakkur, taqqoslash, umumlashtirish, xulosalar chiqarish kabi malakalar tarbiyalab boriladi.

Mashg'ulot jarayonida bolalarda kuzatuvchanlik, javobgarlik hissi takomillashtirib boriladi, ularda mehnat qilish malakasi va xohishi tarbiyalanadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotida kichikinoylarni tevarak-atrofdagi hayot tabiat bilan tanishtirish, ularning nutqini, eng oddiy matematik tasavvurlarni o'stirish, musiqa, tasviriy san'at, qurish yasash, jismoniy tarbiya mashg'ulotlari olib boriladi. Mashg'ulotlar boladan aqliy va jismoniy kuchlarni talab etadi, ya'ni u bolaning faolligi bilan, bog'liq bo'lib, bola ma'lum natijaga erishish uchun intiladi. Bu esa boladan uzoq ixtiyoriy diqqatni talab etadi.

Mashg'ulotlar kunning birinchi yarimida o'tkaziladi, chunki birinchidan, bola ertalabki soatlarda aqliy vazifani yaxshi bajara oladi, xona tabiiy yorug'lik bilan yaxshi ta'minlangan bo'ladi. Har bir yosh guruhida necha marta mashg'ulot o'tkazilishi, uning mazmuni va har bir mashg'ulot yoshi guruhlariga bo'yicha qancha davom etishi takomillashtirilgan "ilk qadam" davlat o'quv dasturida ularning yosh xususiyatlarini e'tiborga olgan holda belgilab berilgan.

Bolalarning bilimlarini sinovchi mashg'ulotlardan maqsad tarbiyachi bolalar dasturda belgilangan bilim va malakalarni o'zlashtirish darajasini bilib oladi va o'zining keyingi ishi mazmuni, metodlarini belgilaydi. Integratsion mashg'ulotlar bolalarga uyg'unlashtirilgan bilim beradi. Egallangan bilimlar mustahkamlanadi.

19-rasm. Mashg'ulot tuzilishi

Bolalar mashg'ulotga qiziqish va faollik bilan ishtirok etishi uchun mashg'ulot mazmuni va metodikasi 'uxta o'ylab olinishi kerak. Bolalar o'quv faoliyatini qanchalik 'uxta egallab olsalar, tarbiyachini e'tibor bilan tinglab, o'yindan mashg'ulotga osonlik bilan o'tadilar.

Tarbiyachilar bolalarni yig'ib, ularning mashg'ulotga tayyorgarligi: tashqi ko'rinishi, o'z joyiga to'g'ri o'tirishi, diqqatini to'rtlaganini tekshiradi. Mashg'ulot muvaffiqiyatli o'tishi uchun bolalarda qiziqishni uyg'otish, buning uchun bolalarning yoshi, qiziqishi faoliyatiga mos har xil usullarni qo'llash kerak. Kichik guruh bolalarida mashg'ulotga qiziqish uyg'otish uchun bolalarni qiziqitadigan mazmundagi kutilmagan to'rtishmoqlar, muammoli usullardan foydalaniladi. "Qulog' solinglar-eh, kimdir eshik qoqya'ti? Bu qorbocho biznikiga mehmonga keldi", deb mashg'ulotni boshlash maqsadga muvofiq bo'ladi. Tarbiyachi katta guruhlarda esa qanday mashg'ulot o'tkazilishi haqida bolalarni oldindan ogohlantirib qo'yadi. Bu esa bolalarni keyingi mashg'ulotga bo'lgan qiziqishini o'rtiradi. Masalan, hayvonot bog'iga, ekskursiyaga borishni bolalarga bir hafta oldin aytib qo'yadi va ularga hayvonot bog'ini aylanib chiqishni, ota-onasi bilan blyat qilganda qanday hayvonlarni ko'rganini va ular qanday taassurot qoldirganini eslab qolishni taklif etadi. Bolalar esa bu kunni zo'r qiziqish va xursandchilik bilan kutishadi. Katta guruh va tayyorlov guruhlaridagi bolalar o'tkazilayotgan mashg'ulotning zarur va majburiyligini ongli ravishda tushunib unga tayyorlanib boradilar. Mashg'ulot jarayonida bolalarga yangi bilim beriladi. Berilayotgan to'shiriq yuzasidan yo'l-yo'riq ko'rsatiladi. To'shiriqni bajarishda qiyalangan bolalarga yordam ham beriladi. SHuningdek, berilgan to'shiriqni hamma bolalar tomonidan to'rtliq bajarilishini ta'minlash uchun tarbiyachi turli xil metod va usullardan keng foydalanadi.

Maktabgacha yoshidagi bolalar o'rtishni va yozishni bilimlarni uchun o'tilgan mavzuni qaytarib mustahkamlay olmaydi. SHunga ko'ra bolalarga berilgan bilimni mustahkamlash tarbiyachi takrorlash va mashg'ulotlardan foydalanib boradi. Bu jarayonda bolalarga mexanik qaytarish yoki yodlatishdan

chetlashish kerak. Chunki mazmuni anglab olinmagan material tezda esdan chiqadi.

Mashg'ulotda tarbiyachining bolalarda qo'yadigan talabi, albatta, ularning yoshi va imkoniyatiga mos bo'lishi kerak. Tarbiyachi kichik guruh bolalarini ikki guruhga bo'lib mashg'ulot olib boradi. Tarbiyachi birinchi guruh bolalari bilan mashg'ulot o'tkazganda ikkinchi guruh bolalariga enaga qarab turadi. Tarbiyachi dastlabki mashg'ulotlar jarayonida guruh xonasi qo'g'irchoq va o'yinchoqlar bilan tanishtirishi kerak. Qo'g'irchoqlar yordamida esa mashg'ulot o'tkazadi. Tarbiyachi avval bolalarda mashg'ulotga qiziqish uyg'otib bersa, keyin mashg'ulotning hamma uchun majburiyatini bolalar ongiga singdirib boradi. O'tkazilayotgan mashg'ulotlar asta-sekin murakkablashtirilib bolalar xulqiga moslab boriladi. Bolalar mashg'ulot jarayonida axloq-qoidalarini egallab boradilar. To'g'ri o'tirish, tarbiyachini so'zini diqqat bilan eshitish, chalg'imaslik, tarbiyachi so'ragandagina javob berish, javob berganda o'rindan turish kabilar o'rgatiladi. Mashg'ulotning sifati va uning natijasi tarbiyachining unga qanday tayyorgarlik ko'rganiga va pedagogik mahoratiga bog'liq.

Mashg'ulotga tayyorlanish mazmuniga quyidagilar kiradi: mashg'ulotni rejalashtirish, kerakli jihozlarni oldindan tayyorlab qo'yish, bolalarni mashg'ulotga tayyorlash.

Tarbiyachi mashg'ulotni bir bo'limdan bitta emas, balki butun bir mashg'ulotlar tizimini rejalashtirib olib borsa, ijobiy natijani qo'lga kiritishi tabiiy.

Tarbiyachi mashg'ulotlarni metodik adabiyotlardan keng foydalanilgan holda olib borishi kerak. Agar mashg'ulotlar murakkabroq bo'lsa, tarbiyachi, albatta, unga reja tuzadi. Rejada mashg'ulotning mazmuni tayyorlanish uchun kerak bo'lgan jihozlarni, bolalar bilan olib boriladigan dastlabki ishlar, mashg'ulotning borishi va tarbiyachi foydalanadigan metodik usullar ko'rsatiladi.

Har bir bog'chada metodika kabinetlari mavjud, unda «Bolalar bog'chasida ta'lim-tarbiya dasturi»ning hamma bo'limlari bo'yicha metodik qo'llanmalar bo'ladi. Eitishmaganini tarbiyachi o'zi tayyorlaydi, ba'zan esa bu ishga katta va tayyorlov guruhlari bolalarini jalb etadi. Tarbiyachi mashg'ulot uchun kerakli materiallarni bir kun ilgari tayyorlaydi. Tarbiyachi bolalar bog'chasida asosiy shaxs hisoblanib, yosh avlodning tarbiyalanganligi va bilish darajasi uning g'oyaviy, siyosiy va ilmiy pedagogik tayyorgarligiga, javobgarlik hissiiga, salohiyatiga, pedagogik mahoratiga bog'liq. Odatda, bolaning o'quv faoliyatiga bo'lgan munosabati ham uning tarbiyachi shaxsiga bulgan munosabati bilan belgilanadi.

Tayanch tushunchalar

Kollaboratsiya -fransuzcha so'zdan olingan bo'lib, (collaboration) "hamkorlik" degan ma'noni anglatadi. Ya'ni "birgilda faoliyat, hamkorlikda ishlamoq.

Psixologik moslashuvchanlik- faoliyatning muvaffaqiyatli va muvaffaqiyatsiz sabablarini munosib baholash kompetensiyalarini oshirish. Shaxsiy va siyosiy fazilatlar kollaboratsiyasini rivojlantirish.

Psixologik bilim-tarbiyachining 'siyologik kompetensiyalarini oshirishga turki beradigan, ularda o'z o'zini rivojlantirishga motivatsiya uyg'otadigan masbqlar va metodikalarni ishlab chiqish.

Pedagogik moslashuvchanlik- kasbiy bilimlarni birgalikda qo'llash kompetensiyalarini shakllantirish. Yakuniy natijalarni katoatlaydigan kollaboratsiya muhitini yaratish.

Pedagogik bilim- kasbiy bilimlarni shakllantirish; Innovatsion muhida kasbga oid ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni oshirishga qaratilgan bilimlar kollaboratsiyasini rivojlantirish.

Hamkorlikdagi faoliyat- tarbiyachi doimiy ijodiy o'sishga, o'zining 'rofessionallik shkalasini (darajasini) ko'tarishga intiladi.

O'zini boshqarish-o'zini rivojlantirish, o'zini anglash va fikrlash uchun imkoniyatlarni yaratadi.

Nazorat uchun savollar:

1. Kollaboratsiya tushunchasini aniqlang.
2. Pedagogik-psixologik kollaboratsiyani hosil qilish uchun qanday imoniylarga tayanish kerak?
3. Ta'lim jarayonida pedagogik-psixologik kollaboratsiyani o'tkazishning muqsadi nimadan iborat?
4. Hamkorlikda o'qitish qanday amalga oshiriladi?
5. Pedagogik- psixologik kollaboratsiyaning qanday yo'nalishlari mavjud?
6. Hamkorlikdagi ta'lim bir qancha nazariyalar va tushunchalarga moslanadi?
7. Psixologik moslashuvchanlik nima?
8. Psixologik bilimdonlikka ta'rif bering.
9. Pedagogik moslashuvchanlikka izoh bering.
10. Hamkorlikdagi faoliyat qanday amalga oshiriladi?

Mavzu yuzasidan test topshiriqlari.

1. Nuqtalar o'rniga kerakli so'zlarni qo'ying.... fransuzcha so'zdan olingan bo'lib, (collaboration) "hamkorlik" degan ma'noni anglatadi. Ya'ni "birgilda faoliyat, hamkorlikda ishlamoq". Umumiy maqsadlarga erishish

uchun ikki yoki undan ko'proq insonlarning birgalikdagi faoliyati, unda bilimlar almashiladi, o'rganiladi va kelishuvga erishiladi.

A. Kollaboratsiya

B. Integratsiya

D. Xamkorlik

E. Tenglik

2. Pedagogik-psixologik kollaboratsiyaning asosiy yo'nalishlariga nimalar kiradi?

A. Psixologik moslashuv va pedagogik bilimlar

B. O'zini rivojlantirish

D. O'zini anglash

E. Fikrlash uchun imkoniyatlarni yaratish

3. Pedagogik bilim bu.

A. Kasbiy bilimlarni shakllantirish, innovatsion muhitda kasbga oid ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni oshirishga qaratilgan bilimlar kollaboratsiyasini rivojlantirish

B. Tarbiyachi doimiy ijodiy o'sishga, o'zing 'rofessionallik shkalasini (darajasini) ko'tarishga intiladi.

D. tarbiyachining 'sioxologik kompetensiyalarini oshirishga turki beradigan, ularda o'z o'zini rivojlantirishga motivatsiya uyg'otadigan mashqlar va metodikalarni ishlab chiqish

E. Faoliyatning muvaffaqiyatli va muvaffaqiyatsiz sabablarini munosib baholash kompetensiyalarini oshirish

4. Pedagogik-psixologik kollaboratsiyani hosil qilish uchun nechta tamoyillarga tayanish kerak?

A. 3 ta

B. 2ta

D. 4 ta

E. 6 ta

5. Ta'lim jarayonida pedagogik-psixologik kollaboratsiyani o'tkazishning maqsadi nima?

A. O'qituvchi va talabaning dars jarayonidagi holatini o'rganish va nazariy-amaliy hamkorlikni yo'lga qo'yish

B. Nazariy, amaliy faoliyat malakalar va pedagogik qobiliyatlarini o'zlashtirishda, muayyan ijtimoiy talablar va vazifalarni bajarishda zarur bo'lgan ko'nikmalarni egallash

D. Tarbiyachilarning pedagogik-psixologik kompetentligini rivojlantirish

E. Tarbiyachining bilim, ko'nikma, malakasini mustahkamlash

VIII.BOB. TARBIYACHINING KASBIY KOMPETENTLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH

§ 23. Tarbiyachining kasbiy kompetentligi tasnifi

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarning kasbiy kompetentligi uzluksiz ta'limda ta'limiy vaziyatlarni shaxsiy imkoniyatlaridan kelib chiqib baholash va to'g'ri yechim tanlashlarida namoyon bo'ladi.

Kompetentlik muayyan elementlardan tashkil topadi.

Ular quyidagilar:

bilim -dalillar to'plami bo'lib, o'quv faoliyat bosqichini talab etadi; bilim intellektual kontekstida namoyon bo'ladi;

ko'nikma - aniq vazifani bajarishda usul va shakllarni to'g'ri tanlash va uni rivojlantirishdan iborat bo'lgan shaxsiy va kasbiy fazilat;

qobiliyat - konkret pedagogik vazifalarni bajarish: buning uchun tarbiyachilarda pedagogik qobiliyalar mavjud bo'lishi lozim;

xulq-atvor stereotiplari - harakat shakllari, qabul qilingan vazifalarni bajarish: tarbiyachilarning xulq-atvori uning shaxsiy qadriyati, etiketi, atrofdagi voqe'larga munosabatida namoyon bo'ladi. Harakalar tarbiyachilarning ta'lim jarayonidagi professional etikasi hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilari kasbiy kompetentligini rivojlantirishda tarbiyachining kasbiy kompetentligi tuzilmasi alohida o'rin tutadi.

O'quv jarayonining ishtirokchilari alohida xususiyatga ega bo'lgan katalar bo'lib, bunda o'tkazilayotgan mashg'ulotni loyihalash va o'tkazish uchun ma'lum me'yorlarni bajarish, tarbiyachilarning qiziqishlari va kompetentligini oshirish, ularning ehtiyojlarini qondiradigan o'quv tashkiliy shakllarini izlab topish talab etiladi.

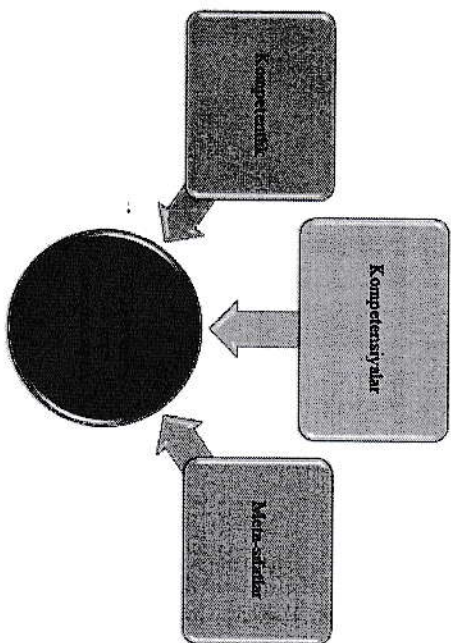
O'quv jarayonida bo'ljak tarbiyachilarning shaxsiy va kasbiy kompetentligini rivojlantirish uchun yetarli shart-sharoitlar yaratilishi muhim ahamiyatga egadir. Kasbiy kompetentlik zamonaviy tarbiyachining ta'lim munomolariga qaratilgan va o'quv jarayonini modernizatsiya qilish sharoitida bezzilari darajada oshgan asosiy xususiyatlardan biridir. Tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda tashkil etilgan didaktik tizim o'z ichiga aniq maqsad, tamoyillar, o'qitishning usul va shakllarini qamrab oladi.

Didaktik tizim yo'lga qo'yilishi bilan maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarning kasbiy va umummadaniy kompetentligi ham shakllantiriladi. Ularda o'z faoliyatlarini aniq bir maqsadga yo'naltirish malakalarini rivojlantirish maqsadga muvofiq. Ta'lim jarayoni tizimli yondashuvga asoslanib, hissiy idrok

etish, bilimlarni tushunish va o'zlashtirish, o'zlashtirilgan bilimlarni amaliyotda verifikatsiya qilish, ya'ni, (tekshirish, tasdiqlash, nazariy holatlarni asoslash metodi) nazariy bilimlarni tajriba yordamida aniqlash omili hisoblanadi.

§ 24. Jahon ta'lim amaliyotida muhim kompetensiyalar. Psixolog E.F.Zeerning "Muhim kompetensiya" faoid nazariyasi.

Tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini oshirish so'nggi yillarda eng dolzarb vazifalarga aylanib bormoqda. Zero, Prezidentimiz SH.Mirziyoyev yosh avlod ta'lim-tarbiyasiga, sog'lom va barkamol, har tomonlana yetuk insonlar bo'lib yetishishiga alohida e'tibor qaratmoqdalar, keng imkoniyatlar yaratish bilan birgalikda ta'lim sohasida ko'plab islohotlar amalga oshirilmogda. Muntazam ravishda ijtimoiy tajribalar transformatsiyasi ro'y berib, ta'lim sohasi yangilanmogda, pedagogik sohada turli xil mualliflik dasturlari paydo bo'lmogda, zamonaviy mutaxassisga bo'lgan ijtimoiy talab ortmogda.

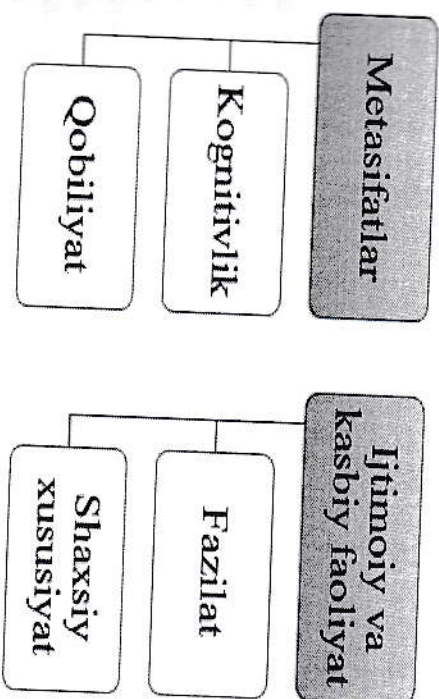
20-rasm. Meta-ta'lim tuzilishi

Kompetensiyalar tushunchalar, tamoyillar, semantik qoidalar shaklida taqdim etilgan nazariy va empirik bilimlarni mazmunli umumlashtirishdir. Nazariy kompetensiyalar vogelik ob'yektlari va hodisalarning ichki aloqalari va munosabatlarni aks ettiradi, ularni konkretlashtirish tushunchalar, qonunlar, tamoyillarda ifodalanadi.

Empirik kompetensiyalar predmet va hodisalarning tasbqi xususiyatlarini aks ettiradi va samarali bo'ladi, ularni konkretlashtirish so'z-atamalar, belgilar, illyustratsiyalar, misollardan iborat. Bu kompetensiyalar umumlashtirilgan bilimlarning yaxlit universal tizimlashtirilgan majmui - asosiy kompetensiyalar bo'lib, bizning fikrimizcha, ular kompetensiyalar va meta-sifatlariga nisbatan ustuvorligini ta'kidlaydi.

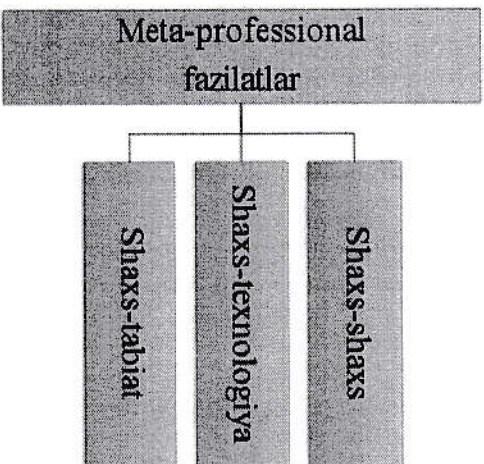
Kompetensiya - bu kasbiy faoliyatning samarali bajarilishini, shaxsning o'z vakolatlarini amalda qo'llash qobiliyatini ta'minlaydigan umumlashtirilgan harakat usullari. Qobiliyatning asosini faoliyat qobiliyatlari tashkil etadi - muayyan sharoitlarda harakat qilish usullari to'plami, ularsiz vakolatlarini amalga oshirish mumkin emas. Asosiy vakolatlar siyosiy, ijtimoiy, madaniyatlara, kommunikativ, axborot, shaxsiy va boshqalar bo'lib, ular maxsus vakolatlarini amalga oshirishni ham belgilaydi.

E.F.Zeer unda metasifat deb atagan boshqa konstruktivni ko'rib chiqish zarurligini ta'kidlaydi. Metasifatlar quyidagi chizmada keltiriladi:

21-rasm. Metasifat komponentlar

E. F. Zeer metasifatlarining ikki guruhini ajratib ko'rsatadi: turli xil ta'lim, kognitiv va ijtimoiy-kasbiy faoliyat turlarini (kognitiv, tartibga soluvchi, kommunikativ fazilatlar) amalga oshirishda talab qilinadigan keng doiradagi faoliyatga ega bo'lgan guruh, tor harakat radiusi guruh - kasb guruhlarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan meta-professional fazilatlar quyida keltiriladi:

22-rasm. Meta-professional fazilatlar

"Kompetentlik" tushunchasining muhim elementlaridan biri bilim hisoblanadi. Bilim intellektual kontekstidan iborat bo'lib, unda ilmiy dalil va ma'lumotlar, bajariladigan o'quv topshiriqlari bilan ifodalanadi. Tarbiyachi ta'limiy maqsadga erishish uchun zarur, mavzuga oid, yoshga doir metod va vositalarni qo'llash ko'nikmasiga ega bo'lishi lozim. Ko'nikmalar juda keng diapazonda namoyon bo'ladi, aqliy, axloqiy jihatdan ziyarlik talab etiladi, shuningdek, maxsus metodlarni amaliyotga tatbiq eta olishi lozim. Qobiliyat aniq vazifalarni bajarishga bo'lgan layoqat bilan birga shakllanadi. Xulq-atvor stereotipi tarbiyachining etikasi, qadriyati, atrof olamga bo'lgan munosabati va fikrlarida ifodalanadi.

Tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini oshirishda tashkil etiladigan o'quv-tarbiyaviy jarayonlar yuqorida keltirilgan tavsiflarni rivojlantirishda muhim omil bo'ladi. Zamonaviy tarbiyachining pedagogik faoliyatidagi kasbiy sifatlaridan biri ta'lim jarayonini yangilashga bo'lgan munosabati o'zgarishi.

Tarbiyachilarning kasbiy kompetentligi tarbiyalanuvchilar bilan ishlash davomida qulay pedagogik vaziyatlar, imkoniyatlar yaratish, bolalarning fikrlarini tez ilg'ay olish, zamonaviy usullarni tatbiq etish, pedagogik-psixologik nuqtai-nazardan ularning faoliyatini tahlil qilish bilan takomillashib boradi.

Tarbiyachining kompetentligi bilim, ko'nika va malakalarning tizimli integratsiyasi asosida mukammallashib boradi.

Tarbiyachining kasbiy qadriyati, shaxsiy sifatleri pedagogik insonparvarlik, pedagogik qobiliyat, pedagogik mahorat, mutaxassislik bo'yicha egallagan bilimni oqaligina namoyon bo'ladi.

Tarbiyachining kasbiy kompetentligi maqsadga muvofiq harakat qilish qobiliyati, shuningdek, metodik jihatdan ta'lim-tarbiya ishini tashkil etish, erkin holda muammo va vazifalarning yechimini topish, o'zining pedagogik faoliyati natijalarini baholashdan iborat. Tarbiyachilar o'zlarining kasbiy kompetentligini tashxis qilishlari, axborot texnologiyalari dasturlarini qo'llashga erishishlari, zamonaviy faol ta'lim texnologiyalaridan foydalanishlari maqsadga muvofiq. SHu mamloda, malaka oshirish o'quv dasturining mazmuni ham ularning kasbiy kompetentlik darajasi tashxisidan kelib chiqib tashkil etilishi lozim. Tarbiyachilarda pedagogik faoliyat davomida natijat kompetentlik rivojlanadi, balki izlanishlar, tajriba almashishlar, mutaxassislik bo'yicha o'rganishlar orqali shaxsiy va pedagogik-psixologik imkoniyatlari o'rtib boradi. Agarda tarbiyachida kasbiy o'sish bo'lsa, unda kompetentlik hajmi tobora kengayib boradi, mabodo pedagogik faoliyatida yuqori natijalarga erishishni ko'zda tutmasa, avvalgiday qoladi.

Umuman, kasbiy o'sish va kompetentlik o'zaro dialektik aloqada bo'lgan tushunchalar bo'lib, o'zaro proportsional ravishda takomillashadi. Kasbiy kompetentlik tarbiyachining ichki potentsiali, psixologik bilimlari (tasavvuri, harakat dasturi (algoritmi) harakati, munosabat va qadriyatlar tizimi)ni tashkil etish bo'lib, tarbiyachi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Tarbiyachi, avvalo, shaxsiy sifatleri bilan tarbiyalanuvchilarni ortidan ergashtira oladi. SHunday ekan, tarbiyachida, avvalo, shaxsiy kompetentsiyalar shakllanishi lozim. Fugaroлик burchi va vazifasini bajarish, faoliyatini takomillashtirish, o'z-o'zini rivojlantirish va boshqarish kabilar shular jumlasiga kiradi.

Tarbiyachilarning shaxsiy kompetentligi ijtimoiy muhit va insonlarga bo'lgan munosabatlarda aks etadi. Ular jamiyatimizdagi ijtimoiy qatlam, jamoa va do'irlari, oila a'zolari, kasbdoshlariga nisbatan hurmat bilan qaraydilar.

Tarbiyachi bolalarda bilish faoliyatini rivojlantirishi va ta'limiy vaziyatlarni yaratish zarur. O'quv, o'yin, mehnat, tadqiqotchilik faoliyatini samarali tashkil etishlari yosh avlodni maktab ta'limiga tayyorlashga zamin yaratadi. Tarbiyachi kompyuter savodxonligi, elektron resurslar, internet tarmoqlari, ommaviy-axborot vositalaridan unumli foydalanish ko'nikmasiga ega bo'lishi kerak. Tarbiyachi kompetentligini shaxsiy sifatlar integratsiyasi ham deysish mumkin. Tarbiyachilarning kompetentligi stratisiga ta'limiy savollarni to'g'ri bera olish,

hodsizlarining sabablarini aniqlash, ayrim muammolarning yechimini topish, aniq vaziyatlarga baho berish kabi xususiyatlarga ega bo'lishlik kabilar kiradi. Tarbiyachilardagi ijodkorlik, ilhomlanish, kutilmagan vaziyatlardan chiqish, tashxis qila olish, kreativ fikrlash va o'z qarashlarini bildira olish ko'nikmalari malaka oshirish jarayonida yanada mustahkamlanadi. Ayniqsa, interfaol usullar qo'llanilgan o'quv mashg'ulotlarida ularda tashkilotchilik sifatleri, mazuga mos tushuncha berish, maqsadni to'g'ri belgilash va yutuqlarga erishish, refleksiv tafakkur qilish kabi kasbiy sifatlar ham shakllanadi.

Kommunikativ sifatlar, kasbdoshlari va tarbiyalanuvchilar bilan o'zaro mulqoti, atrof olamdagi ob'yektlar va ular haqida ma'lumotlar, ma'lumotlarni izlash, o'zgartirish va uzatish, jamoada turlicha ijtimoiy rollar ijro etish, telekommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish (elektron pochta, internet bilan ishlash)ga oid bilimlarga ega bo'lish bilan takomillashadi.

Tayanch tushunchalar

Kompetensiya - bu kasbiy faoliyatning samarali bajarilishini, shaxsning o'z vakolatlarini amalda qo'llash qobiliyatini ta'minlaydigan umumlashtirilgan harakat usullari. -fransuzcha so'zdan olingan bo'lib, (collaboration) "hamkorlik" degan ma'nomi anglatadi. Ya'ni "birgikda faoliyat, hamkorlikda ishlamoq."

Kompetentlik-tushunchasining muhim elementlaridan biri bilim hisoblanadi. Bilim intellektual kontekstdan iborat bo'lib, unda ilmiy dalil va ma'lumotlar, bajariladigan o'quv topshiriqlari bilan ifodalanadi. **Kasbiy kompetentlik**-tarbiyachining ichki potentsiali, psixologik bilimlari (tasavvuri, harakat dasturi (algoritmi) harakati, munosabat va qadriyatlar tizimi)ni tashkil etish bo'lib, tarbiyachi uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarbiyachining kasbiy kompetentligi -maqsadga muvofiq harakat qilish qobiliyati, shuningdek, metodik jihatdan ta'lim-tarbiya ishini tashkil etish, erkin holda muammo va vazifalarning yechimini topish, o'zining pedagogik faoliyati natijalarini baholashdan iborat.

Bilim -dalillar to'plami bo'lib, o'quv faoliyat bosqichini talab etadi; bilim intellektual kontekstda namoyon bo'ladi.

Ko'nikma - aniq vazifani bajarishda usul va shakllarni to'g'ri tanlash va uni rivojlantirishdan iborat bo'lgan shaxsiy va kasbiy fazilat.

Qobiliyat - konkret pedagogik vazifalarni bajarish: buning uchun tarbiyachilarda pedagogik qobiliyatlar mavjud bo'lishi lozim; **xulq-atvor Stereotip** - harakat shakllari, qabul qilingan vazifalarni bajarish: tarbiyachilarning xulq-atvori uning shaxsiy qadriyati, etiketi, atrofdagi voqeiklarga munosabatida namoyon bo'ladi.

Nazorat uchun savollar:

1. Kompetentlik elementlarini izohlang.
2. Tashkiliy-didaktik tizim nima?
3. Tarbiyachi qanday ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak?
4. E. F. Zeer kompetensiyani qanday turlarga ajratgan?
5. Tarbiyachilarning shaxsiy kompetentligi qanday namoyon bo'ladi?
6. Kasbiy o'sish va kompetentlik qanday tushuncha?
7. Tarbiyachining kasbiy kompetentligiga ta'rif bering?
8. Kommunikativ sifatlar nima?
9. Kasbiy kompetentlikning komponentlari tarkibiga nimalar kiradi?
10. Stereotip tushunchasini izohlang?

Mavzu yuzasidan test to'shiqlari.

1. **Kompetentlik elementlari qaysilar?**
 - A. Bilim, ko'nikma, qobiliyat, xulq-atvor stereotip
 - B. Malaka, tajriba
 - D. Bilim, ko'nikma, malaka
 - E. Ko'nikma, qobiliyat, xulq-atvor stereotip
2. **Nuqtalar o'rtiga kerakli so'zni qo'ying. Kompetentlik tushunchasining muhim elementlaridan biri**
 - A. Bilim
 - B. Malaka
 - D. Ustanovka
 - E. Tajriba
3. **E. F. Zeer o'z asarlarida kompetensiyani qanday guruhlarga ajratgan?**
 - A. Kompetentlik, kompetensiyalar va meta-sifatlar
 - B. Ko'nikma, qobiliyat, xulq-atvor stereotip
 - D. Kompetensiyalar va meta-sifatlar
 - E. Ko'nikma, qobiliyat
4. **Ko'nikma bu...**
 - A. Aniq vazifani bajarishda usul va shakllarni to'g'ri tanlash va uni rivojlantirishdan iborat bo'lgan shaxsiy va kasbiy fazilat
 - B. Tarbiyachining kasbiy kompetentligi maqsadga muvofiq harakat qilish qobiliyati
 - D. Tarbiyachilar o'zlarining kasbiy kompetentligini tashxis qilishlari, axborot texnologiyalari dasturlarini qo'llashi

E. Tartyachlarning shaxsiy kompetentligi ijtimoiy muhit va insonlarga bo'lgan munosabat

5. E. F. Zeer metasifatlarining necha qismga ajratgan?

- A. 2
- B. 4
- D. 6
- E. 8

IX BOB. TARBIVACHINING KASBIY KOMPETENSIVIA TURLARI VA ULARNING BOG'LIQLIGI

§ 25. Kasbiy, shaxsiy, umummadaniy kompetensiya

Tarbiyachilarda kasbiy-pedagogik madaniyat kompetentlikni rivojlantirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Kasbiy-pedagogik madaniyat pedagog shaxsining integral sifatleri bo'lib, unda kognitiv, innovatsion texnologiyalar, shaxsiy-ijodiy komponentlar, o'zaro pedagogik faoliyat, ijodiy o'z-o'zini namoyon etish kabilardan tashkil topgan.

Tarbiyachining kasbiy-pedagogik madaniyatining rivojlanish ko'rsatkichlarini ko'rsatamiz:

Kasbiy faoliyatiga munosabat, kasbiy qadriyatga ega bo'lish, o'z-o'zini takomillashtirish;
insonparvarlik sifatlarining ustuvorligi;
ta'limiy vaziyatlarni yaratishdagi zaruriy ko'nikma va malakalar;
pedagogik-psixologik bilimlarga ega bo'lish;
pedagogik hodisalarni o'rganishga oid nazariy-metodik tamoyillardan foydalanish.

Tarbiyachilar maktabgacha pedagogika va yosh psixologiyasi, ta'lim texnologiyalarini bilishi, shuningdek, bolalarga ta'lim-tarbiya berishda innovatsion texnologiyalarni qo'llash, innovatsion o'qitish shakllarini qo'llay olish, didaktik vositalardan foydalanish, maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish faoliyatini rivojlantirish, kasbiy o'z-o'zini anglash va o'zini namoyon etish, shaxsiy va kasbiy bilimlarini rivojlantirish, ijodiy faol bo'lish qobiliyatlariga ega bo'lishlari zarur.

Tarbiyachilarda kasbiy kompetentlikning quyidagi komponentlari bo'lishi lozim:

- **kognitiv** – zaruriy kasbiy bilimlarning namoyon bo'lishi va mustahkamlanishi (bilim darajasi va hajmi kompetentlikning asosiy xususiyati hisoblanadi);
- **regulyativ** – mavjud bilimlardan foydalanish asosida kasbiy vazifalarni bajarish va yechimini topish malakasining shakllanishi;
- **refleksiv** – pedagogik obro'sini saqlagan holda faoliyatini to'g'ri tashkil etish ko'nikmasiga ega bo'lish;
- **kommunikativ** – pedagogik faoliyatni amalga oshirishda turlicha bo'lgan mulohazot shakllarini amalga oshirish malakalarining o'rinishi;
- **kreativ** – ijodiylik va ta'limiy faoliyatda ijodkorlik qilish ko'nikma va malakalarining mustahkamlanishi;

- **perseptiv** – bolalarning kayfiyati va ta'limiy vaziyatlarda o'zini tutishlarini oldindan idrok etish;
- **kasbiy qadriyat** – kasbiga bo'lgan motivatsiyani oshirish va insoniylik sifatlarini rivojlantirish;
- **kasbiy ko'nikma** – tarbiyalanuvchilarning ehtiyojlarini anglash va ularga individual yordam ko'rsatish

Kasbiy kompetensiya talablari

- Pedagogika va psixologiyaga doir bilimlarga ega bo'lish
 - O'z ustida ishlash
 - Ta'lim jarayonini rejalashtirish, baholash va qayta alogani o'rnatish
 - Tarbiyalanuvchilarda motivatsiyani shakllantirish
 - Axborot kommunikatsion texnologiyalarni bilish
 - Ta'lim muhitiga yangilik kiritish
 - O'z fanini mukammal bilish
 - Xorijiy tillardan birini bilishi lozim.
- #### **SHaxsiy kompetensiya**
- Mulogatchanlik
 - Bag'rikenglik
 - Etakchilik
 - Faollilik va tashabbuskorlik
 - Moslashuvchanlik
 - Soq'lom turmush tarziga amal qilish
 - Ma'suliyatlilik
 - Ishchanlik
 - Insonparvarlik
- #### **Umummadaniy kompetensiya**
- Madaniyati bo'lish
 - Umuminsoniy qadriyatlarga egalik
 - Milliy madaniyatga ega bo'lish
 - Mamlakatning ijtimoiy hayotida ishtirok etish
 - Boshqa millatlarning madaniyatini hurmat qilishi
- #### **Maxsus kompetensiya**
- Faniga doir maxsus metodlarni bilish
 - Ta'limni tabaqalashtirish
 - Tarbiyalanuvchilar ehtiyojini bilishi
 - Turli yosh xususiyatlarini bilishi

X BOB. DIDAKTIK KOMPETENSIYA - KASBIY KOMPETENSIYANING ASOSI EKANLIGI

§26. Kasbiy kompetensiya modeli

MTT tarbiyachisining pedagogic faoliyati quyidagilardan iborat bilim, ko'nikma va malakani o'zlashtirilganlik darajasi; o'quv malakalarini shakllanganlik darajasi, innovasion faoliyat; o'z ustida ishlash, tadqiqot ishi, kvalifikatsiyasi, o'z-o'zini tahlil qilish, o'z-o'zini tashxislash.

Tarbiyachiga didaktik kompetentlik talablari ham qo'yiladi.

Birinchidan interfaol va media muhit yaratish;

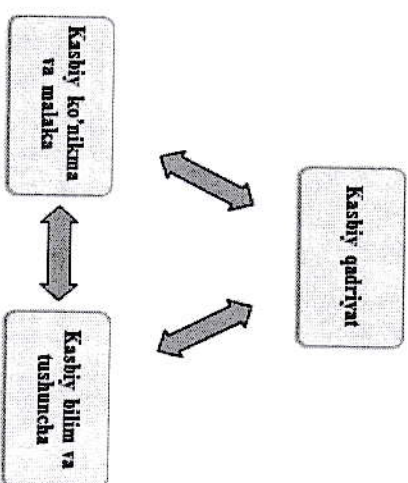
Ikkinchidan-mavzu mazmunini yoritishni oldindan prognozlash;

Uchinchidan-o'quv jarayonini boshqarish;

To'rtinchidan-bolalarning yutuqlari va rivojlanishlarini baholash;

Beshinchidan-bolalarga motivatsiya berish va yordam ko'rsatish;

Oltinchidan-bolalar bilimni anglash va ularni rivojlantirish.

23-rasm. Kasbiy kompetensiya modeli

Modelning tarkibiy qismlarini izohlaymiz:

Kasbiy ko'nikma – tarbiyachining o'zlashtirgan bilimlari asosida muayyan amaliy harakatni bajara olish faoliyati.

Tarbiyachi uchun muhim bo'lgan ko'nikma bu - bola ruhiniyatini his qilish, uning xatti-harakatlarini to'g'ri qabul qilish, asosan, bolani sevishtir. Obhekt va subhekt orasida o'zaro tahsir ko'rsatishdagi psixologik jihatlardan biri - shaxslararo tahsirdir. Tarbiyachi ta'lim jarayonining boshqaruvchisi va

tashkilotchisidir. U shunday vaziyat yaratishi kerakki, bu vaziyat bolalarning kayfiyati, holati va ruhini qo'llab-quvvatlasin.

Kasbiy malaka – bilim va ko'nikmalarni va kasbga tegishli vazifalarni bajarish. Malaka– muayyan o'quv material va kasbni chuqur o'zlashtirish natijasida hosil bo'lgan avtomatlashgan mahorat.

Kasbiy bilim maktabgacha ta'limga oid nazariy ma'lumotlarni bilishi.

Kasbiy qadriyat – voqelikdagi muayyan hodisalarning umuminsoniy, ijtimoiy-axloqiy, madaniy-mahaviy ahamiyatini ko'rsatish uchun qo'llanadigan tushuncha.

Ruhan qo'llab-quvvatlash bolaning individual-psixologik xususiyatlarini inobatga olish va tashkiliy, kommunikativ sharoit bilan birgalikda amalga oshirishdir. Bolalar o'zlarini ruhan erkin va qulay his qilсалar, ularda xursandchilik, qoniqish, yuqori kayfiyat yuzaga keladi.

Ijoiy hisslarning yuzaga kelishida bolaning faoliyat motivatsiyasi, xulq-atvori, atrof-muhit va sub'yektiv jarayonlar sabab bo'ladi. Psixologik qulay muhit yaratishda, birinchi galda, interfaol muhit vositalari shaxslararo munosabatlarda qulay vaziyatni yuzaga keltiradi. "Tarbiyachi-bola" munosabati uchun hamkorlikdagi faoliyat, ya'ni ijobiy hissiy holatlar, ezigulik, bag'rikenglik asosida muloqot qilish taqozo etiladi. Mana shu jarayonda bola va tarbiyachining bir-birlarini ijobiy qabul qilishlari, tushunishi, tinglashi va ishonchi asosiy omil bo'ladi.

§27. Kasbiy kompetensiya piramidasi

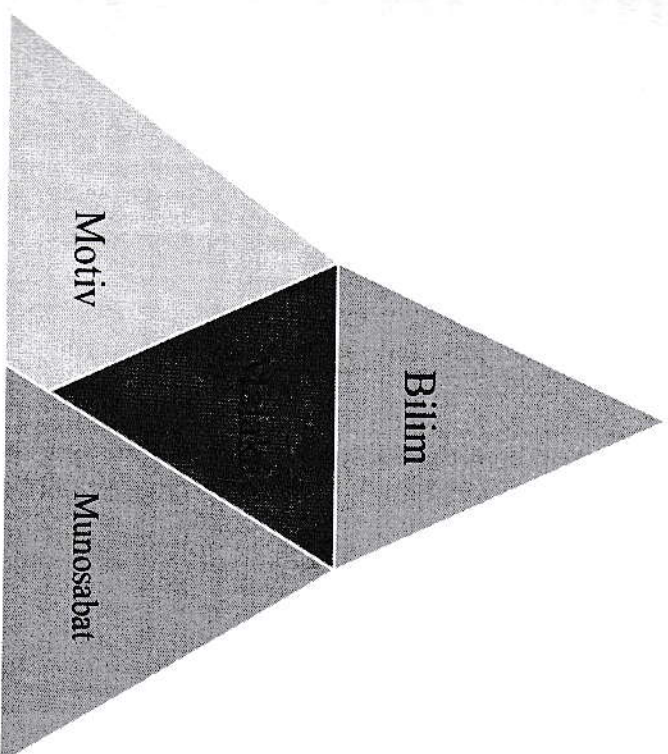
Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisida kasbiy kompetensiyaning shakllanishida undagi barqaror emosionallik katta rol o'ynaydi. Shuningdek, ularda ifodali nutq, ta'limda shaxsning ijodkorligi, tashkilotchilik qobiliyati, yumor hissigacha egalik, qat'iyatlilik va intizomga rioya qilish muhim hisoblanadi.

Tarbiyachining bilim –tabiat, jamiyat, fan-texnika yutuqlari haqida hosil qilgan ma'lumotlari asosida rivojlanadi. Tarbiyalanuvchilarga taqdim etiladigan nazariy ma'lumotlar ham deysish mumkin. Quyida tarbiyachining kasbiy kompetensiya piramidasi keltiramiz (6-rasm).

Motiv - deb yozadi I.I. Ivanov - kishi nima uchun o'z oldiga boshqa bir maqsadni emas, balki aynan shu maqsadni qo'yishi kerak, nima sababdan u o'z maqsadiga erishmoq uchun boshqa bir yo'llar bilan emas, balki xuddi shu yo'l bilan harakat qilishi kerak degan savolga javobdir. Maqsad va unga erishish yo'llarini tanlash jarayonida odatda tafakkur va hissiyot ishtirok etadi.

Tafakkur faoliyati (fikr qilish) bu yerda asosan har bir motivga "qarshi" yoki "tarafdor"likni muhokama qilib asoslashdan iborat bo'ladi. Kishi motivlarini muhokama qilishda va asoslab berganda odatda ayni hodisa yuzasidan yoki

o'zining xatti-harakatlarida doimo asoslanadigan ma'lum bir faktlardan tamoyil va qoidalardan foydalanadi. Motivni shu tariqa muhokama qilish va asoslab berish motivatsiyalash deb ataladi.

24-rasm. Kasbiy kompetensiya piramidasi

Tarbiyachi ta'lim-tarbiya maydonining dizayneri va quruvchisi bo'lib, shaxsning har tomonlama kamol topishini o'z zimmasiga oladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida qulay muhit yaratishning muhim jihatlardan biri bolani individual ravishda uning qiziqishi, maqsadi, imkoniyatlariga muvofiq to'siqlarni yengib o'tishda qo'llab-quvvatlashdir. Tarbiyachi kompetentlik darajasi yuqori bo'lgandagina, bolaning yutuqlarga erishishi, ijobiy natijalarni qo'lga kiritishi, o'z-o'zini boshqarishi, kommunikativligi borasida samarali natijalarga erishishi mumkin.

Kasbiy kompetentlikka erishishlari uchun tarbiyachilar maktabgacha pedagogika va yosh psixologiyasi, ta'lim texnologiyalarini bilishi, shuningdek, ta'lim-tarbiya berishda texnologiyalarni qo'llash darajasi, innovatsion o'qitish shakllarni qo'llay olish, didaktik vositalardan foydalanish, bolalarning bilish

faoliyatini rivojlantirish, o'z-o'zini anglash, shaxsiy sifatlarni rivojlantirish, ijodiy faol bo'lish qobiliyatiga erishish kabi komponentlar zarurdir.

Tayanch tushunchalar

Motiv - kishi nima uchun o'z oldiga boshqa bir maqsadni emas, balki aynan shu maqsadni qo'yishi kerak, nima sababdan u o'z maqsadiga erishmoq uchun boshqa bir yo'llar bilan emas, balki xuddi shu yo'l bilan harakat qilishi kerak degan savolga javobdir.

Motivatsiyalash-motivni shu tariqa muhokama qilish va asoslab berish.

Kasbiy bilim- maktabgacha ta'limga oid nazariy ma'lumotlarni bilishi.

Kasbiy ko'nikma – tarbiyachining o'zlashtirgan bilimlari asosida muayyan amaliy harakatlarni bajara olish faoliyati.

Malaka– muayyan o'quv materiallari va kasbni chuqur o'zlashtirish natijasida hosil bo'lgan avtomatlashgan mahorat.

Kasbiy malaka – bilim va ko'nikmalarni va kasbga tegishli vazifalarni bajarish.

Kasbiy qadriyat – voqelikdagi muayyan hodisalarning umuminsoniy, ijtimoiy-axloqiy, madaniy-ma'naviy ahamiyatini ko'rsatish uchun qo'llanadigan tushuncha.

Ruhan qo'llab-quvvatlash-bolaning individual-psixologik xususiyatlarini inobatga olish va tashkiliy, kommunikativ sharoit bilan birgalikda amalga oshirishdir.

Nazorat uchun savollar:

1. Tarbiyachiga qo'yilgan didaktik kompetentlik talablarni aniqlang.
1. Kasbiy kompetensiya modeli necha qismdan iborat?
2. Kasbiy ko'nikmaga ta'rif bering.
3. Kasbiy malaka tushunchasini izohlang.
5. Kasbiy bilim nima?
6. Kasbiy qadriyat qanday namoyon bo'ladi?
7. Kasbiy kompetensiya piramidasi necha qismdan iborat?
8. Tarbiyachining kasbiy kompetentlikka erishish omillari qaysilar?

Mavzu yuzasidan test topshiq-lari.

1. Didaktik kompetentlik talablarni toping.

- A. Interfaol va media muhit yaratish, prognozlash, o'quv jarayonini boshqarish

- B. Maktabgacha ta'limga oid nazariy ma'lumotlarni bilishi.

- D. Tarbiyachining o'zlashtirgan bilimlari asosida muayyan amaliy harakatlarni bajara olish faoliyati.

- E. Bilim va ko'nikmalarni va kasbga tegishli vazifalarni bajarish.

2. Motiv bu...

- A. Kishi nima uchun o'z oldiga boshqa bir maqsadni emas, balki aynan shu maqsadni qo'yishi kerak, nima sababdan u o'z maqsadiga erishmoq uchun boshqa bir yo'llar bilan emas, balki xuddi shu yo'l bilan harakat qilishi.

- B. Ta'lim jarayonining boshqarishga yo'naltirish.

- D. Bolalarni faollashtirish

- E. Bolalarni qiziqitirish

3. Voqelikdagi muayyan hodisalarning umuminsoniy, ijtimoiy-axloqiy, madaniy-ma'naviy ahamiyatini ko'rsatish uchun qo'llanadigan tushuncha bu

...

- A. Kasbiy qadriyat

- B. Malaka

- D. Kasbiy ko'nikma

- E. To'siqlarni yengib o'tish

4. Psixologik qulay muhit shartlari qaysilar?

- A. Interfaol muhit vositalari va shaxslararo munosabat

- B. Bolaning yutuqlarga erishish

- D. O'z-o'zini boshqarishi

- E. Kommunikativlik

5. Kasbiy kompetensiya piramidasi qismlarini toping.

- A. Motiv, munosabat, bilim, malaka.

- B. Malaka, tajriba, motiv

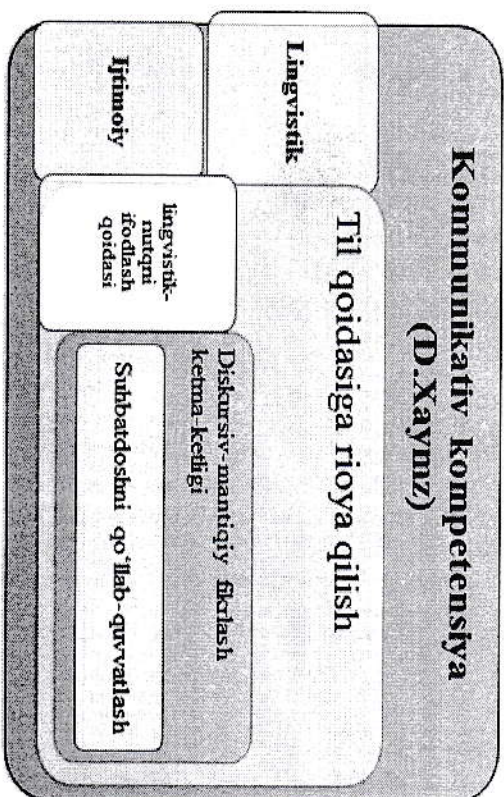
- D. Bilim, tajriba, munosabat

- E. Motiv, bilim, ko'nikma

XI BOB. TA'LIM SIFATINI O'ZGARTIRISHDA TARBIVACHINING ROLI

§28. D.Xaymz kommunikativ kompetensiya tarkibi

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining kasbiy tayyorgarligi maktabgacha ta'lim tizimi va jamiyat rivojlanishi tendensiyalari bilan ta'minlanadi. Jamiyat talablari va zamonaviy ta'lim ehtiyojlarini qondirish maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining kasbiy faoliyati va ularning ixtisosligi darajasi hamda kasbiy faoliyat mazmunini aniq tashkil etishni talab etadi. Ushbu talablar maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining uzluksiz malaka oshirish jarayonida amalga oshiriladi. Ko'p yillik ish tajribaga ega tarbiyachilarning maktabgacha ta'lim sohasida erishilayotgan yutuqlardan xabardorliklari, o'z imkoniyatlarini ob'yektiv baholay olishlari, tarbiyachilik faoliyatiga mas'uliyatli yondasha olishlari, ijodiy izlanish layoqatiga ega bo'lishlari lozim.

25-rasm. D.Xaymz kommunikativ kompetensiya tuzilishi

Tabiat va atrof olam bo'yicha :

Jamiyat va tabiatning o'zaro ta'sirini o'zlashtirish
Global muammolarning ahamiyati va qarama-qarshiliklarini anglash
Global muammolar millatlarning madaniyati, odati va qarashlariga ta'sir qilishni tushunish

Dunyodagi tinchlik va tabiiy hodisalar har bir insonning ma'suliyati va qarashlarini ta'sirini anglashga o'rgatish

Jismoniy tarbiya yo'riqchisining kasbiy kompetensiyasi:

- ✓ Jismoniy tarbiyaning nazariy asoslarini bilish
- ✓ Jismoniy tarbiya va sportning tarixi, olimpiada yutuqlarini bilish va rivojlantirish
- ✓ Texnika xavfsizligi, tibbiy-birinchi yordam qoidalarini bilish

Tarbiyachi-pedagoglarning kasbiy kompetentligi muammosini yorituvchi adabiyotlar bilan tanishish pedagogik faoliyatni texnologik yondashuv asosida tashkil etishda ijobiy natijalar beradi, degan xulosaga keldik.

§29. Tarbiyachining pedagogik faoliyatini modellashtirish

Modellashtirish tabiat va jamiyatning turli ob'yektlarini o'rganish usuli sifatida fan olamida keng ko'lamda qo'llanmoqda. "Model" tushunchasining o'zi umumilimiy xarakterga ega. Faylasuf olim V.A.Shoffning izohlashicha, model – fikran tafakkurlash mumkin bo'lgan va material tarzda joriy qilingan tizim bo'lib, o'zida ma'lum ob'yektni ifodalagan holda uni shunday almashtirish qobiliyatiga ega, natijada uni o'rganish biz uchun ob'yekt to'g'risida yangi axborotlarni olishga imkon tug'diradi²² (Biologik jarayonlar, kimyoviy reaksiyalar, iqtisodiy regional aloqalar, ularning ijtimoiy strukturalar va munosabatlari, texnikaviy qurilmalar, ekologik vaziyatlar modellashtirilmogda. Yaratilayotgan modellar esa, material va nammali, yuksak ko'rinishda, chizmati yoki belgili shaklda, matematik formula yoki so'z yordamida loyihalashishi mumkin.

Barcha modellar turlicha ko'rinishga ega bo'lsa-da, umumiy asoslarda quriladi va o'zlarida biror bir ob'yektni qayd etishlari lozim. Model bilan ishlash ob'yekt to'g'risida boshqa usullar bilan bilish mumkin bo'lmagan yangi axborotlarni olishga, ularning mavjud qonuniyatlarini tekshirishga yordam beradi.

Agar biror bir ob'yekt o'zining model yordamida tekshirilib, olingan natijalar undan haqiqiy ob'yektga ko'chirilsa, bu usul fanda modellashtirish bo'lad.

Keyingi yillarda pedagog olimlarimiz ham u yoki bu pedagogik muammoni hal etishda modellashtirish usuliga murojaat qilmoqdalar.

Buning sababini quyidagicha izohlash mumkin: uni qo'llash natijasida o'qitish va tarbiya jarayonida kechayotgan va boshqa tadqiqot metodlarini qo'llash bilan aniqlash imkoniyati bo'lmaydigan, oldin noma'lum bo'lgan yangi

²² Шлофф В. А. Моделирование и философия. М., 1966. 19-бет.

ma'lumotlarni olishga muvassar bo'linadi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, tarbiyachi faoliyati ko'p qirrali va murakkab jarayonlardan iboratdir.

Tarbiyachi faoliyatining modeli – bu maktab (o'rta yoki oliy) tomonidan bitiruvchilarga qo'yiladigan va o'quv jarayonida o'z ifodasini zaruriy holda topa oladigan pedagogik talablar yig'indisidan iborat konstruktsion va analitik matnmi mujassamlashtiradi. Sodda til bilan aytganda, bu model "tarbiyachining to'liq faoliyat ko'rsatishi uchun nima talab etiladi?" degan savolga tug'al javob berishi kerak.

Tarbiyachining faoliyat modelini konstruksiyalashda biz faoliyatni bir butun – yaxlit integralni tavsifnoma sifatida qaradik. U alohida inson mehnatining mazmunini ifodalovchi emas, balki umumiy maqsad yo'lida birlasha oladigan, ma'lum ijtimoiy munosabatlarda umumiylikka ega bo'lgan, ya'ni psixologlar tabiricha, "faoliyat sub'yektlari birlashmasi" deb nomlangan qator shaxslar yig'indisini aks ettiruvchi murakkab tizim hisoblanadi. Shu bois, faoliyat pedagogik kategoriya sanalib, modelga ma'lum metodologik asoslar yordamida o'rganiladigan ko'p qirrali ta'lim jarayoni sifatida qaraladi va strukturalanadi.

Tarbiyachi faoliyatini modelashirishda kompleks yondashish qabul qilinadi. Unga tegishli bo'lgan holatlar: ob'yektni tekshirishda fanlararo bog'liqlik, to'liqlik va ko'p darajalilik omillari asosiy tamoyillar sifatida kiritildi. Shu bois ham bu muammoning fanlararo bog'liqligi ob'yekt to'g'risidagi ma'lumotlarni sintezlash natijasida amalga oshirilgan predmetli taassurot hosil qilishni taqozo etadi.

Tarbiyachi faoliyatini modelashirishda ishtirok etadigan fanlarni uch qismga ajratish mumkin:

1. Barcha mutaxassisliklar uchun umumiy bo'lgan (ijtimoiy, psixologik, pedagogik fanlar).
2. Ayrim yuqin mutaxassisliklar uchun xususiy bo'lgan (tabiiy–milliy, texnikaviy, ijtimoiy–iqtisodiy fanlar).
3. Aniq mutaxassisliklar uchun yagona bo'lgan (fizika, matematika, biologiya va hokazo fanlar).

Fanlararo tekshirishning metodologik ta'minlanish sharti – bu fanlarni o'zaro uzviy bog'lanishi masalasi bo'lib, ob'yektni o'rganishda ularning hamkorligidir. Bu borada turli usullar mavjud. Bular qatoriga: bir fan yutuqlaridan boshqa fanlar muammolarini yechishda foydalanish; biror sohada qo'llaniladigan metodlarni boshqa soha ob'yektlarini tekshirishda qo'llash; ob'yektning to'liq ko'rinishini tuzish uchun turli predmetlarni sintezlash va yangi bilimlar tizimini yaratishda mavjud nazariyalardan foydalanish kablarni qo'shish mumkin.

Tarbiyachi faoliyatining modelini tuzishda muhim bog'lanishda bo'lgan ikki ob'yekt: tarbiyachi faoliyati va uning shaxsi hisobga olinadi.

Tarbiyachi faoliyatini bir tomondan– umumiy va ko'p jihatdan unifikatsiyalangan (bir xilga keltirilgan) alohida qobiliyat egasi, ikkinchi tomondan – maktab ta'limining umumiy maqsadi – o'quvchilarni hayotga va mehnatga tayyorlashni bajaradigan ma'lum doiradagi sub'yektlarga xos bo'lgan tizim shaklida qaradik. Bu faoliyat alohida harakatlar (umumiy maqsadga erishish usullari) yig'indisidan va o'zaro bog'liq komponentlardan tashkil topgan bo'lishi kerak.

Modelning ichki tuzilishi ikki parametr yordamida ifodalanadi:

1. Faoliyat mazmuni bilan, u quyidagilardan iborat: muammolardan, ya'ni tarbiyachi tomonidan ketma-ket yechiladigan jiddiy topshiriqlar; faoliyat turlaridan, ya'ni ular yordamida tarbiyachi topshiriqlarni yechib boradi va funksiyalarni joriy etadi; usullar va vositalar (o'qitish usullari, shakllari, o'qitishning texnik vositalari)dan, ya'ni tarbiyachi topshiriqlarni yechishda ulardan samarali foydalanadi.

2. Faoliyat samaradorligini ta'minlaydigan vositalar (shaxs tajribasi, harakati, sifatleri) bilan: aniq faoliyat turining muvaffaqiyatli bo'lishini ta'minlovchi bilimlar, pedagogik ko'nikmalar va malakalardan; tarbiyachi shaxsiga xos bo'lgan ijtimoiy, kasbiy – pedagogik va bilishga oid sifatlardan.

Yuqorida sanab o'tilgan barcha komponentlar o'zaro uzviy bog'liq va har biri aniq tarkibiy parametrlarni o'zida mujassamlashtirishi kerak. Bu esa qaysi predmet tarbiyachisining faoliyati yoki tarbiyachi qanday pedagogik muammoni hal etishidagi faoliyatini modelashirayotganiga bog'liq.

Tayanch tushunchalar

Model – fikran tafakkurlash mumkin bo'lgan va material tarzda joriy qilingan tizim bo'lib, o'zida ma'lum obyektni ifodalagan holda uni shunday almashirish qobiliyatiga egaki, natijada uni o'rganish biz uchun objekt to'g'risida yangi axborotlarni olishga imkon tug'diradi

Tarbiyachi faoliyatining modeli – bu maktab (o'rta yoki oliy) tomonidan bitiruvchilarga qo'yiladigan va o'quv jarayonida o'z ifodasini zaruriy holda topa oladigan pedagogik talablar yig'indisidan iborat konstruktsion va analitik matnmi mujassamlashtiradi.

Tarbiyachining faoliyat modelini konstruksiyalash– faoliyatni bir butun – yaxlit integralni tavsifnoma sifatida qarash.

Lingvistik–til qoidasiga rioya qilish.

Ijtimoiy–lingvistik– nutqni ifodlash qoidasi.

Diskursiv–mantiqiy fikrlash ketma-ketligi. Subbatdoshni qo'llab quvvatlash qoidasi

Nazorat uchun savollar:

1. D. Xaymz kommunikativ kompetensiyani qanday turlarga ajratgan?
2. Lingvistik kompetensiya nima?
3. Ijtimoiy-lingvistik kompetensiyani izohlang
4. Diskursiv nima?
4. Tabiat va atrof olam bo'yicha tarbiyachi qanday kompetensiyaga ega bo'lishi kerak?
5. Jismoniy tarbiya yo'riqchisining kasbiy kompetensiyasini izohlang.
- V.A. Shtoffing model bergan ta'rif qanday?
5. Tarbiyachi faoliyatini modellashirishda ishtirok etadigan fanlar qaysilar?
6. Tarbiyachi faoliyatining modelini tuzishda nimalar ahamiyat beriladi?
7. Tarbiyachining faoliyat samaradorligini ta'minlaydigan vositalar qaysilar?
8. Modelning ichki tuzilishi qanday parametrlar yordamida ifodalanadi?

Mavzu yuzasidan test topshiriqlari.

1. D. Xaymz kommunikativ kompetensiyani qanday turlarga ajratgan?
 - A. Lingvistik, ijtimoiy, diskursiv, subbadoshni qo'llab quvvatlash
 - B. Ijtimoiy, diskursiv
 - D. Lingvistik, ijtimoiy
 - E. Subbadoshni qo'llab quvvatlash
2. Fikran tafakkurlash mumkin bo'lgan va material tarzda joriy qilingan tizim bo'lib, o'zida ma'lum ob'yektni ifodalagan holda uni shunday almashirish qobiliyatiga ega, natijada uni o'rganish biz uchun ob'yekt to'g'risida yangi axborotlarni olishga imkon tug'diradi bu ...
 - A. Model
 - B. Modellashirish
 - D. Piramida
 - E. Strategiya
3. Uni qo'llash natijasida o'qitish va tarbiya jarayonida kechayotgan va boshqa tadqiqot metodlarini qo'llash bilan aniqlash imkoniyati bo'lmaydigan, oldin noma'lum bo'lgan yangi ma'lumotlarni olishga muvassar bo'linadi. Bu nima?
 - A. Modellashirish
 - B. Texnologiya
 - D. Refleksiya
 - E. Prognostlash

4 Tarbiyachi faoliyatini modellashirishda ishtirok etadigan fanlarni nechta qismga ajratish mumkin?

- A. 3
 - B. 2
 - D. 4
 - E. 5
5. Tarbiyachi faoliyatining modelini tuzishda muhim bog'lanishda bo'lgan ikki ob'yektni aniqlang
 - A. Tarbiyachi faoliyati va uning shaxsi
 - B. O'qitish uslublari, shakllari
 - D. Ijtimoiy, kasbiy – pedagogik va bilishga oid sifatlar
 - E. Funksiyalar, bilim, ko'nikma

XII BOB. TARBIVACHILARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH JARAYONI MODELI

§30. Kompetentlikni rivojlantiruvchi vositalar

"Kompetentlik" tushunchasining muhim elementlaridan biri bilim hisoblanadi. Bilim intellektual kontekstdan iborat bo'lib, unda ilmiy dalil va ma'lumotlar, bajariladigan o'quv topshiriqlari bilan ifodalanadi. Tarbiyachi ta'limiy maqsadga erishish uchun zarur, mavzuga oid, yoshga doir metod va vositalarni qo'llash ko'nikmasiga ega bo'lishi lozim. Ko'nikmalar juda keng diapazonda namoyon bo'ladi, aqliy, axloqiy jihatdan ziyraklik talab etiladi, shuningdek, maxsus metodlarni amaliyotga tatbiq eta olishi lozim. Qobiliyat aniq vazifalarni bajarishga bo'lgan layoqat bilan birga shakllanadi. Xulq-atvor stereotipi tarbiyachining etikasi, qadriyati, atrof olamga bo'lgan munosabati va fikrlarida ifodalanadi. Tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini oshirishda tashkiliy etiladigan o'quv-tarbiyaviy jarayonlar yuqorida keltirilgan tavsiflarni rivojlantirishda muhim omil bo'ladi. Zamonaaviy tarbiyachining pedagogik faoliyatidagi kasbiy sifatlaridan biri ta'lim jarayonini yangilashga bo'lgan munosabati o'zgarishidir. Tarbiyachining kasbiy kompetentligi maqsadga muvofiq harakat qilish qobiliyati, shuningdek, metodik jihatdan ta'lim-tarbiya ishini tashkil etish, erkin holda munamno va vazifalarning yechimini topish, o'zining pedagogik faoliyati natijalarini baholashdan iborat.

Tarbiyachilarda pedagogik faoliyat davomida natijat kompetentlik rivojlanadi, balki izlanishlar, tajriba almashinishlar, mutaxassislik bo'yicha o'rganishlar orqali shaxsiy va pedagogik-psixologik inkoniyatlari ortib boradi. Agarda tarbiyachida kasbiy o'sish bo'lsa, unda kompetentlik hajmi tobora kengayib boradi, mabodo pedagogik faoliyatida yuqori natijalarga erishishni ko'zda tutmasa, avvalgiday qoladi. Ummuman, kasbiy o'sish va kompetentlik o'zaro dialektik aloqada bo'lgan tushunchalar bo'lib, o'zaro proporsional ravishda takomillashadi. Kasbiy kompetentlik tarbiyachining ichki potentsiali, psixologik bilimlari (tasavvuri, harakat dasturi (algoritmi) harakati, munosabat va qadriyatlilar tizimi)ni tashkil etish bo'lib, tarbiyachi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Tarbiyachi, avvalo, shaxsiy sifatleri bilan tarbiyalanuvchilarni ortidan ergashira oladi. Shunday ekan, tarbiyachida, avvalo, shaxsiy kompetensiyalar shakllanishi lozim. Fugarolik burchi va vazifasini bajarish, faoliyatini takomillashtirish, o'z-o'zini rivojlantirish va boshqarish kabilar shular jumlasiga kiradi.

Tarbiyachilarning shaxsiy kompetentligi ijtimoiy muhit va insonlarga bo'lgan munosabatlarda aks etadi. Ular jamiyatimizdagi ijtimoiy qatlam, jamoa va do'stlari, oila a'zolari, kasbdoshlariga nisbatan hurmat bilan qaraydilar. Ularda

kommunikativ kompetensiyaning turlari og'zaki, yozma, dialog, monolog, yozma mulqot, o'zaro hurmat anhanalarini qadrlash kabilar rivojlanib boradi. Tarbiyachi holatida bilish faoliyatini rivojlantirish va ta'limiy vaziyatlarni yaratish zarur. O'quv, o'yin, mehnat, tadqiqotchilik faoliyatini samarali tashkiliy etishlari yosh avlodni maktab ta'limiga tayyorlashga zamin yaratadi. Tarbiyachi kompetensiyalar savodxonligi, elektron resurslar, internet tarmoqlari, ommaviy-axborot vositalaridan unumli foydalanish ko'nikmasiga ega bo'lishi kerak. Tarbiyachi kompetentligini shaxsiy sifatleri integratsiyasi ham deyish mumkin. Tarbiyachilarning kompetentligi sirasiga ta'limiy savollarni to'g'ri bera olish, hodisalarning sabablarini aniqlash, ayrim muammolarning yechimini topish, aniq vaziyatlarga baho berish kabi xususiyatlarga ega bo'lishlik kabilar kiradi. Tarbiyachilardagi ijodkorlik, ilhomlanish, kutilmagan vaziyatlardan chiqish, tashxis qila olish, kreativ fikrlash va o'z qarashlarini bildirish olish ko'nikmalari muhlaka oshirish jarayonida yanada mustahkamlanadi. Ayniqsa, interfaol usullar qo'llanilgan o'quv mashg'ulotlarida ularda tashkilotchilik sifatleri, mavzuga mos tushuncha berish, maqsadni to'g'ri belgilash va yutuqlarga erishish, refleksiv tafakkur qilish kabi kasbiy sifatlar ham shakllanadi. Kommunikativ sifatlar, kasbdoshlari va tarbiyalanuvchilar bilan o'zaro mulqoti, atrof olamdagi obyektlar va ular haqida ma'lumotlar, ma'lumotlarni izlash, o'zgartirish va uzatish, jamoada turlicha ijtimoiy rollar ijro etish, telekommunikasiya texnologiyalaridan foydalanish.

§31. Pedagog kreativlik potentsialining ustuvor tamoyillari

"Kreativlik" tushunchasi o'zida madaniy xilma-xillikni aks ettiradi. G'arb kuchlari uchun kreativlik, umuman olganda, yangilik sanaladi. Ular kreativlik negizida no'anaviylik, qiziquvchanlik, tasavvur, hazil- mutoyiba tuyg'usi va erkinlik mavjud.

Ko'pgina pedagog-tarbiyachilar o'zlarida kreativlik qobiliyatini mavjud emas, deb hisoblaydilar.

Buni ikki xil sabab bilan asoslash mumkin:

birinchidan, aksariyat pedagog-tarbiyachilar ham aslida "kreativlik" tushunchasi qanday ma'noni anglatishini yetarlicha izohlay olmaydilar; ikkinchidan, kreativlik negizida bevosita qanday sifatlar aks etishidan bexabarlar.

Ayni o'rinda shuni alohida qayd etib o'tish joizki, har bir shaxs tabiatan kreativlik qobiliyatiga ega. Xo'sh, ular o'zlarida kreativlik qobiliyati mavjudligini qanday namoyon eta olishlari mumkin. Har tomonlama fikrlash ta'lim oluvchilardan o'quv to'shig'i, masalasi va vazifalarini bajarishda koplalab

g'oyalarga tayyanishni talab etadi. Bundan farqli ravishda bir tomonlama fikrlash esa birgina to'g'ri g'oyaga asoslanishni ifodalaydi. Mushohada yuritishda masala yuzasidan bir va kop tomonlama fikrlashdan birini inkor etib bo'lmaydi. Binobarin, bir va har tomonlama fikrlash kreativlikni shakllantirishda birdak ahamiyat kasb etadi. Ya'ni, to'shriqni bajarish, masalani yechishda ta'lim oluvchi yechimning bir necha variantini izlaydi (kop tomonlama fikrlash), keyin esa eng maqbul natijani kafolatlovchi birgina to'g'ri yechimda to'xtaladi (bir tomonlama fikrlash).

Yuqorida bildirilgan fikrlarga tayangan holda "kreativlik" tushunchasini quyidagicha shartlash mumkin: shaxsning kreativligi uning tafakkurida, mulogotida, his-tuyg'ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida ham aks etadi. Qolaversa, kreativlik zehni o'tkirlikni belgilab beradi, "ta'lim oluvchilar e'tiborini ta'lim jarayoniga faol jalb etishni ta'minlaydi".

Kasbiy faoliyatta pedagogning kreativligi turli shakllarda namoyon bo'ladi. Ular quyidagilardir: axborot, shu jumladan, kompyuter texnologiyasi yordamida pedagog - tarbiyachi tomonidan kreativ yondashuv asosida tayyorlanib, ta'lim jarayonida samarali foydalanadi.

§ 32. Kasbiy kompetensiya talablari

Kasbiy kompetentlik bizninchega pedagogik vaziyatlarda o'z bilim, ko'nikma va malakalarini oqilona qo'llash, pedagogik muammolarni hal etishda tarbiyalanuvchilarga ta'sir ko'rsatish usul va uslublari hamda vositalaridan mohirona foydalana olish imkoniyatini beruvchi kasbiy fazilatlar majmuidir²³.

Tarbiyachilarning kasbiy kompetensiya talablari

Shaxsiy sifatari	Kasbiy sifatari
Tashqi ko'rinish	Maktabgacha ta'lim metodikasini mukammal bilish
Mulogotchanlik etiketi	Axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmasi
Nutqini hissiy ifodalay	Pedagogik etiket pedagogik axloqqa ega bo'lish

²³ Gaynazarova G.A. Malaka oshirish jarayonida maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilari kasbiy kompetentligini rivojlantirish. Diss. p.f.f.d (PhD). 2017-b.115-b.

Ishchanlik	Pedagogik improvizatsiyani qo'llay olish
Vijdonlilik	Tashkilotchilik
Or-nomusli bo'lish	O'ziga tanqidiy munosabatda bo'lish
Jamoa ni uyushtira olish	Pedagogik dizaynerlik
O'ziga ishonchi yuqori bo'lishi	Hissiyotda barqarorlik
O'zgalarni tushunish	Pedagog-psixolog-
Subhaddoshini tinglay olish qobiliyati	Kreativlik malakasi

24-rasm. Tarbiyachilarning kasbiy kompetensiya talablari

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarning kasbiy tayyorgarligi maktabgacha ta'lim tizimi va jamiyat rivojlanishi tendensiyalari bilan ulumlanadi. Jamiyat talablari va zamonaviy ta'lim ehtiyojlarini qondirish maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarning kasbiy faoliyati va ularning ixtisosligi darjasi hamda kasbiy faoliyat mazmunini aniq tashkil etishni talab etadi.

Tayanch tushunchalar

Bilim-intellektual kontekstdan iborat bo'lib, unda ilmiy dalil va ma'lumotlar, bajariladigan o'quv topshiriqlari bilan ifodalanadi.

Xulq-atvor stereotipi- tarbiyachining etikasi, qadriyati, atrof olamga bo'lgan munosabati va fikrlarida ifodalanadi.

Tarbiyachilarning shaxsiy kompetentligi- jitmioy muhit va insonlarga bo'lgan munosabatlarda aks etadi.

Kommunikativ sifatlar-kasbdoshlari va tarbiyalanuvchilar bilan o'zaro mulogoti, atrof olamdagi ohbektlar va ular haqida ma'lumotlar, ma'lumotlarni izlash, o'zgartirish va uzatish, jamoada turlicha jitmioy rollar ijro etish, telekommunikasiya texnologiyalaridan foydalanish.

Kasbiy kompetentlik-pedagogik vaziyatlarda o'z bilim, ko'nikma va malakalarini oqilona qo'llash, pedagogik muammolarni hal etishda tarbiyalanuvchilarga ta'sir ko'rsatish usul va uslublari hamda vositalaridan mohirona foydalana olish imkoniyatini beruvchi kasbiy fazilatlar majmuidir.

Mulogotchanlik taktikasi--baland ovozda gapirmaslik, tushunari va ravon so'zlash, o'zlaganda mantiqiy urg'u bera olish

Pedagogik etiket-- pedagogik axloqqa ega bo'lish.

Nazorat uchun savollar:

1. "Kompetentlik" tushunchasiga ta'rif bering?
2. Tarbiyachilarning kasbiy kompetentligi qanday rivojlantiriladi?

3. Tarbiyachilarning shaxsiy kompetentligi qanday namoyon bo'ladi?
4. Kommunikativ sifatlari qanday rivojlantiriladi?
5. Kasbiy faoliyatda pedagogning kreativligi qanday rivojlanadi?
6. Tarbiyachilarning kasbiy kompetensiya talablari qaysilar?
7. Shaxsiy sifatlari tasniflang.
8. Kasbiy sifatlarga misol keltiring.

Mavzu yuzasidan test topshiqi.

1. **Tarbiyachining xulq-atvor stereotipini aniqlang.**
 - A. Etikasi, qadriyati, atrof olamga bo'lgan munosabati va fikrlari
 - B. Shaxsiy sifatlari
 - D. Kasbiy sifatlari
 - E. Bilim va malakasi
2. **Tarbiyachilarning shaxsiy kompetentligi bu...**
 - A. Ijtimoiy muhit va insonlarga bo'lgan munosabatlarida aks etishi
 - B. Kasbdoshlari va tarbiyalanuvchilar bilan o'zaro mulqoti
 - D. Pedagogik vaziyatlarda o'z bilim, ko'nikma va malakalarini oqilona qo'llash
- E. Kasbiy faoliyat mazmunini aniq tashkil etishi

3. Kommunikativ kompetensiyaning turlari qaysilar?

- A. Og'zaki, yozma, dialog, monolog, yozma mulqot, o'zaro hurmat an'analari qadrlash
- B. Fuqarolik burchi va vazifasini bajarish, faoliyatini takomillashtirish
- D. O'z-o'zini nutqiy rivojlantirish
- E. Og'zaki, yozma, dialogik mulqot

4 Pedagogik etiket bu ...

- A. Pedagogik axloqqa ega bo'lish
- B. Jamoani uyushira olish malakasi
- D. Turti vaziyatlarda o'z bilim, ko'nikma va malakalarini oqilona qo'llash
- E. Ma'lumotlarni izlash, o'zgartirish va uzatish
5. **Pedagogik vaziyatlarda o'z bilim, ko'nikma va malakalarini oqilona qo'llash, pedagogik muammolarni hal etishda tarbiyalanuvchilarga ta'sir ko'rsatish usul va uslublari hamda vositalaridan mohirona foydalana olish imkoniyatini beruvchi kasbiy fazilatlar majmuidir...** qaysi qatorda to'g'ri javob berilgan?

- A. Kasbiy kompetentlik
- B. Kasbiy mahorat
- D. Kasbiy ko'nikma
- E. Kasbiy malaka

IZOHLI LUG'AT

Axborot-amalda qo'llaniladigan aniq xabar. Axborot kishilar orasidagi, odamlar va EHM orasidagi ma'lumot almashinish hodisasi. Axborot-Biror voqea jumladan, ta'lim-tarbiyaga oid xabar, ma'lumot.

Axborot texnologiyalari – ta'lim jarayonida axborot olish imkonini beradigan loyihalar.

Axborot texnologiyasi – axborotni hosil qilish, saqlash, kompyuter yordamida qayta ishlashni ifodalovchi faoliyat sohasi. Axborot texnologiyasini tatbiq etish muhiti bilan o'zaro bog'lik bo'lgan jarayonlarga oid aloqadorlikni o'z ichiga oladigan ko'nikma va vositalar tizimidir.

Barkamol shaxs – kamolga yetgan, bekamu ko'st, to'la-to'kis inson, aqlan va axloqan pok, jismolan sog'lom, nafosatli, jamiyada o'zligini tanigan, mustaqil fikrlaydigan, erkin, ijodkor, tashabbuskor, ishbilarmon, fidoyi shaxs.

Bilim – o'quvchi va talabalarning tabiat, jamiyat, fan-texnika yutuqlari haqida hosil qilingan ma'lumotlari. O'quvchi yoki talabalarga taqdim etiladigan nazariy ma'lumot.

Bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamlash – o'quvchining o'quv materiallarini taqdim etish jarayonida mustahkamlik prinsipini ta'minlashga qaratilgan maxsus ishlari.

Bolalar psixologiyasi – psixologiya sohasi, bolalar psixologik rivojlanishining umumiy va alohida hususiyatlarini, turli yosh bosqichlarida bu jarayon qanday kechishi, uni harakatlantiruvchi kuchlar va qonuniyatlarni tadqiq qiladi.

Boshqarish – jarayonni rejalashtirilgan maromda amalga oshirish, o'qitish maqsadlariga erishish dasturini ro'yobga chiqarish uchun xizmat qiladigan pedagogik faoliyat.

Dastur – o'quv faoliyatini amalga oshirish rejasi va ushbu faoliyatning mazmunini ifodalovchi me'yoriy hujjat.

Diagnostika – ta'lim jarayoni, o'quvchi hamda o'quvchi faoliyatining muayyan qitrasini o'rganish maqsadida amalga oshiriladigan tekshirish.

Didaktik o'yinlar – ta'lim oluvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus ta'limiy o'yinlar.

Didaktika – 1) pedagogikaning ta'lim nazariyasi bilan shug'ullanadigan tarmog'i; 2) ta'lim nazariyasi.

Yondashish – ta'limga yondashishi turi; pedagogik tamoyilga ko'ra, pedagogik jarayonda pedagogning talabalar bilan o'zaro munosabati, ularning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda quriladi va butun guruh hamda har bir alohida talabning rivoji uchun psixologik-pedagogik muhit yaratiladi.

Jamoaaviylik – jamoa bilan birdamlik, o'zini jamoaning bir bo'lagi deb his qilish tuyg'usi.

Jarayon – muayyan natijaga erishish uchun amalga oshiriladigan o'quv harakatlar majmui.

Zamonaviy pedagog – ta'lim oluvchining qanday o'qiyotganligi va rivojlanayotganligini to'liq tushunib, his qila oladigan, ya'ni uning hayotini o'z shaxsiy hayoti singari his qilib, o'quvchining ichki, axloqiy-ma'naviy, umummadaniy o'sib rivojlanishiga, bolalar hamda kattalar hamjamiyatining mustahkamlanishiga ko'maklasha oladigan o'qituvchi.

Ijodiy izlanish – pedagog boshchiligidagi qo'yilgan muammolar, masalalarni yechish yo'llarini faol izlashni tashkil etishga xizmat qiladigan usuli.

Innovasion muhit – pedagogik yangiliklarning vujudga kelishi, ularning jadal o'zlashtirilishi va amaliyotga tatbiq qilinishi.

Innovasion ta'lim – ta'lim sohasiga kiritilgan va kiritilayotgan yangiliklar. Yangilangan, yangi texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni.

Innovasion texnologiya – pedagogik taraqqiyotni ta'minlashga qaratilgan tashkiliy faollik jarayoni.

Innovasion o'qitish – yangicha o'qitish tizimi. O'quvchi va talabalarni yangi kiritilgan texnologiyalar asosida o'qitish jarayoni.

Integrasiya – o'quv fanlarining o'zaro aloqadorligi. Lotincha "integratio" so'zidan olingan bo'lib, qayta qurish, tiklash, to'ldirish, "integ" – to'liq, butun, yaxlit degan ma'noni anglatadi. Integrasiya – bir-biri bilan organik birlashib ketish, bir-biriga o'zaro singdirish, bir-biri bilan birlashib yangi, yagona barqaror umumlashgan-yaxlit g'oyani hosil qilish.

Intellektual – aql-zakovot egasiga xos bo'lgan aqliy, ma'naviy, qobiliyat, salohiyat.

Kasbiy mahorat – ta'lim jarayonida pedagogik strategiya, strategik maqsad va vazifalarni to'g'ri belgilash, qarorlar qabul qilish, ta'lim jarayonini loyihalashtirish, innovasion pedagogik faoliyatni tashkil etish, ta'limni boshqarish jarayoniga tizimli yondashuvlarni loyihalash texnologiyalarini joriy etish hamda boshqaruv usullari, metodlari va tamoyillaridan samarali foydalanishdan iborat kasbiy texnika darajasi.

Kasbiy tajriba – avlodlarning jittimoiy tajribasini o'zlashtirish va ularni boshqaruv amaliyotida qo'llashni ta'minlab beruvchi tushunchalar tizimi bo'lib, rahbarning o'z faoliyati davomida fan-texnika yangiligiga, ilg'or tajribalarga tayangan hamda mazkur tajribalar asosida o'zining ko'nikma va malakalarini shakllantirib borishi bilan bir qatorda jamoa faoliyatini boshqarish tajribasi.

Kognitiv – shaxsning mustaqil fikrlash jarayoni.

Kommunikativlik – shaxslar orasidagi o'zaro axborot almashinuv, aloqa, munosabat.

Ko'nikma – o'quvchi yoki talabaning o'zlashtirgan bilimlari asosida muayyan amaliy harakatni bajarib olish faoliyati.

Madaniyat – jamiyat inson ijodiy kuch va qobiliyatlari tarixiy taraqqiyotining muayyan darajasi.

Malaka – o'quvchi yoki talabada muayyan o'quv material va kasbni chuqur o'zlashtirish natijasida hosil bo'lgan avtomatlashgan mahorat.

Mahoratli pedagog – o'quv-tarbiya faoliyati texnologiyalarini erkin boshqara oladigan, qator yillar davomida yuqori natijalarga erishgan pedagogik mehnat namoyondasi.

Modelashtirish – o'quv materiallari yoki ta'lim mazmunini yaxlit tizimga keltirish.

Motiv – 1) insonni o'qishga yoki muayyan harakatlarni bajarishga undovchi turli sabablar yig'indisi; 2) o'quvchining ma'lum ehtiyojlarni qondirish bilan bog'liq faoliyatga moyilligi.

Motivatsiya – inson faoliyatini boshqarishda uning axloqiy mayllardan foydalanish.

Nutq – tilning fikr ifodalash va fikr almashish o'quv va jittimoiy faoliyat ko'rsatish shakli.

Pedagogik innovatsiya – pedagogik faoliyatga uning samaradorligini oshirish maqsadida yangiliklarning kiritilishi, ta'lim-tarbiyaning mazmun va texnologiyalaridagi o'zgarishlar.

Pedagogik integratsiya – aniq qo'yilgan maqsadga erishish uchun o'rnatilgan uyg'unlashuv nazariyasi.

Pedagogik takt – har qanday pedagogik ta'sirga nisbatan qo'llaniladigan chora-tadbirlarni (rag'batlantirish, jazolash, pand-nasihat) his eta bilish.

Pedagogik qobiliyat – pedagogning pedagogik faoliyatga yaroqliligini va shu faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug'ullana olishini, shuningdek, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqara olishini ifodalovchi qobiliyat.

Perseptiv qobiliyatlar – jamoa a'zolari, pedagogik xodimlar, shuningdek o'quvchilarning ichki dunyosiga kira bilish, psixologik kuzatuvchanlik, bo'yusuvchilarning vaqtinchalik psixik holatlari bilan bog'liq nozik tomonlarini idrok etishdan iborat qobiliyat.

Tajriba – pedagogik voqelikni amaliy jihatdan hissiy-empirik bilish jarayoni.

Tarbiyachi – keng ma'noda tarbiyani amalga oshiruvchi yoki tashkil qiluvchi muallim, murabbiy yoki ta'lim-tarbiya jarayonini boshqaruvchi shaxs.

Ta'lim- talabalariga bilim berish, ularni tarbiyalash, rivojlantirish ko'nikma va malakalar hosil qilish jarayoni, yoshlarni hayotga va mehnatga tayyorlashning asosiy vositasi.

Texnologiya-shaxsni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish qonuniyatlarini mujassamlashtirgan va yakuniy natijani kafolatlaydigan pedagogik hodisa.

Shakllantirish – nasliy omillar, muhit, maqsadga qaratilgan ta'lim-tarbiya va shaxsiy faollik ta'sirida insondagi bilim, ko'nikma, malaka va fazilatlarini tarkib toptirish jarayoni.

Qobiliyat- talabaning individual salohiyati, imkoniyatlari ifodasi. Qobiliyat bilimdan keskin farqlanadi, bilim mutolaa natijasi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining qonuni. Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida. 2019 yil 16 dekabr. O'RQ-595-son.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni. 2020 yil 23 sentyabr. O'RQ-637-son.
3. Mirziyoev SH.M. Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida qaror. 2017 y 20 aprel. PQ 2909-son
4. Mirziyoev SH.M. 2017- 2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida qaror. 29.12.2016 y., PQ-2707, O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 1-son, 11-modd, 35-son, 923-modd.
5. Mirziyoev SH.M. Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida qaror. 9.09.2017 y., PQ-3261, «Xalq so'zi» gazetasi. 2017 y., 11 sentyabrg'. 181 (6875)-son.
6. Mirziyoev SH.M. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi.2019 y. 8 may. PQ-4312.
7. Mirziyoev SH.M. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyacini tasdiqlash to'g'risida farmon. 2019 y. 8 oktyabr. PF-5847-son
8. Mirziyoev SH.M. O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim - ta'biya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida. Farmon. 2020 y. 6 noyabr. PF-6108.
9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasi maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standart. 8.12. 2020 y. 802- son qaror.
10. Abdugodirov A., Pardayev A. Pedagogik texnologiyalarga oid atamalarning izohli lug'ati.T.: Fan va texnologiyalar. 2012. - 44 b.
11. Azarov Yu.P. Masterstvo vospitatelya. - M.:1971.-126 s.
12. Azizxodjaeva N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma. T.: 2003. -174-b.
13. Azizxodjaeva N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. - T.: Nizomiy nomidagi TIDPU, 2003. -175-b.
14. Azizxodjaeva N., Djo'raev R.X., Muslimov N.A., Nishonaliyev U.N. Kasbiy kompetentlik bo'yicha innovatsiyalar.
15. Andreev V.I. Pedagogika. Uchebnik. kurs dlya tvorcheskogo samorazvitiya. 2-e izd. - Kazang: 2000.-600s.
16. Andriadi I.P. Osnovi pedagogicheskogo masterstvo: Ucheb,posobie dlya stud. Sred.ped.ucheb.zavedeniy.M.: Izdatelskiy sentr "Akademiya", 1999. -160 s.

17. Andreyev, A.L. Kompetentnostnaya paradigma v obrazovanii. // Pedagogika. 2005. № 4. С. 19-26.
18. Asaeva I.N. Razvitiye professionalnix kompetensiy vospitatelye doskolnichkov uchrejdenii raznogo vida v Prozesse povisheniya kvalifikatsii. Avtoref. k.p.n. Yekaterinburg. 2009-23 s.
19. Bodoveckiy V.A. Innovatsionnye prosee v sovremennoy sisteme vishego professionalnogo obrazovaniya. M.:1998. - 127 c.
20. Bulanova M.V., Duxayneva A.V., Kukushkin V.S., Suchkov G.V. Pedagogicheskie tekhnologii. Ucheb. posobie. M.: Mart, 2006. -316 s
21. Djuraev R., To'lipov O' va boshqalar. Pedagogik atamalar lug'ati. - «Fan», 2008. -196-b.
22. Gaynazarova G.A. Malaka oshirish jarayonida maktabgacha ta'lim tashkiloti tartibchilari kasbiy kompetentligini takomillashtirish modeli va uning asosiy komponentlari. Andijon viloyati XIXQTMOI "Maktabgacha ta'limda o'quv-tartibaviy ishlarni tashkil etishning samaradorligi: muammolar va yechimlar" respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. - Andijon, 2020. -B.225-228.
23. Gaynazarova G.A. Maktabgacha ta'lim muassasasi tartibchilarining pedagogik mahoratini rivojlantirish yo'llari. // Xalq ta'limi j. T.: 2018. -№5. B. 92-97
24. Turg'unov S.T., Daniyarov B.X., O'tajonova D.M. O'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda ta'lim muassasasi rahbarlarining funksional vazifalari. T.: Sano-standard, 2011. -B 148
25. Turg'unov S.T. va boshq. O'qituvchilarning kasbiy mahorat va kompetentligini rivojlantirish. T.: Sano standart, 2012. -172 b.
26. Turdiev N.SH., Asadov Yu.M., Akbarova S.N., Temirov D.SH. Umumiy o'rta ta'lim tizimida o'quvchilarning kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari. T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot instituti, T.: 2015.-B 160.
27. Umaraliev M.A. Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish. Diss.avtoref. T.: 2020. - 52 bet.
28. Choshanov M.A. G'ibkaya texnologiya problemno-modulnogo obucheniya. -M.: 1996. -162 s.
29. Handamova M.T. Malaka oshirish jarayonida maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbarining boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish. Diss.avtoref. T.: 2020. -54 b.
30. Xoligov A. Pedagogik mahorat. -T.: Iqtisod-moliya. 2011. 402-b.
31. Xushnazarova M.N. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tartibchilarining

112

- kasbiy kompetensiyasini takomillashtirish. Diss.avtoref. T.: 2021.-53 b.
32. Choshanov M.A. G'ibkaya texnologiya problemno-modulnogo obucheniya. -M.: 1996. -162 s.
33. Xoligov A. Pedagogik mahorat. -T.: Iqtisod-moliya. 2011. 402-b.
34. Xushnazarova M.N. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tartibchilarining kasbiy kompetensiyasini takomillashtirish. Diss.avtoref. T.: 2021. 53 b.
35. Za'ipov K. Pedagogik tizimni boshqarish qonuniyatlari va rahbarlik.// Uzlilkeiz ta'lim ju'nali, T.: 2004. 4- son. B.-24.
35. Zanina L.V, Meng'shkova N.P. Osnovq pedagogicheskogo masterstva.- Rostov-na-Donu: "Feniks", 2003.-288 s.

Internet saytlari

- www.pedagog.uz
- www.ziyounet.uz
- www.edu.uz
- www.lex.uz
- www.moluch.ru
- www.bilim.uz
- www.gov.uz

MUNDARIJA		
	Kirish	3
I BOB	TARBIYACHINING KASBIY KOMPETENTLIGINING UMUMIY TASNIFI	5
1§	Kompetensiya haqida tushuncha	5
2§	Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisining kompetensiyasi	8
3§	O'qituv S.I va G.V.Nikitinaning kasbiy kompetensiyaga oid nazariyalari	12
II BOB	TARBIYACHINING KASBIY KOMPETENTLIGINING TARKIBIY QISMLARI	16
4§	Tarbiyachi pedagogning kompetentligi tuzilishi va darajalari	16
5§	Muhim funksional kompetensiyalar	17
6§	Tarbiyachi faoliyatida kreativlikni rivojlantirish	19
III BOB	TARBIYACHINING PEDAGOGIK MAHORATI	23
7§	Kasbiy malaka va pedagogik mahorat	23
8§	Pedagogik mahorat haqida tushuncha va uning tarbiyach faoliyatida tutgan o'rni	25
9§	Pedagogik fikr tarixi va amaliyotda mahorati masalalari	28
10§	Pedagogik mahoratning tashkiliy etuvchi komponentlar	31
IV BOB	ZAMONAVIY TARBIYACHI IMIDI	37
11§	Tarbiyachining kasbiy va shaxsiy sifatлари	37
12§	Pedagogik texnika va aqyorlikka xos xususiyatlar	38
13§	Nutq texnikasi va notiqlik madaniyati	41
V BOB	TARBIYACHI-PEDAGOG FAOLIYATIGA KREATIV YONDASHUV	49
14§	Pedagogik qobiliyatning asosiy sifatлари va xususiyatлари	49
15§	Kreativlik tushunchasi. Kreativlik negizida aks etuvchi muhim sifatlar.	54
16. §	Kreativ potentsiallik darajasini aniqlovchi mezonlar	58
VI BOB	KASBIY KOMPETENTLIK KOMPLEMENTLARI	63
17. §	Kasbiy kompetensiyaning shakllanishi bosqichlari	63
18. §	A.V. Xutorskiyning pedagog kompetensiyalariga tavsifi	64
19. §	Kasbiy kompetentlik komponentlari.	67
VII BOB	TARBIYACHINING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH BO'YICHA PEDAGOGIK-	70

PSIXOLOGIK KOLLABORATSIYA		
20. §	Kollaboratsiya tushunchasi	70
21. §	Pedagogik- psixologik kollaboratsiyaning asosiy yo'nalishlari.	71
22. §	Mashg'ulotlarni tashkiliy etishda kollaborativ yondashuv.	73
VIII BOB	TARBIYACHINING KASBIY KOMPETENTLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH	81
23 §	Tarbiyachining kasbiy kompetentligi tasnifi	81
24. §	Jahon ta'lim amaliyotida muhim kompetensiyalar. Psixolog E.F.Zeerning "Muhim kompetensiya" ga oid nazariyasi.	82
IX BOB	TARBIYACHINING KASBIY KOMPETENSIV TURLARI VA ULARNING BOG'LIQLIGI	89
25. §	Kasbiy, shaxsiy, umummadaniy kompetensiya	89
X BOB	DIDAKTIK KOMPETENSIV-A-KASBIY KOMPETENSIVANING ASOSI EKANLIGI	91
26. §	Kasbiy kompetensiya modeli	91
27. §	Kasbiy kompetensiyasi piramidasi	92
XI BOB	TA'LIM SIFATINI O'ZGARTIRISHDA TARBIYACHINING ROL	96
28. §	D.Xaymz kommunikativ kompetensiya tarkibi	96
29. §	Tarbiyachining pedagogik faoliyatini modelashtrirish	97
XII BOB	TARBIYACHILARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH JARAYONI MODEL	102
30. §	Kompetentlikni rivojlantiruvchi vositalar	102
31. §	Pedagog kreativlik potentsialining ustuvor tamoyillari	103
32. §	Kasbiy kompetensiya talablari	104
	IZOHILI LUG'AT	107
	ADABIYOTLAR	111

ОГЛАВЛЕНИЕ

	Введение	3
ГЛ. I	ОБЩАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ВОСПИТАТЕЛЕЙ	5
§ 1	Понятие компетенции	5
§ 2.	Компетенция воспитателя дошкольной образовательной организации	8
§ 3	Теории Ожегова, С.И. и Никитиной, Г.В. профессиональной компетентности	12
ГЛ. II	СОСТАВНЫЕ ЧАСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ВОСПИТАТЕЛЕЙ	16
§ 4.	Структура и уровни компетентности воспитателя-педагога	16
§ 5.	Основные функциональные компетенции	17
§ 6.	Развитие творчества в деятельности	19
ГЛ. III.	ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО ВОСПИТАТЕЛЕЙ	23
§ 7.	Профессиональная квалификация и педагогическое мастерство.	23
§ 8.	Понимание педагогического мастерства и его роли в образовательной деятельности	25
§ 9.	Вопросы истории педагогической мысли и мастерства на практике	28
§10.	Составляющие компоненты педагогического мастерства.	31
ГЛ. IV.	ОБРАЗ СОВРЕМЕННОГО ПЕДАГОГА	37
§ 11.	Профессиональное и личностное качества воспитателя	37
§ 12.	Педагогические приемы и актерские характеристики	38
§ 13.	Техника речи и ораторская культура	41
ГЛ. V.	ТВОРЧЕСКИЙ ПОДХОД К ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	49
§14.	Основные качества и характеристики педагогических способностей	49
§ 15.	Понятие творчества. Важные качества, отраженные в основе творчества	54
§ 16.	Критерии определения уровня творческого потенциала	58
ГЛ. VI.	КОМПОНЕНТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ	63

	КОМПЕТЕНЦИИ	
§17.	Этапы формирования профессиональной компетентности	63
§ 18.	Описание А.В.Хуторского педагогических компетенций.	64
§ 19.	Компоненты профессиональной компетентности	67
ГЛ. VII	ПЕДАГОГИЧЕСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ КОЛЛОБОРАЦИЯ ПО РАЗВИТИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ВОСПИТАТЕЛЕЙ	70
§ 20.	Понятие коллоборация	70
§ 21.	Основные направления педагогико-психологического коллоборации	71
§ 22.	Коллоборативное подходы организации в занятии	73
ГЛ.VIII	РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ КАЧЕСТВ ПЕДАГОГОВ	81
§ 23.	Классификация профессиональной компетентности педагогов	81
§ 24.	Важные компетенции в мировой образовательной практике Теория психолога Э.Ф. Зеера о компетентности	82
ГЛ. IX.	ВИДЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ВОСПИТАТЕЛЕЙ И ИХ ВЗАИМОСВЯЗЬ	89
§25.	Профессиональная, личностная, общекультурная компетентность	89
ГЛ. X.	ДИДАКТИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ – ОСНОВА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ	91
§26.	Модель профессиональной компетентности	91
§27.	Пирамида профессиональных компетенций	92
ГЛ.XI.	РОЛЬ В ИЗМЕНЕНИИ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ	96
§ 28.	Состав коммуникативной компетенции Д. Хаймза	96
§29.	Моделирование педагогической деятельности	97
ГЛ.XII	ПРОЦЕССНАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПЕДАГОГОВ	102
§30.	Инструменты развития компетенций	102
§31.	Приоритетные принципы педагогического потенциала творчества	103
§ 32.	Требования к профессиональной компетентности	104
	СЛОВАРЬ	107
	ЛИТЕРАТУРА	111

TABLE OF CONTENTS

	Introduction	3
CH. I	GENERAL CLASSIFICATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF EDUCATORS	5
§ 1.	The concept of competence	5
§ 2.	Competence of the educator preschool educational organization	8
§ 3.	Theories of Ozhegov S.I. and Nikitina G.V. about professional competence	12
CH. II.	COMPONENTS OF A TEACHER'S PROFESSIONAL COMPETENCE	16
§ 4.	The structure and levels of competence of the educator-teacher	16
§ 5.	Important functional competencies	17
§ 6.	Development of creativity in the activities of the educator.	19
CH. III.	PEDAGOGICAL SKILLS OF THE TEACHER	23
§ 7.	Professional qualifications and pedagogical skills	23
§ 8.	The concept of pedagogical skill and its role in the activities of the educator	25
§ 9.	Questions of the history of pedagogical thought and mastery in practice	28
§ 10.	The components of pedagogical skills	31
CH. IV.	THE IMAGE OF A MODERN EDUCATOR	37
§ 11.	Professional and personal qualities of the educator	37
§ 12.	Features of pedagogical technique and acting skills	38
§ 13.	Speech techniques and the culture of public speaking	41
CH. V.	CREATIVE APPROACH TO THE ACTIVITY OF THE EDUCATOR-TEACHER	49
§ 14.	The main qualities and features of pedagogical competence	49
§ 15.	The concept of creativity. Important qualities that are reflected in the basis of creativity	54
§ 16.	Criteria that determine the level of creative potential	58
CH. VI.	COMPONENTS OF PROFESSIONAL COMPETENCE	63
§ 17.	Stages of formation of professional competence	63
§ 18.	A.V. Khutorsky's description of pedagogical competencies	64
§ 19.	Components of professional competence	67
CH. VII.	PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL	70

	COLLABORATION ON THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF THE EDUCATOR	
§ 20.	The concept of collaboration	70
§ 21.	The main directions of pedagogical and psychological collaboration	71
§ 22.	A collaborative approach to the organization of training	73
CH. VIII.	DEVELOPMENT OF THE QUALITIES OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF THE EDUCATOR	81
§ 23.	Classification of professional competence of teachers.	81
§ 24.	Important competencies in the world educational practice. The theory of the psychologist E. F. Zeer about competence	82
CH. IX.	TYPES OF PROFESSIONAL COMPETENCIES OF THE EDUCATOR AND THEIR INTERRELATION	89
§ 25.	Professional, personal, universal cultural competence	89
CH. X.	THE FACT THAT DIDACTIC COMPETENCE IS THE BASIS OF PROFESSIONAL COMPETENCE	91
§ 26.	Professional competence model	91
§ 27.	Pyramid of professional competence	92
CH. XI.	THE ROLE OF THE EDUCATOR IN CHANGING THE QUALITY OF EDUCATION	96
§ 28.	The composition of D. Haymes' communicative competence	96
§ 29.	Modeling of pedagogical activity	97
CH. XII.	MODEL OF THE PROCESS OF DEVELOPING PROFESSIONAL COMPETENCE OF EDUCATORS	102
§ 30.	Competence development tools	102
§ 31.	Priority principles of the creative potential of the teacher	103
§ 32.	Requirements for professional competence	104
	GLOSSARY	107
	REFERENCES	111

Хитоваева Тагиза Латровна

РЕДАГОГІК КАСБИҲ КОМПЕТЕНТЛІК ВА КРЕАТИВЛІК

ДАРСЛИК

Мухаррир:

Х. Тахиров

Техник муххарир:

С. Меликузина

Мусаххик:

М. Юнусова

Сахифаловчи:

А. Зиямухамедов

Нашриёт лицензия № 2044, 25.08.2020 й.

Бичими 60x84 $\frac{1}{16}$ "Times new roman" гарнитураси,

кетли 14. Offset босма усулида босилди. Шартли босма табоғи 16.

Адади 100 дон. Буюртма № 32.

Улангї шїтїсїдї book МЧЖда чоп этилди.

Манзил: Тошкент вилояти, Чирчик шаҳар,

Саодат кўчаси